

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Відокремлений структурний підрозділ
«Любешівський технічний фаховий коледж»
Луцького національного технічного університету

ОСНОВИ ПРАВА

Конспект лекцій

для здобувачів освіти освітньо-професійного ступеня фаховий молодший
бакалавр
галузь знань 19 Архітектура і будівництво
спеціальності 192 Будівництво та цивільна інженерія
денної форми навчання

Любешів 2022 р.

УДК

До друку

Голова методичної ради ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»

_____ Герасимик-Чернова Т.П.

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій коледжу

Бібліотекар _____ М.М. Демих

Затверджено методичною радою ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»

протокол № _____ від «____» _____ 2022 р.

Рекомендовано до видання на засіданні циклової методичної комісії суспільно-гуманітарних дисциплін

протокол № _____ від «____» _____ 2022 р.

Голова циклової методичної комісії _____ Кравчик Л.М.

Укладач: _____ Мельник Р.М., викладач І-ї категорії

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ Т.П. Кузьмич, методист коледжу

Основи права [Текст]: курс лекцій для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр 19 Архітектура і будівництво спеціальності 192 Будівництво і цивільна інженерія денної форми навчання/ уклад. Р.М. Мельник – Любешів: ВСП «Любешівський технічний фаховий коледж Луцького НТУ», 2022. – 144 с.

Видання містить базові матеріали з основ права для студентів технічних професій, перелік рекомендованої літератури. Призначене для студентів напряму підготовки «Будівництво», «Процеси, машини, та обладнання агропромислового виробництва» денної форми навчання.

Р.М. Мельник, 2022

ЗМІСТ

Передмова

Лекція № 1. Основи теорії держави.....	5
Лекція № 2. Основи теорії права.....	12
Лекція №3. Система органів державної влади за Конституцією України.....	23
Лекція №4. Основи конституційного права України.....	33
Лекція №5. Основи виборчого права України.....	43
Лекція №6. Основи цивільного права України.....	47
Лекція №7. Основи господарського права України.....	64
Лекція № 8. Основи трудового права України.....	71
Лекція № 9. Основи фінансового права України.....	89
Лекція №10. Основи сімейного права.....	94
Лекція №11. Основи житлового права України.....	102
Лекція № 12. Основи соціального права України.....	106
Лекція № 13. Основи земельного права України.....	110
Лекція № 14. Основи аграрного права України.....	115
Лекція № 15. Основи екологічного права України.....	119
Лекція № 16. Основи адміністративного права України.....	122
Лекція № 17. Основи кримінального права України.....	127
Лекція № 18. Розгляд цивільних, адміністративних і кримінальних справ в Україні.....	137
Список використаної літератури.....	143

Передмова

Вивчення правознавства спеціалістами різних категорій обумовлюється особливою соціальною роллю права в житті кожної окремої людини і суспільства в цілому.

Приступаючи до вивчення навчальної дисципліни, студенту необхідно, перш за все, чітко усвідомити практичну важливість для себе опанування комплексом знань з основних правових понять і категорій, теоретичних напрацювань з питань державотворення та функціонування системи права, дії механізму правового регулювання, базових законодавчих положень за такими галузями права, як конституційне, цивільне, сімейне, трудове, адміністративне, кримінальне, а також з основ судової системи та правоохоронної діяльності.

Важливе місце в системі вивчення правознавства студентами відводиться ознайомленню з законами та іншими нормативно-правовими актами, надбанню навичок аналізувати і тлумачити норми права, застосовувати отримані знання у практичній діяльності, правильно користуватися чинним законодавством та спеціальною літературою з різних галузей права.

Засвоєння специфічної фахової термінології, певного правового мінімуму - неодмінна передумова майбутньої професійної діяльності фахівця в обставинах сучасного економічного життя.

Викладення курсу лекцій структуроване відповідно до програми курсу «Основи права» й відповідає вимогам, що висуваються Міністерством освіти і науки України. Він передбачає послідовне розкриття змісту основних інститутів галузевого законодавства. Але зрозуміло, що такий навчальний курс обмежується лише окремими темами та загальними питаннями із певних розділів юридичних наук. Проте вивчення цього інтегрованого курсу є обов'язковим елементом підготовки молодого спеціаліста з незалежно від спеціальності.

Джерельною базою видання послужила Конституція та закони України, ряд підзаконних актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України, а також підручники, навчальні посібники, монографії та науково-практичні коментарі до чинного законодавства.

Завершується курс лекцій списком основних нормативно-правових актів та спеціальною літературою, які використовувались при підготовці лекцій та які рекомендовано для ознайомлення студентам при вивченні навчальної дисципліни. Для зручності у тексті виділені основні визначення, правові поняття, ознаки того чи іншого правового явища, що на думку автора повинно сприяти їх кращому засвоєнню.

Лекція № 1. Основи теорії держави.

1.1. Теорії походження держави і права.

Держава і право існували не завжди. Про їх походження існує немало теорій, всі вони по – різному трактують причини виникнення держави і права.

Основні теорії походження держави і права:

Теологічна (релігійна) теорія (Августин Блаженний і Фома Аквінський). Пояснює походження держави та права божественною волею, спираючись на Біблію. Вони обґрунтовують її вічність і непорушність, будь-яке посягання на державу приречене на невдачу.

Сакральна(харизматична) (Дж. Фрезер). Логічно продовжує теологічну теорію. Вона пояснює виникнення держави і права вірою людей у божественну силу носіїв влади – вождів, князів, царів, їх так звану харизму.

Патріархальна теорія (Аристотель, Фільмер, М.Драгоманов). Пов'язують виникнення держави з історичним процесом росту сім'ї, об'єднання родів у племена, племен у державу. Державна влада є продовженням батьківської (патріархальної) влади, яку здійснює у державі монарх.

Договірна теорія (ЖЖ.Руссо, Д. Локк, Спіноза). Держава – результат згоди, досягнутої між правителями і населенням певної території, з метою забезпечення порядку і організації суспільного життя.

Теорія завоювання (наси́льницька) (К. Каутський, Гумплович, Дюрінг). Держава виникає внаслідок завоювання одних народів іншими; держава утворюється завойовниками для утримання в покорі завоюваних народів і зміцнення своєї влади.

Органічна теорія (Г. Спенсер) Держава, подібно біологічному організму, народжується, розвивається, старіє, вмирає і має своє політичне тіло – руки, ноги, голову, внутрішні та зовнішні органи, що виконують певні функції.

Психологічна теорія (Л. Петражицький, Г.Тард). Походження держави й права пояснюється властивостями людської психіки, необхідністю одних владарювати, а інших підкорятися. Народ є інертною масою і не здатний до прийняття рішень, а тому потребує постійного керівництва.

Технократична теорія (Л. Михайловський) Держава є результат розвитку науки: обумовлена необхідністю регулювання відносин між людьми і технікою.

Космічна теорія Державні інститути занесені з космосу, створені при участі позаземних істот.

Теорія географічного детермінізму (А. Мечніков, Е.Хантінгтон). Вирішальними факторами у виникненні держав є клімат, ландшафт природних ресурсів.

Демографічна теорія (Т.Мальтус) Полягає в тому, що практично всі суспільні процеси, в тому числі і утворення держави, обумовлені зростом народонаселення.

У ХХ ст. найбільшого поширення набула *класово – економічна теорія* походження держави (К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін). Згідно із нею держава та право є важливим, об'єктивно закономірним надбанням людської цивілізації. Вони виникли внаслідок економічного розвитку суспільства у лоні первіснообщинного ладу, його норм моралі, звичаїв та традицій.

Тривалий час історія не знала інституту держави. Основними формами суспільної організації були рід, община, плем'я, об'єднання (союз) племен. Не існувало також і права: стосунки між індивідуумами регулювалися на основі звичаїв, забобонів, фізичної сили тощо. Суспільний поділ праці, розвиток людини та знарядь праці (продуктивних сил) зумовили появу умов для створення надлишкового продукту, його обміну, а отже, і виникнення приватної власності. В результаті з'являються групи людей, які наділені можливостями не працювати, а привласнювати продукцію, створену іншими групами людей. Суспільство розмежовується на класи, які відрізняються між собою за роллю і місцем у суспільному виробництві, розподілі матеріальних благ, за соціальним і майновим станом, способом життя тощо. Між цими групами виникають різноманітні суперечності, які з часом стають все

гострішими, антагоністичними, тобто такими, що характеризуються непримиренною боротьбою.

Загроза втратити не лише продукти своєї праці, а й життя, змусила людей до такої організації співжиття, яка б не тільки захистила їх фізично, але сприяла узгодженню, захисту різноманітних їхніх інтересів, які з плином часу постійно розширювалися.

Це зумовило виникнення інституту держави, яка взяла на себе функції узгодження інтересів різних груп населення, організації внутрішнього життя за допомогою загальнообов'язкових норм та правил поведінки (законів), механізмів їхнього впровадження, забезпечила єдність і цілісність суспільства, а також захист своїх громадян від зовнішніх сил. Держава стала єдиною формою організації суспільного життя. Виникнення держави закріпило певний етап розвитку суспільства на шляху прогресу. Водночас і право постає основним фактором (нормою) організації співжиття в державі, потіснивши, але не ліквідувавши інших норм: звичаїв, традицій, моралі, релігійних канонів. Цінним у соціально – економічній теорії є те, що держава розглядається як наслідок об'єктивних економічних процесів у суспільстві.

1.2. Поняття та ознаки держави

Поняття „держава” сучасному значенні з'явилося на початку XVII ст.

Держава - це універсальна політична форма організації людського суспільства, що характеризується політичним і публічним характером суверенної влади, реалізацією своїх повноважень на певній території через діяльність спеціально створених органів та організацій, наданням своїм рішенням обов'язкової правової форми, встановленням податків з метою ефективного функціонування механізму влади й реалізації загальносоціальних повноважень.

Держава має такі ознаки:

1. *Особливий апарат публічної влади*: держава виступає від імені всього населення, панівного класу чи соціальної групи. Апарат публічної влади складається з апарату управління й апарату примусу. До апарату управління належать законодавча і виконавча влади: парламент, президент і його апарат, уряд, міністерства й відомства, місцеві держадміністрації тощо. До апарату примусу належать: армія, міліція (поліція), суди, прокуратура, виправні установи тощо. Наявність у суспільстві особливого апарату публічної влади є головною ознакою держави, яка тісно пов'язана з іншими.

2. *Політичний характер влади*: носії влади організаційно відокремлені від суспільства, захищаючи інтереси певних правлячих верств. Але в громадянському суспільстві задовольняються інтереси всього населення.

3. *Територіальна ознака*: територія держави визначається її кордонами. До території держави належать суша, внутрішні моря, озера, ріки, зовнішні моря в межах 12-мильної зони (20км) – територіальні води, континентальний шельф, повітряний простір у межах кордонів, дипломатичні представництва, посольства і консульства, торгові, пасажирські та військово-морські й повітряні судна, літаки та космічні апарати. Територія є власністю держави, матеріальною базою розвитку суспільства. Без території держава не може бути суб'єктом міжнародних відносин.

4. *Суверенітет держави* означає, що державна влада – єдина в межах своєї території, не залежить від інших політичних влад всередині країни і особливо від інших держав у вирішенні питань внутрішньої і зовнішньої політики. Суверенітет означає також, що державна влада (найвищі органи) може вільно приймати ті чи інші рішення в своїх інтересах або в інтересах інших держав. Порушення суверенітету веде до часткової або повної втрати незалежності держави. Політична влада держави та її суверенітет поширюється на всіх людей, що живуть на її території.

5. *Здатність видавати загальнообов'язкові правила поведінки*: тільки держава має право видавати закони, які є загальнообов'язковими для всіх громадян і посадових осіб на всій її території. Закони спрямовані на регулювання й охорону економічних, політичних та інших соціальних відносин і соціальних цінностей суспільства. Державна влада – єдиний

суб'єкт, який має таке право, оскільки вона виступає від імені всього суспільства, як ядро політичної системи.

6. *Здатність збирати податки, робити позики, давати кредити:* держава стягує податки зі своїх громадян, підприємств і організацій, що перебувають на її території. Крім того, держава бере позики і кредити. Податки і займи йдуть на утримання державного апарату, бюджетних організацій і на розвиток загальнонародних соціально – економічних та політичних програм.

Крім того, держава має свою фінансову систему та гроші; державну мову; державні символи – герб, прапор, гімн. Кожна держава має також свої звичаї, традиції і культуру.

1.3 Поняття функцій держави. Внутрішні та зовнішні функції держави.

Функції держави – це напрямки її діяльності, які відображають суть і соціальне призначення державного управління суспільством.

Різноманітність суспільних відносин і форм діяльності держави щодо їх регулювання визначає різноманітність функцій держави.

Функції держави класифікують за різними ознаками:

- 1) залежно від поділу влади – *законодавчі, виконавчі – розпорядчі, судові і контрольно – наглядові*; вони забезпечують управління суспільством і державою;
- 2) залежно від ролі, яку вони відіграють в суспільстві – *основні і другорядні*;
- 3) залежно від сфери суспільного життя – *економічні, політичні, соціальні, гуманітарні, ідеологічні, економічні*;
- 4) залежно від строків виконання – *постійні і тимчасові*;
- 5) залежно від сфери впливу і здійснення – *внутрішні і зовнішні*;
- 6) залежно від форм і методів державної діяльності – *правотворча, правореалізаційна, правоохоронна*.

За сферами суспільних відносин *внутрішні функції* класифікуються:

- *в економічній сфері* – господарсько–організаторська; господарсько–стимулююча (забезпечення стабільності ринкових відносин, стимулювання конкуренції), науково–організаторська (організація системи наукових установ, забезпечення обороноздатності держави), регулювання міри праці і міри споживання.

- *у політичній сфері* – функції соціального компромісу; охорони конституційного ладу, законності і правопорядку, забезпечення громадянського миру.

- *у гуманітарній сфері держава виконує такі функції:*

- ☐ гуманістичну – забезпечення, охорона і захист основних прав і свобод людини і громадянина;
- ☐ екологічну – охорона навколишнього середовища;
- ☐ соціальну – охорона здоров'я населення, соціальний захист і соціальне забезпечення;
- ☐ культурно-виховну – розвиток освіти, культури, виховання особи.

Держава здійснює *організаційну і управлінську функції*.

Зовнішні функції. До зовнішніх функцій відносяться: участь у міжнародному економічному співробітництві; участь у розв'язанні глобальних економічних і наукових проблем по енергетиці, в космічному просторі, використання морів і океанів; оборона країни від зовнішнього нападу і анексії ймовірними противниками; участь у забезпеченні миру; участь у боротьбі з порушеннями міжнародного правопорядку і невтручання у внутрішні справи інших держав. У ст. 17 Конституції України проголошено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. У ст. 18 Конституції зазначено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співробітництва за загальними принципами і нормами міжнародного права.

1.4 Класифікація держав за їхньою формою.

Основними елементами, що визначають порядок організації та здійснення державної влади (тобто форму держави) є: *форма правління, форма державного устрою та форма політичного режиму.*

Форма державного правління – це організація верховної влади в державі, яка вказує на структуру вищих органів державної влади, порядок їх створення, розподіл повноважень, принципи взаємодії з іншими органами влади, з політичними партіями, класами та іншими верствами населення. Основні *форми правління держави*:

1. *Республіка* – форма правління, при якій вища державна влада здійснюється колегіальним органом, що обирається населенням країни на певний строк. Республіки бувають:

- *Парламентські* – проголошення принципу верховенства парламенту, перед яким уряд несе політичну відповідальність за свою діяльність (Фінляндія, Індія, Туреччина, Італія).

- *Президентські*, де Президент обирається загальнонародним голосуванням, очолює уряд, але не може розпустити парламент. Обраний парламент тільки приймає закони, але має право накладати вето на президентські укази (США, Аргентина, Мексика, Бразилія, Росія).

- *Президентсько–парламентські чи парламентсько–президентські (змішані)* – присутні ознаки парламентської і президентської республіки (Україна, Франція).

2. *Монархія* (від гр. єдиновладдя) – вища державна влада, повністю або частково зосереджена в руках одноособового глави держави (короля, царя, імператора), влада якого передається, як правило, по спадковості.

Розрізняють такі види монархій:

- *Абсолютна монархія* – це історичний тип монархії, коли монарху належить необмежена влада (Російська імперія часів Петра І).

- *Парламентська (або конституційна) монархія* – влада монарха обмежена конституцією, за якою обирається парламент (Англія, Данія).

- *Виборна монархія* – глава держави одержує владу не престолонаслідуванням, а обирається на певний строк (Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати).

- *Теократична монархія* – значну роль в управлінні державою відіграють релігійні інститути, коли релігійний лідер є одночасно главою держави (Катар, Оман, Бахрейн, Ватикан).

Внутрішній поділ держави на певні частини (штати, землі, адміністративно – територіальні одиниці, автономні утворення, суб'єкти федерації) складає *державний устрій*, він визначає порядок взаємодії центральної, регіональної та місцевої влад.

За формою державного устрою держави бувають:

Прості (унітарні, єдині) – держава, яка характеризується цілковитою політичною єдністю. Держава має єдині вищі органи державної влади і державного управління, єдине громадянство, єдину систему права, судову та грошову системи, немає самостійних державних утворень на місцях (Польща, Литва). Деякі унітарні держави (Іспанія, Португалія, Україна) включають автономні утворення.

До складних держав належать:

- *Федерація* – союзна держава, що складається із територій суб'єктів (складових держав), які мають обмежений суверенітет. (Наприклад. США, Німеччина, Австрія, Канада, Мексика, Росія, Бразилія).

- *Конфедерація* – союз суверенних держав, утворений для реалізації певних цілей (економічних, військових, дипломатичних тощо). Цей союз недовготривалий, він перетворюється на федерацію або розпадається (Наприклад, початковий етап створення США).

- *Імперія* – це складна держава, яка включає суверенну державу – метрополію і підвладні їй не суверенні держави – колонії (Британська імперія).

Політичний режим – це елемент форми держави, що визначає методи та прийоми здійснення політичної влади. *Типи (форми) політичного режиму* визначаються конкретною

розстановкою політичних сил, рівнем політичної зрілості громадян та цивілізованістю країни:

□ *Демократичний політичний режим* характеризується реальною участю населення в здійсненні державної влади, заснований на визнанні принципу рівності та свободи всіх людей, конституційному закріпленні та гарантуванні прав і свобод громадян. *Різновиди демократичного режиму:* демократично – ліберальний; демократично – консервативний; демократично – радикальний.

□ *Антидемократичний (авторитарний, тоталітарний, тиранія) політичний режим* характеризується відсутністю дійсної участі населення в здійсненні державної влади, недодержанням основних прав людини, верховенством держави над правом; підконтрольністю всіх сфер суспільства державі та мілітаризацією держави.

1.5. Загальне поняття про громадянське суспільство.

Громадянське суспільство бере початок з античних часів, коли з'явилися республіки та інститут громадянства.

Громадянське суспільство – це соціально неоднорідне суспільство, яке досягло певного рівня соціального розвитку й у своїй життєдіяльності є відносно незалежним від держави. Це спільнота вільних, рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, брати активну участь в політичному житті.

Ознаки громадянського суспільства:

1. Головна цінність суспільства – людина, її інтереси, права і свободи.
2. Рівноправність і захищеність усіх форм власності.
3. Економічна свобода громадян та їх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійснення трудової діяльності.
4. Надійна та ефективна система соціального захисту.
5. Гарантії реалізації політичних свобод – наявність інститутів і розвиненість механізмів впливу громадян на державну політику.

Умови створення громадянського суспільства:

1. Невідчужуваність від людини наслідків її праці.
2. Забезпечення виборчою системою вільного й адекватного волевиявлення.
3. Об'єктивне представництво суспільства у законодавчому органі.
4. Переважна більшість дорослого населення – трудящі-власники; недопустимість перевантаження платників податків посередницькими, наглядовими та управлінськими установами.

Громадянське суспільство – суспільство з розвиненими економічними, політичними та іншими відносинами, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Його побудова є метою суспільного розвитку, воно є засобом всебічного забезпечення прав і свобод, інтересів людини і громадянина.

1.6. Поняття та основні ознаки правової держави.

Правова держава розуміється як офіційний владний аналог громадянського суспільства. Це ідеал держави, яка створює необхідні умови для панування права в суспільстві, повновладдя народу, рівності особи та держави та створює всебічні матеріальні, правові й духовні засади і функції.

Правовій державі притаманні риси, властиві будь-якій державі. Однак вони мають доповнюватися *такими суттєвими ознаками:*

□ Принцип верховенства права, який означає, що право визнається вищою владою в державі; неухильне виконання правових норм усіма посадовими особами, усіма громадянами, установами, організаціями; забезпечення взаємної відповідальності держави і громадянина.

□ Визнання непорушності й невід'ємності прав і свобод людини. Кожна людина має права і свободи від народження. Вони не надаються державою або законом. Права і свободи людини - пріоритетні порівняно з державними інтересами.

□ Державна влада функціонально поділена між трьома гілками влади (законодавчою, виконавчою, судовою), кожна з яких має певне коло своїх повноважень, може контролюватися іншими гілками влади і, в свою чергу, має право контролювати їхню діяльність. Це правовий принцип, сутність якого полягає у неприпустимості зосередження всієї повноти державної влади в одній із її гілок. створенні механізму „стримувань і противаг”. Для забезпечення такого поділу в конституціях сучасних держав передбачено: відмінний порядок формування гілок влади, різне коло і терміни повноважень, надання різних форм імунітету (недоторканності) посадовцям на час виконання ними службових обов’язків.

□ Визнання за громадянами права робити все, що не заборонено законом. Правова держава створює умови для реалізації людиною власних здібностей, інтересів та прагнень, тому якщо дії людини не обмежують прав інших людей, не суперечать інтересам суспільства та держави, вони не підлягають контролю з боку останньої.

□ Принцип верховенства Конституції стосовно інших законів. В Основному Законі визначено головні принципи правової держави, тому інші закони мають конкретизувати основні положення Конституції й відповідати її засадовим принципам.

□ Незалежність засобів масової інформації – телебачення, радіо тощо. Якщо ЗМІ будуть підпорядковані винятково державі, людина виявиться обмеженою в праві мати власну думку й одержувати правдиву інформацію про події у суспільстві. За умов демократії ЗМІ виконують функцію „четвертої гілки влади”, якщо вони незалежні. В такому разі завдяки різним джерелам інформації, що висвітлюють різні позиції, людина має змогу сформулювати власне ставлення і власну позицію.

Таким чином, *правова держава* – це така демократична держава, в якій забезпечується панування права, верховенство закону, рівність усіх перед незалежним судом, де забезпечуються і гарантуються права і свободи людини, а підґрунтя організації влади становить принцип поділу її між гілками.

Правова держава – це ідеал, якого ще не досягнуто навіть у найрозвинених державах. Проте конституційне закріплення цього ідеалу забезпечує державну владу до законних, справедливих дій заради загального добробуту.

1.7. Принципи єдності і розподілу державної влади.

Поділ влади – один з основних принципів конституціоналізму, який ґрунтується на політико – правовій доктрині поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову та інші види влади.

Ідея поділу влади висловлювалася ще в античні часи (Аристотель) та в епоху Середньовіччя (Марсилій Падуанський). Але, як теорія, вперше висунута Дж. Локком і розвинута в працях Ш. Монтеск’є. Уперше принцип поділу влади було послідовно втілено в Конституції США 1787 р. В ній законодавча, виконавча і судова гілки влади не тільки відокремлені одна від одної, а й наділені можливостями взаємного контролю через відповідну систему стримань і противаг.

Суть поділу влади визначається такими положеннями:

- 1) поділ влади закріплюється *Конституцією*;
- 2) *законодавча, виконавча і судова* влада надаються різним людям і органам;
- 3) всі гілки влади *рівні й автономні*, жодна з них не може бути усунена будь – якою іншою владою;
- 4) жодна влада не може користуватися правами, наданими конституцією *іншій* владі;
- 5) судова влада діє *незалежно від* політичного впливу, судді користуються правом тривалого перебування на посаді. Судова влада може оголосити закон недійсним, якщо він суперечить конституції.

Мета поділу полягає в тому, щоб не припустити зосередження влади в руках однієї особи або невеликої групи осіб і тим самим запобігти можливості зловживання владою.

Поділ державної влади не означає „китайської стіни” між різними її гілками. У реальному житті кожна з гілок влади взаємодіє та переплітається з іншими. Наприклад,

повноваження створювати норми права належить не тільки законодавчій владі, а й органам виконавчої влади, зокрема, уряду, який видає підзаконні акти.

Державна влада в Україні теж здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ст.6 Конституції України).

Разом з тим, принцип єдності державної влади зовсім не означає, що вся державна влада повинна бути сконцентрована в одних руках. Повноваження або компетенція органів державної влади можуть бути різними. В тому числі залежно від функцій держави і державної влади їх поділяють на законодавчі, виконавчо – розпорядчі, судові, контрольно – наглядові, главу держави – президента або монарха. Оскільки теорія розподілу державної влади суперечить розподілу принципу єдності державної влади, то її розуміють як принцип розподілу функцій між вищими органами державної влади.

Цей принцип стосується в першу чергу, підкреслюють окремі спеціалісти, розподілу державних повноважень (функцій) у сфері управління державою і суспільством. У такому аспекті цей принцип може існувати. Що стосується верховної влади народу, то її поділити не можна, оскільки держава і суспільство розколюються на декілька частин, що призведе до розпаду держави.

Усі гілки державної влади тісно і нерозривно взаємопов'язані між собою, вони відносно залежні одна від одної і в цілому залежні від верховної влади народу, але в здійсненні своїх повноважень, завдань і функцій вони відносно самостійні, підконтрольні, підзвітні і відповідальні перед законом. Проблема полягає в тому, в яких формах і методах здійснюється народний контроль за діяльністю вищих, центральних і місцевих органів державної влади і управління. Щоб зберегти єдність державної влади і народу, необхідно різним гілкам державної влади навчитися правильно приймати політичні рішення, застосовувати методи кооперації, консолідації, консенсусу тощо. У першу чергу, необхідно усвідомити і сформулювати національні потреби та інтереси, виразити їх у формі державної політики, основних завдань і функцій державної влади.

Лекція № 2. Основи теорії права.

2.1. *Право – особливий вид соціальних норм.*

Суспільне життя людей тісно взаємопов'язане. Вчинки однієї людини спричиняють наслідки для іншої. Взаємодія людей неможлива без дотримання певних правил. З метою створення взаємовигідних умов спілкування, чіткого порядку взаємовідносин, люди виробили систему правил, які регламентують їх поведінку. Ці правила називають *соціальними нормами* - правила поведінки, що поширюються на певні групи людей, регулюють суспільні відносини і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

Соціальні норми поділяються на:

- Норми права* – які встановлюються і охороняються державою.
- Мораль* – норми, що склалися у людському суспільстві у зв'язку з уявленням про добро, зло, правду, справедливість.
- Звичай* – норми, що склалися історично і в результаті багаторазового повторення увійшли у звичку.

Корпоративні

норми – норми громадських організацій, які визнає держава.

Релігійні норми – норми, відображені в Корані або інших релігійних книгах.

Становлячи різновид соціальних норм, норми права мають всі ознаки соціальних норм (регулятивність, нормативність, забезпеченість) і в той же час відрізняються від них *специфічними властивостями*:

- 1) формування і дія права тісно пов'язані з *державною діяльністю*. Держава надає праву загальнообов'язковий характер і примусову силу. Державний примусовий вплив забезпечує втілення правових норм у життя в тих випадках, коли люди добровільно не виконують або не дотримуються їх;
- 2) порушення норми права тягне негативну реакцію держави у вигляді юридичної відповідальності. Вона постає як найбільш серйозний за своїми наслідками для людини вид соціальної відповідальності. Наприклад, заходом *юридичної відповідальності* може бути позбавлення волі, майнове стягнення, позбавлення права займатися певним видом діяльності. Порушення ж норм моралі тягне лише суспільний осуд, а порушення релігійної норми – санкції з боку церкви;
- 3) дія норм права поширюється *на всіх людей*. Межі дії права не залежать від волі й бажання людини; навіть незнання правової норми не звільняє від необхідності її дотримуватися та від відповідальності у разі її порушення. Навпаки, дія релігійних чи корпоративних норм поширюється на людину тільки при її добровільній згоді. Наприклад, норми православної церкви діють тільки щодо її парафіян; статут політичної партії обов'язковий до виконання для її членів.

2.2. *Поняття та ознаки права*

Право – це система загальнообов'язкових і формально визначених правил поведінки, що встановлюються, гарантуються і охороняються державою з метою упорядкування суспільних відносин.

Ознаки права:

1. Право встановлюється або санкціонується (тобто офіційно схвалюється) державою. Воно є єдиним різновидом норм, що розробляються та приймаються, за певною процедурою, державою.
2. Право є *системою норм*. Приписи, що складають право, є не просто сукупністю, а системним утворенням. Вони певним чином підпорядковуються та взаємодіють.

3. Право є загальнообов'язковим для всього населення, що проживає на території певної держави. Право передбачає неможливість невиконання чи порушення його приписів будь-ким. Така поведінка визнається протиправною і карається державою.

4. *Формальна* визначеність права. Правові норми – закони, втілені в офіційних конкретно-правових актах, викладених в оптимальній логічно вираженій формі.

5. Право має загальний характер. Його норми регламентують необмежену і не визначену кількість відносин, право поширюється на невизначену кількість суб'єктів.

6. Право *охороняється державою*. У разі добровільного невиконання правових вимог застосовується певні засоби для їх примусової реалізації.

Об'єктивне право – система загальнообов'язкових, формально визначених норм, які забезпечені державою і служать критерієм правомірної (дозволеної) і неправомірної (недозволеної) поведінки особи.

Суб'єктивне право – це закріплені правом певні юридичні можливості особи. Це право на свою юридично можливу поведінку, право на звернення до держави за захистом своїх юридичних можливостей.

Поки норма права є загальною і поширюється на всі випадки певної сфери життєдіяльності, вона є об'єктивною. Коли ж ця норма торкається конкретної ситуації і реалізується в поведінці суб'єкта, то стає об'єктивною.

Розрізняють:

ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА	ЗМІСТ ЮРИДИЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ
включає:	
- можливість діяти відповідно до свого бажання; - вимагати певних дій від зобов'язальної сторони; - звернутися до компетентного органу чи посадової особи за захистом свого права; - користуватися соціальним благом, що закріплене суб'єктивним правом.	- необхідність здійснення певних дій; - утримання від здійснення дій, що суперечать інтересам інших осіб; - нести юридичну відповідальність за невиконання передбачених нормою права дій.

2.3. Єдність і відмінність права і моралі

Мораль і право характеризується як спільним призначенням в процесі регулювання суспільних відносин, так різним впливом та значенням у забезпеченні системності суспільства.

Право – це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюється державою з метою упорядкування суспільних відносин.

Мораль – система норм поведінки людей, що прийняті більшістю, як загальнообов'язкові, підтримуються завдяки громадській думці і громадському осуду в разі порушення.

Єдність моралі і права ґрунтується на тому, що обидва ці засоби соціального регулювання:

- ☐ є соціальними нормами;
- ☐ існують у реальній поведінці людини;
- ☐ мають за основний зміст права та обов'язки і виробляють повагу до прав і свобод особи;
- ☐ протидіють свавіллю і беззаконню;
- ☐ певним чином встановлюються, закріплюються та гарантуються.

Відмінність права і моралі

Право	Мораль
<i>1. Спосіб запровадження</i>	
Приймає державний законодавчий орган згідно зі спеціально визначеним порядком	Поступово утворюється в переконаннях людей

<i>2. Ступінь обов'язковості</i>	
Обов'язкові для всіх з моменту набрання чинності або з моменту вступу в дію	Визначається рівнем усвідомлення норм членами суспільства
<i>3. Сфера дії</i>	
Регулюють найважливіші суспільні відносини, що мають загальне значення	Врегульовують практично всі відносини людей
<i>4. Форми вияву</i>	
Закріплюються в нормативно-правових державних актах	Як правило, не закріплюються в офіційних актах
<i>5. Спосіб забезпечення і наслідки порушення</i>	
Підтримується державою. Порушення передбачає юридичну відповідальність	Підтримується громадською думкою. Порушення викликає громадський суд
<i>Правові норми повинні бути моральними</i>	

Мораль і право взаємодоповнюють один одного. Сила законів значно збільшується, якщо закони спираються не тільки на владу, але й на суспільну мораль.

2.4. Джерела (форми) права

Джерела (форми) права – це офіційні, закріплені державою, способи зовнішнього прояву правових норм, що засвідчують їх загальну обов'язковість.

Розрізняють такі основні джерела права:

<i>Санкціоновані правові звичаї</i>	Санкціоноване державою правило поведінки, що набуває загальнообов'язкового значення
<i>Релігійно-правові норми</i>	Релігійні канони та інші релігійні звичаї, яким надається загальнообов'язковий характер
<i>Правовий прецедент</i>	Судове чи адміністративне рішення з конкретної справи, що має обов'язкове значення під час розгляду інших наступних аналогічних справ
<i>Нормативно-правовий акт</i>	Офіційний письмовий документ держави, який приймається компетентними державними органами і встановлює, змінює або відміняє норми права
<i>Нормативно-правовий договір</i>	Спільний документ кількох суб'єктів, який містить норми права, що встановлюється за їхньою взаємною домовленістю і забезпечується державою
<i>Міжнародно-правові акти</i>	Документи міжнародної співдружності, що із санкції держави поширюються на їх територію

Основне джерело права України – нормативно-правовий акт. Він має свою певну форму: закони, укази, постанови, інструкції та інше.

Нормативно-правовий акт є результатом правотворчості, яка складається з *кількох етапів*:

1. Підготовчий – здійснюється підготовка проекту нормативно-правового акту
2. Прийняття нормативно-правового акту.
3. Введення нормативно-правового акту в дію.

Структурними елементами правових актів є:

- преамбула – вступна частина;
- статті (їх частини або пункти);
- глави;
- розділи;
- частини (наприклад кримінальний, цивільний кодекси поділяються на Загальну та Особливу частину).

2.5. Поняття законодавства, його система.

Система законодавства – це сукупність нормативно-правових актів, розташованих у певному порядку.

Структура законодавства може розглядатися у трьох аспектах.

1. *Вертикальна (ієрархічна) структура* законодавства зумовлюється різницею юридичної сили актів, які приймаються різними нормотворчими органами, а також різними формальними ознаками актів, що приймаються одним органом. Вертикальна структура законодавства України складається з таких елементів:

- ☐ Конституція України;
- ☐ конституційні та звичайні закони;
- ☐ підзаконні акти;
- ☐ постанови Верховної Ради України;
- ☐ Укази Президента України та ін.

2. *Горизонтальна (галузева) структура* законодавства заснована на поділі нормативних актів за сферами суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання. Вона значною мірою наближається до структури системи права, хоча цілком з нею не збігається.

3. *Державно-організаційна структура* законодавства відображає особливості форми державного устрою. Як відомо, законодавство діє не лише в межах певних відносин та юридичної сили акта, а й у межах певної території держави, відображаючи особливості її устрою.

Законодавство унітарної держави є єдиним. Воно ґрунтується на єдиній конституції та системі нормативних актів, що мають вертикальну й горизонтальну структуру.

Закон – нормативно-правовий акт прийнятий найвищим представницьким органом державної влади чи шляхом безпосереднього волевиявлення народу (референдум), що регулює найбільш важливі суспільні відносини і має найвищу юридичну силу в системі законодавства країни. Основним законом кожної держави є Конституція. Норми звичайних законів не можуть суперечити нормам конституційних законів.

Види законів:

- *конституційний* - нормативний акт вищої юридичної сили, що містить юридичні норми, які регулюють найважливіші питання організації політичної системи суспільства і правового становища особистості в ній;

- *надзвичайний* - приймається у певних, передбачених Конституцією, випадках;

- *звичайний* - нормативний акт вищої юридичної сили, що містить юридичні норми, які регулюють певні сфери суспільних відносин

Підзаконний нормативно-правовий акт – це нормативний акт компетентних органів держави, що видається на підставі закону, відповідно до закону, і з метою його виконання.

Підзаконні нормативно-правові акти поділяються на:

<i>Загальні</i>	Розповсюджуються на всю територію і населення (Указ Президента, розпорядження Кабінету Міністрів України, постанова ВРУ, розпорядження Президента).
<i>Відомчі</i>	Розповсюджуються на певну сферу суспільних відносин (накази, інструкції та розпорядження міністерств і відомств, державних комітетів та інших органів).
<i>Місцеві</i>	Мають владу на території певної адміністративної одиниці (рішення місцевих рад: сільської, міської, районної, обласної, державних адміністрацій та державної адміністрації міст Києва та Севастополя).
<i>Локальні</i>	Регламентують діяльність конкретних підприємств, установ, організацій (накази та розпорядження директора, генерального директора, начальника, командира).

2.6. *Мета і форми систематизації нормативно-правових актів.*

Систематизація – це діяльність правотворчих органів щодо упорядкування та вдосконалення правових актів, приведення їх до певної внутрішньо узгодженої системи.

Систематизація правових актів традиційно здійснюється міністерством юстиції, яке співпрацює з іншими міністерствами та окремими фахівцями.

Види систематизації

Консолідація

Інкорпорація

Кодифікація

Звід законів

Це об'єднання, зовнішня обробка нормативного матеріалу – розташування його за галузями права, у хронологічному порядку; як наслідок, видають збірник нормативно-правових актів з окремих галузей права.

Це спосіб систематизації, внесення поточних змін і доповнень до чинного законодавства в межах конкретного правового акта; як наслідок, нормативні акти офіційно перевидаються зі змінами і доповненнями на конкретну дату.

Це спосіб систематизації, за яким нормативні акти переробляють, удосконалюють, а на їх основі створюють новий нормативний акт (кодекс, статут, положення), що регулює відносини у певній галузі права. Як наслідок, кодекс за формою і за суттю є новим правовим актом, що змінює старий

Це об'єднання, зовнішня обробка нормативного матеріалу, розташування його за галузями права, у хронологічному порядку тощо; як наслідок – видають збірник нормативних актів з окремих галузей права.

На сьогодні поширення набуває новий вид систематизації правових актів з використанням комп'ютерних технологій.

2.7. *Поняття системи права. Поділ права на галузі, правові інститути, правові норми.*

Система права – історично створена, об'єктивно зумовлена внутрішня структура права, що полягає в єдності та узгодженості юридичних норм, зосереджених у відносно самостійних їхніх комплексах – галузях, підгалузях, інститутах. Іншими словами, система права – це система всіх діючих юридичних норм певної конкретної держави.

ОЗНАКИ:

Диференціація – розподіл всієї сукупності норм права на взаємозв'язані між собою правові комплекси, галузі, підгалузі, інститути права залежно від особливостей суспільних відносин, що регламентуються правом

Єдність і узгодженість – система права заснована на єдиних і узгоджених між собою принципах і нормах права

Об'єктивний характер побудови системи права – залежність системи права від рівня розвитку суспільних відносин та об'єктивних умов існування та функціонування суспільства

Право поділяється на галузі, правові інститути та правові норми.

Галузь права – це сукупність норм права, які властивими їм методами регулюють певну *однорідну сферу* суспільних відносин (майнових, трудових, сімейних).

Інститут права – це сукупність відносно відокремлених правових норм, які регулюють певний *однорідний вид* суспільних відносин в середині галузі права (наприклад, інститут працевлаштування в трудовому праві, інститут усиновлення в сімейному праві).

Серед інститутів розрізняють:

□ *Галузеві* – утворюються нормами однієї галузі права (наприклад, інститут громадянства в конституційному праві).

□ *Міжгалузеві* – утворюються нормами, які належать до різних галузей права (інститут відповідальності за екологічні правопорушення).

Норми права – загальнообов'язкові формально визначені правила поведінки, що встановлюються або санкціонуються державою з метою врегулювання суспільних відносин.

Норми права, у свою чергу, мають *власну структуру*, до якої належать:

□ *гіпотеза*, що визначає передумову створення норми;

□ *диспозиція*, яка формулює саме правило (права чи обов'язки);

□ *санкція*, що визначає юридичні наслідки (каральні, заохочувальні) виконання чи невиконання умов диспозиції.

Норми права, як «елементарні одиниці» системи права, мають безліч класифікацій.

2.8. Загальна характеристика основних галузей права України

Кожна галузь права має свій предмет регулювання, тобто конкретний вид суспільних відносин, що врегульовуються саме цією галуззю права.

1. *Конституційне право* – система правових норм, що регулюють відносини народовладдя, забезпечують організацію та єдність суспільства як цілісної соціальної системи.

2. *Цивільне право* – сукупність норм, що регулюють майнові й тісно пов'язані з ними особисті немайнові правовідносини громадян, державних і кооперативних організацій.

3. *Адміністративне право* – галузь права, предметом якої є відносини, що виникають у ході організації діяльності виконавчо-розпорядчими органами, іншими державними і місцевими органами, а також при здійсненні адміністративних повноважень суддями та громадськими організаціями.

4. *Кримінальне право* – сукупність норм, що визначають, які суспільно-небезпечні діяння є злочином, і встановлюють міру покарання за їх вчинення.

5. *Сімейне право* – сукупність норм, що врегульовує сімейно-шлюбні відносини та прирівняні до них відносини.

6. *Житлове право* – сукупність правових норм, що регулюють житлові правовідносини між громадянами та громадськими організаціями у процесі реалізації конституційного права громадян на житло.

7. *Екологічне право* – галузь права, норми якої регулюють відносини у сфері використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища (земельне, водне, лісове, гірниче).

8. *Земельне право* – сукупність правових норм, що регулюють відносини у сфері використання та охорони землі.

9. *Фінансове право* – галузь права, норми якої регулюють відносини у сфері накопичення, розподілу та використання органами державної влади та місцевого самоврядування, грошових коштів з метою забезпечення виконання функцій цих органів.

10. *Кримінально-процесуальне право* – норми, що регламентують порядок і процедуру попереднього слідства, судового слідства, права й обов'язки учасників кримінального процесу, порядок розгляду кримінальних справ і винесення вироку.

11. *Цивільно-процесуальне право* – норми, що визначають порядок, процедуру і принцип розгляду цивільних, трудових, сімейних та інших спорів.

12. *Трудове право* – врегульовує відносини, в які вступають особи з приводу праці. Цей перелік галузей права не є вичерпним.

2.9. Поняття та структура правовідносин. Юридичні факти.

Суспільні відносини регулюються різними нормами: моральними, корпоративними, релігійними. Але значна частина суспільних відносин будується на основі правових норм. Ці відносини називаються *правовими відносинами*.

Правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки, що забезпечуються державою.

Ознаки правовідносин:

1. Суспільні відносини, що виникають на основі норм права.
2. Відносини, що охороняються державою і становлять основу державного примусу.

3. Зв'язок між особами через суб'єктивні права і юридичні обов'язки.

4. Відносини, для яких потрібна наявність волі хоча б одного з учасників.

Структуру правовідносин складають такі елементи: суб'єкти, об'єкти, юридичний і фактичний зміст.

Суб'єкти правовідносин – наділені правосуб'єктністю їх учасники. В юридичній науці розрізняють такі елементи правосуб'єктності:

□ *правоздатність* – здатність бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; виникає з моменту народження особи і припиняється з її смертю;

□ *дієздатність* – здатність своїми діями набувати і самостійно здійснювати суб'єктивні права й виконувати юридичні обов'язки (розрізняють *повну дієздатність* – з 18 років, *неповна* – 14-18 років, *часткова* – особи до 14 років).

Недієздатність особи визначається лише судом.

Структуру правовідносин перегляньте по таблиці:

1. Суб'єкти правовідносин

<i>фізичні особи:</i>	<i>юридичні особи:</i>
- - іноземці; - особи без громадянства; - народи, нації; - національні меншини;	- - установи; - організації; - держава; - адміністративні одиниці.

2. Об'єкти правовідносин – соціальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у відносини.

Розрізняють:

<i>матеріальні цінності</i>	<i>нематеріальні цінності</i>
- - цінні папери (гроші, акції, облігації, документи).	- - результати інтелектуальної праці; - послуги виробничого і невиробничого характеру.

3. *Зміст правовідносин* – права та обов'язки сторін характеризуються синтезом фактичного і юридичного змісту.

Юридичний зміст – це суб'єктивні юридичні права та обов'язки суб'єктів правовідносин, які потенційно визначають межі можливої поведінки.

Фактичний зміст – це сама поведінка суб'єктів, їхня діяльність, у якій реалізуються суб'єктивні юридичні права.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з настанням яких виникають, змінюються чи припиняються правовідносини.

Юридичні факти *поділяються* на: дії, що залежать від волі особи; події, що не залежать від волі особи.

2.10. Правопорушення та юридична відповідальність. Характеристика правомірної і протиправної поведінки.

Поведінка людей регулюється правовими нормами. Правова поведінка поділяється на два типи: правомірна і неправомірна.

Правомірна поведінка – це поведінка, що відповідає приписам правових норм. Ознаками правомірної поведінки є:

- 1) відповідальність праву;
- 2) соціальна корисність;
- 3) передбачуваність дій;
- 4) масовість.

За мотивами розрізняють такі види правомірної поведінки:

1) *Соціально-активна*. Людина глибоко вірить у справедливість правових розпоряджень і свідомо неухильно додержується їх. Правосвідомість і поведінка такої людини перебувають у повній гармонії.

2) *Звична*. Людина не дуже замислюється над розпорядженнями права, діє за інтеграцією, за звичкою, дотримуючись сформованого стереотипу.

3) *Конформістська*. Людина додержується не своїх переконань або звичок, а копіює дії свого оточення, діє „як усі”.

4) *Маргінальна*. Людина діє правомірно внаслідок особистого розрахунку або страху перед покаранням. Правосвідомість такої людини розходиться з приписами правових норм.

Правомірна поведінка – норма для абсолютної більшості громадян правової демократичної держави.

Неправомірна (протиправна) поведінка протилежна за своїм змістом, значенням та наслідками правомірній поведінці.

Протиправність поведінки суб'єктів:

- є формою свавілля певних суб'єктів у сфері правовідносин;
- має свідомо-вольовий характер, відображає негативне ставлення правопорушника до інтересів суспільства;
- має протиправний характер, тобто порушує вимоги правових норм;
- має суспільно небезпечний, шкідливий характер для суб'єктів суспільних відносин.

Протиправність поведінки полягає в ігноруванні призначення права як регулятора суспільних відносин.

Протиправна поведінка людей породжує правопорушення.

2.11. Поняття, причини та види правопорушень.

Правопорушення – протиправне, винне, суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), за яке настає юридична відповідальність.

Ознаками правопорушення є:

- 1) *соціально небезпечне або шкідливе діяння;*
- 2) *протиправне, неправомірне діяння;*
- 3) *винне діяння, вина виражається у формі умислу чи необережності;*

Намір (умисел) визначається двома формами:

прямий намір буває тоді, коли суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає і бажає настання його шкідливих наслідків;

непрямий намір є тоді, коли суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає його негативні наслідки, але байдуже ставиться до можливості їх настання.

Необережність також виступає у двох формах:

- *протиправна самовпевненість* - суб'єкт усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає можливість настання його негативних наслідків, але сподівається, що вони не настануть.

- *протиправна недбалість* – суб'єкт не передбачає настання можливості негативних наслідків діяння, хоча повинен і міг їх передбачити.

- 4) *юридично карне діяння.*

Глобальною причиною всіх правопорушень є соціальні протиріччя, що завжди наявні в суспільстві.

Основні причини правопорушень:

1. Об'єктивні причини (не залежать від особи, вони зумовлені обставинами) – причини економічного характеру, соціальні причини, обставини особистого характеру, суперечність чинного законодавства основним правам людини.

2. Суб'єктивні причини (пов'язані з самою особою) – темперамент особи, незнання особою вимог закону, конкретні психічні відхилення, схильність людини до вживання алкогольних напоїв, наркотичних або токсичних речовин.

Правопорушення зумовлюються не однією окремою причиною, а відразу кількома.

Залежно від ступеня небезпеки та завданої шкоди правопорушення поділяються на два види: проступки і злочини.

Проступки – менш небезпечні правопорушення (порушення трудової дисципліни, суспільного порядку, невиконання цивільно – правового договору і т. ін.).

Злочини – найбільш небезпечні для суспільства правопорушення, що посягають на значущі соціальні цінності (життя, здоров'я індивіда, власність, безпеку держави, суспільну безпеку і т.ін.). Злочинами є тільки кримінальні правопорушення.

Залежно від *виду юридичної відповідальності* правопорушення поділяються на:

- 1) *дисциплінарні проступки* (наприклад, порушення трудової дисципліни);
- 2) *адміністративні проступки* (наприклад, порушення суспільного порядку, правил торгівлі, правил дорожнього руху, які не завдали тяжких наслідків);
- 3) *цивільно-правові проступки* (наприклад, невиконання договірних зобов'язань, порушення авторського права);
- 4) *кримінальні правопорушення* (злочини).

Правопорушення мають свій *склад правопорушення* – систему об'єктивних і суб'єктивних ознак, які визначають певне діяння як правопорушення, це його структура, в яку входять:

- об'єкт правопорушення;
- об'єктивна сторона правопорушення;
- суб'єкт правопорушення;
- суб'єктивна сторона правопорушення.

Об'єкт правопорушення – блага чи соціальні цінності, що охороняються нормами права, на пошкодження, позбавлення чи знищення яких спрямоване протиправне діяння (власність, життя, здоров'я людини, державна безпека, порядок управління, честь і гідність особи).

Об'єктивна сторона правопорушення включає протиправне діяння (таке діяння може бути виражене як в активних діях, так і в бездіяльності – невиконанні зобов'язуючих норм), його шкідливі наслідки, причинний зв'язок між протиправними діяннями і шкідливими наслідками, а також місце, час, спосіб, засоби, обставини та умови скоєння правопорушення.

Суб'єкт правопорушення – особа, наділена дієздатністю (яка включає деліктоздатність і здатність укладати угоди), осудна, здатна усвідомлювати свої дії.

Суб'єктивна сторона правопорушення включає *мету* (ідеальне уявлення про наслідки діяння), *мотив* (внутрішня причина, яка спонукала до діяння) і *провину* (поділяється на *намір* (*умисел*) і *необережність* – з їх різновидами).

2.12. Соціальна і юридична відповідальність.

Поняття відповідальності доволі містке. Воно охоплює почуття відповідальності, підвищення відповідальності та зняття з себе відповідальності, притягнення до відповідальності та звільнення від неї. Усі ці різні за змістом поняття є складовими одного явища – соціальної (суспільної) відповідальності.

Соціальна відповідальність відбиває взаємозв'язок суспільства і окремої людини. Жити в суспільстві й бути вільним від нього неможливо. Людина в будь-яких життєвих ситуаціях повинна порівнювати свої вчинки з існуючими в суспільстві нормами й цінностями, з інтересами інших людей.

Тому *відповідальність у широкому соціальному значенні* – це суспільні відносини між суб'єктом (людиною) і контролюючою його поведінку інстанцією – суспільством, державою, колективом. Соціальна відповідальність забезпечує організованість і порядок у суспільстві.

Оскільки поведінка людини має два полярних різновиди – соціально корисний і соціально шкідливий, то й відповідальність може бути позитивною і негативною.

Відповідальність у позитивному значенні – це характеристика суспільно корисної діяльності особи, усвідомлення нею важливості своїх дій для суспільства, прагнення виконати їх якісно, якнайефективніше і якнайшвидше. Це відповідальність за доручену справу, за виконання соціальних норм. У правовій сфері позитивна відповідальність – це активність, ініціатива при виконанні правових приписів. Таким чином, позитивна відповідальність – це відповідальність за результати виконання соціальних норм.

Відповідальність у негативному значенні – це відповідальність за кожний негативний вчинок, яким особа зашкодила суспільству, державі, колективу. Ця відповідальність може

бути моральною, суспільною тощо. Серед видів негативної відповідальності провідне місце посідає юридична відповідальність як найважливіший різновид відповідальності соціальної.

2.13. Поняття і види юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність – це застосування до порушника або злочинця передбачених законом заходів державного примусу особистого, організаційного чи майнового характеру.

До основних ознак юридичної відповідальності належать такі:

- ☐ юридична відповідальність передбачає державний примус;
- ☐ державний примус, тобто чітко окреслений, певного обсягу кількісний показник, який встановлюється відповідно до міри порушення чи покарання;
- ☐ юридична відповідальність, що пов'язана з правопорушенням, настає після нього і спрямована на правопорушника;
- ☐ юридична відповідальність спричинює негативні наслідки для правопорушника;
- ☐ характер і обсяг юридичної відповідальності встановлюються в санкції юридичної норми;
- ☐ державно-примусові заходи застосовуються виключно компетентними державними органами в суворо визначених законом порядку і формах. Застосування юридичної відповідальності неможливе без процесуальної форми.

Завдання юридичної відповідальності – регулювати й охороняти існуючий лад і суспільний порядок.

Види юридичної відповідальності:

- 1) *Кримінальна* – за скоєння злочину; суб'єкти – фізичні особи, для яких існує принцип презумпції невинності, настає судимість – негативні наслідки, які супроводжують особу і після відбуття нею покарання.
- 2) *Адміністративна відповідальність* настає за адміністративне правопорушення.
- 3) *Цивільно – правова* – відповідальність особи перед іншою особою або державою за невиконання або неналежне виконання зобов'язань. Носить майновий і компенсаційний характер. *Мета* – відновлення порушених прав потерпілого та відшкодування збитків.
- 4) *Дисциплінарна* – відповідальність працівника перед власником або уповноваженим органом за порушення правил внутрішнього трудового розпорядку (догана і звільнення).
- 5) *Матеріальна* – відповідальність працівника перед власником за спричинену йому шкоду в зв'язку з виконанням трудових обов'язків.
- 6) *Конституційна* – відповідальність державного органу або посадової особи за порушення Конституції та конституційного законодавства (реформування органу, відкликання народного депутата, дострокове припинення повноважень, імпічмент Президента, притягнення до юридичної відповідальності).

2.14. Функції та мета юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність є наслідком правопорушення. Ціль (мета) юридичної відповідальності:

1. Формування правомірної поведінки не тільки у осіб, які скоїли правопорушення, а й усіх інших членів суспільства.
2. Компенсація потерпілому (у тому числі й державі) збитків, заподіяних правопорушенням, включаючи і моральну шкоду.
3. Позбавлення винного на деякий час можливості вчиняти нові правопорушення.
4. Вплив на винного та інших осіб, внаслідок якого у них повинно зникнути бажання вчиняти нові правопорушення.
5. Надання винному можливості для пристосування до нормального життя в суспільстві.

6. Покарання за скоєння тяжких правопорушень (злочинів), що особливо нетерпимі у суспільстві.

Основна функція відповідальності – охоронна. Вона складається з кількох видів.

1. *Штрафна (каральна) функція.* Це реакція суспільства в уособленні держави на шкоду, заподіяну правопорушником, полягає в обов'язковому покаранні правопорушника. Покарання – це засіб самозахисту суспільства, що може виявлятися у вживанні до злочинця моральних, особистих, матеріальних санкцій. Покарання реалізується шляхом зміни юридичного статусу правопорушника, накладання на нього певних обов'язків.

2. *Попереджувальна (превентивна) функція* полягає в попередженні здійснення правопорушень, у дії на свідомість правопорушника в напрямі усвідомлення ним невідворотності покарання в разі нових правопорушень. Попереджувальне діяння впливає не тільки на правопорушника, а й на оточуючих.

3. *Виховна функція.* Ефективна боротьба з правопорушеннями, своєчасне і обов'язкове покарання винних створюють у громадян уявлення про твердість існуючого правопорядку, зміцнюють віру у справедливість і міць державної влади, впевненість у захисті їх законних прав та інтересів. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню рівня політичної та правової культури, відповідальності та дисципліні громадян і, з рештою, укріпленню законності та правопорядку.

4. *Компенсаційна (правовідновлювальна) функція.* Найчастіше заходи юридичної відповідальності спрямовані не на формальне покарання винного, а на відновлення порушеного інтересу суспільства, особи. Найактивніше ця функція застосовується в цивільному праві, де передбачається така санкція, як відшкодування збитків.

5. *Організаційна або регулятивна функція.* Власне факт існування і обов'язковості покарання є організаційною засадою діяльності суспільства.

Лекція №3. Система органів державної влади за Конституцією України.

1. Система органів державної влади в Україні.

Згідно зі ст. 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження відповідно до Конституції України і законів України. Конституція України закріплює таку систему державних органів:

1. Органи законодавчої влади (Верховна Рада України).
2. Президент України - глава держави.
3. Органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, міністерства, відомства та державні комітети, місцеві державні адміністрації)
4. Органи судової влади.
5. Контрольно-наглядові органи (органи прокуратури, різні інспекції).
6. Органи місцевого самоврядування.

2. Верховна Рада України, її склад та повноваження.

Ст. 75 Конституції України закріплює, що „єдиним органом” законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України. Проголошення Верховної Ради парламентом свідчить про те, що Україна сприйняла один із традиційних, випробуваних досвідом багатьох країн демократичних принципів - здійснення законодавчої влади загальнонаціональним представницьким органом, який обирається народом України.

Конституційний склад Верховної Ради України - 450 народних депутатів, які обираються на 5 років.

Вибори до Верховної Ради можуть бути черговими, які мають відбуватися в останню неділю останнього місяця 5го року повноважень її діючого складу, та позачерговими, які призначаються внаслідок дострокового припинення повноважень Верховної Ради.

Верховна Рада України набуває право здійснювати свої повноваження за умови обрання до її складу не менш як 300 народних депутатів, що становить дві третини її конституційного складу.

Верховна Рада працює в сесійному порядку. Перша сесія кожного її нового скликання збирається не пізніше ніж на тридцятий день після дня офіційного оголошення результатів виборів. Перше засідання новообраної Верховної Ради відкриває найстарший за віком народний депутат України і веде його, поки не буде обрано Голову Верховної Ради.

За результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу ВРУ, протягом одного місця з дня відкриття першого засідання парламенту.

Сесії Верховної Ради можуть бути черговими, які починають свою роботу в конституційно встановлені строки (першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року), та позачерговими, які збираються на таких підставах:

- ☐ на вимогу не менш як третини від конституційного складу депутатів Верховної Ради, тобто не менш як 150 депутатів;
- ☐ на вимогу Президента України;
- ☐ у разі оголошення воєнного чи надзвичайного стану депутати збираються у 2-денний строк без скликання.

Якщо конституційно встановлені строки повноважень Верховної Ради закінчуються під час дії воєнного чи надзвичайного станів, за яких організація і проведення нових виборів практично неможливі, її повноваження продовжуються аж до першого засідання Верховної Ради, яку буде обрано після скасування воєнного чи надзвичайного станів.

Усі рішення Верховної Ради України приймаються на її *пленарних засіданнях* шляхом голосування, яке може бути таємним чи відкритим і здійснюватись шляхом підняття рук,

бюлетенями або за допомогою технічних засобів. Депутат повинен голосувати особисто й не може доручати подавати голос від свого імені іншим депутатам. Рішення Верховної Ради приймаються у формі законів, постанов та інших актів простою більшістю конституційного складу Верховної Ради (не менш як 226 голосів народних депутатів). Щодо питань, пов'язаних з внесенням змін до Конституції та усуненням Президента в порядку імпідменту, рішення приймаються відповідно не менш як двома третинами чи трьома четвертими конституційного складу Верховної Ради.

Засідання Верховної Ради можуть бути відкритими та, за рішенням не менше як 150 народних депутатів, закритими. В роботі останніх мають право брати участь лише депутати та спеціально запрошені особи, а хід роботи закритих засідань у засобах масової інформації не висвітлюється.

Повноваження ВРУ припиняється у день відкриття першого засідання Верховної Ради нового скликання.

Президент України має право достроково припинити повноваження ВРУ, якщо:

1. Протягом одного місяця у Верховній Раді не буде сформовано коаліцію депутатських фракцій;
2. Протягом 60 днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;
3. Протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Таке рішення приймає Президент України після консультацій з Головою та заступниками Голови ВРУ та головами депутатських фракцій у ВРУ.

Для керівництва своєю роботою Верховна Рада обирає зі складу народних депутатів *Голову Верховної Ради, його Першого заступника і заступника.*

СТРУКТУРА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Партійна фракція

Тимчасові спеціальні комісії

Голова, Перший заступник і заступник Голови

450 народних депутатів України

Комітети

Тимчасові слідчі комісії

Уповноважений з прав людини

Рахункова палата

Компетенція (повноваження) Верховної Ради України визначає її місце й роль у механізмі держави. За своєю сутністю і призначенням конкретні повноваження Верховної Ради можна поділити на кілька груп. Це повноваження, пов'язані:

- з внесенням змін до Конституції України; з прийняттям та внесенням змін до поточного законодавства;
- з формуванням бюджету;
- з визначенням засад політики держави та програм суспільного розвитку;
- із взаємовідносинами з Президентом України; з формуванням інших державних органів; з контрольною функцією;
- з організацією адміністративно-територіального поділу країни;
- зі здійсненням зовнішніх функцій держави.

Слід зазначити, що досить широке коло питань може вирішуватись Верховною Радою виключно шляхом прийняття законів, тобто актів, які наділені найвищою юридичною силою. Це стосується відносин, які мають надзвичайно важливе значення для особи, суспільства, держави, а саме:

- прав і свобод людини й громадянина та їхніх гарантій;
- основних засад використання природних ресурсів та освоєння космічного простору;
- засад зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності;
- засад утворення політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації; територіального устрою України; засад місцевого самоврядування;

- основ національної безпеки, організації Збройних Сил України й забезпечення громадського порядку;
- бюджетних відносин, податків і зборів, статусу національної та іноземних валют на території України;
- одиниць ваги, міри й часу, порядку створення державних стандартів;
- амністії та ряду інших питань.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також відповідно до Конституції вносить пропозиції стосовно кандидатур до складу Кабінету Міністрів України;

- зміни до ст. 85 Конституції відображені у повноваженнях Верховної Ради України щодо призначення за поданням Президента України, Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питань про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України; призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;

- право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України (це право скасовано щодо Національного банку України).

3. Президент України, його повноваження

Згідно зі ст. 102 Конституції Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. Одна й та сама особа не може бути обраним Президентом України більше ніж два строки підряд.

Президент України не може мати іншого представницького мандата, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю, що має на меті одержання прибутку.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю останнього місяця п'ятого року повноважень Президента України. Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень.

За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону. Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

- відставки;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- усунення з поста в порядку імпічменту;
- смерті.

Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України. Неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду України — за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку.

Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту в разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

До основних напрямів діяльності Президента України як глави держави належить забезпечення:

1. Державного суверенітету, тобто неподільності, верховенства, незалежності державної влади в Україні.
2. Територіальної цілісності України, тобто недоторканності її кордонів і внутрішньої єдності.
3. Відповідності внутрішньої та зовнішньої політики держави визначеним у Конституції засадам; чіткого й своєчасного реагування відповідних державних органів на будь-які порушення конституційних приписів.
4. Прав і свобод людини, відповідності міжнародно-правовим актам і реальності правового статусу людини і громадянина.

Повноваження Президента поділяються на кілька груп:

1. Представницькі повноваження, які дістають вияв тоді, коли Президент України представляє нашу державу в міжнародних відносинах, приймає вірчі та відкличні грамоти, дипломатичних представників інших держав тощо.
2. Повноваження, що стосуються діяльності Верховної Ради, наприклад, припинення її повноважень, якщо протягом 30 днів чергової сесії вона не може розпочати свої засідання.
3. Повноваження у сфері законодавства, зокрема ті, що стосуються призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції України, право вето щодо прийнятих Верховною Радою законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховною Радою.
4. Повноваження, пов'язані з призначенням на посади, звільнення з посад членів Кабінету Міністрів та інших посадових осіб.
5. Повноваження у сфері забезпечення державної незалежності, національної безпеки та оборони нашої країни, зокрема ті, що пов'язані з прийняттям рішень про загальну або часткову мобілізацію та запровадження воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, з керівництвом Радою національної безпеки і оборони України.
6. Установчі повноваження (утворення та ліквідація за поданням Прем'єр-Міністра, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади).
7. Повноваження в галузі правосуддя (утворення судів, здійснення помилування).
8. Повноваження, пов'язані з наданням громадянства України та його припиненням і наданням притулку в Україні.

Змінами до Конституції України 2004 р. передбачено:

- надання додаткових повноважень Президенту України щодо дострокового розпуску Верховної Ради, якщо: протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій; протягом 60 днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України; протягом 30 днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;

- Президент України вносить кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (раніше саме Президент України призначав Прем'єр-міністра України за згодою Верховної Ради, таким чином, участь Президента України при формуванні уряду обмежуються відповідним посиленням повноважень парламенту, що й дозволяє зробити висновок про трансформацію президентсько-парламентської республіки у парламентсько-президентську);

- скасоване повноваження Президента України щодо припинення повноважень Прем'єр-міністра України та прийняття рішення про його відставку;

- вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України; подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;

- зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (раніше Президент мав право самостійно скасовувати акти Кабінету Міністрів України);

- обмежено коло актів Президента України, які повинні скріплюватися підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання (у випадку призначення та звільнення глав дипломатичних представництв; у питаннях діяльності Ради національної безпеки і оборони України; при прийнятті рішень про введення в Україні надзвичайного стану, а також при здійсненні Президентом України повноважень щодо утворення судів).

4. Органи державної виконавчої влади України.

Система органів виконавчої влади складається з вищих, центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Вищий орган виконавчої влади. Ст.113 Конституції України та ст. 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України від 21 грудня 2006 встановлює, що Кабінет Міністрів України (Уряд України) є *вищим* органом у системі органів виконавчої влади; здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України. Права і обов'язки Кабінету Міністрів України визначені Конституцією України та Законом «Про Кабінет Міністрів України». До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, 1-й Віце-прем'єр і три віце-прем'єр-міністри та міністри України.

- Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України;

- кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України;

- прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України (в цьому випадку Верховна Рада України здійснює формування нового складу Кабінету Міністрів України).

Кабінет Міністрів України за обсягом і характером компетенції є органом загальної компетенції, оскільки в його віданні знаходяться всі питання життєдіяльності держави.

Центральні органи виконавчої влади утворюють систему, до якої згідно з Указом Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади» від 15 грудня 1999р. входять: міністерства; державні комітети; центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Міністерство України — головний орган виконавчої влади, утворений для формування і забезпечення державної політики в основних сферах діяльності та відповідних секторах державного управління.

Державний комітет України — центральний орган виконавчої влади утворюється для забезпечення реалізації державної політики в міжгалузевих та міжсекторних сферах державного управління.

Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом створений для виконання визначених Конституцією та законами України особливих завдань і повноважень, наприклад, Антимонопольний комітет України. Для такого органу може встановлюватися

особливий порядок утворення, реорганізації, ліквідації, призначення та звільнення керівників тощо.

Повноваження Кабінету Міністрів визначаються ст. 116 Конституції України.

Кабінет Міністрів України утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади і призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України (раніше частина цих повноважень належала Президенту України).

5. *Органи місцевої державної виконавчої влади України.*

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Вони відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Склад місцевих держадміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій.

Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент приймає рішення про відставку голови місцевої держадміністрації (ст. 118 Конституції).

Місцеві державні адміністрації забезпечують на відповідній території:

1. Виконання Конституції та законів України, актів Президента, Кабінету Міністрів, інших органів виконавчої влади.
2. Законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян.
3. Виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку національних меншин.
4. Підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів.
5. Звіт про виконання відповідних бюджетів.
6. Взаємодію з органами місцевого самоврядування.
7. Реалізацію інших повноважень, наданих державою і відповідними радами.

6. *Місцеве самоврядування в Україні.*

Правову основу місцевого та регіонального самоврядування в Україні складають Конституція України, Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р.

Місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Воно може здійснюватися територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі комітети.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст, є *районні та обласні ради*.

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів і майна. До складу цих рад входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста на основі загального, рівного, прямого виборчого права таємним голосуванням строком на 5 років.

Ст. 142 Конституції України визначає, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші

кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

7. Судова влада в Україні.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (судовою владою). Основні завдання судової влади в Україні:

- зміцнення законності;
- охорона від посягань на власність;
- судовий захист від посягань на честь і гідність;
- запобігання у вчиненні злочинів.

Правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, система судів загальної юрисдикції, визначені *Конституцією* та Законом "Про судоустрій України" від 7 лютого 2002 р.

Згідно з цим законом *судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі конституційного, цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства.*

Судочинство в Україні здійснюється: *Конституційним Судом* та судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів, яка будується за принципами територіальності та спеціалізації.

Принцип територіальності означає, що система судів загальної юрисдикції визначається особливостями адміністративно-територіального устрою і до неї належать: місцеві суди, апеляційні суди, Апеляційний суд України, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України.

Найвищим судовим органом системи судів загальної юрисдикції є Верховний Суд. Він може переглянути будь-яке рішення судів нижчих ланок. Конституція України забороняє створення будь-яких надзвичайних і особливих судів.

Місцеві суди - суди першої інстанції, розглядають переважну більшість цивільних, кримінальних та адміністративних справ.

Апеляційні суди - суди другої інстанції. Вони розглядають і перевіряють законність рішень судів першої інстанції.

Система судів загальної юрисдикції

Верховний Суд України - найвищий судовий орган					
Судова палата у цивільних справах	Судова палата у кримінальних справах	Судова палата у господарських справах	Судова палата у адміністративних справах	Військова судова колегія	
Перегляд окремих рішень у касаційному порядку та справ у порядку повторної касації, розглянутих судами загальної юрисдикції в касаційному порядку					
Президія Верховного Суду		Пленум Верховного Суду		Науково-консультативна рада	
Організаційне забезпечення		Організаційно-методичне забезпечення		Науково-методичне забезпечення	
Апеляційний суд України (1) Перегляд справ в апеляційному порядку		Вищі спеціалізовані суди Перегляд рішень апеляційних і місцевих адміністративних та господарських судів у касаційному порядку			
Судова палата у цивільних справах		Судова палата у кримінальних справах		Адміністративний (1)	Господарський (1)
Військова судова палата		Президія Апеляційного суду			

Апеляційні суди (40)			
Загальні (31)		Спеціалізовані (9)	
АРК, областей, міст Києва і Севастополя (27)	Військові суди регіонів і Військово-Морських Сил України (4)	Господарськ і (9)	Адміністра тивні
Перегляд рішень в апеляційному порядку та розгляд окремої категорії справ у першій інстанції		Перегляд рішень місцевих господарських судів в апеляцій- ному порядку	Перегляд рішень в апеляційному порядку та розгляд окремої категорії справ у першій інстанції
Суд присяжних Розгляд справ, визначених процесуальним законом			
Місцеві суди (791)			
Загальні (764)		Спеціалізовані (27)	
Районні, міські, районні у містах, міськрайонні (740)	Військов их гарнізонів (24)	Господарські АРК, областей, міст Києва і Севастополя (27)	Адміністра тивні (окружні)
Розгляд криміналь- них, цивільних і т.п. справ у першій інстанції	Розгляд справ щодо військовослужбовців у першій інстанції	Розгляд господарських справ у першій інстанції	Розгляд адміністративних справ у першій інстанції

Примітка : цифрами позначено кількість відповідних судів

Засади судочинства:

- законність;
- рівність всіх учасників судового процесу;
- забезпечення доведеності вини;
- змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів;
- підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- забезпечення обвинуваченому права на захист;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- забезпечення апеляційного оскарження рішення суду;
- обов'язковість рішення суду

8. Правовий статус Конституційного Суду України.

Порядок формування, функціонування і компетенція Конституційного Суду визначаються розділом XII Конституції України і Законом України «Про Конституційний Суд України» (16 жовтня 1996 р.);

Конституційний Суд України - єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Конституційний Суд України не входить до системи судів загальної юрисдикції і, відповідно, не розглядає конкретних кримінальних або цивільних справ, не є апеляційною чи наглядовою інстанцією для судів загальної юрисдикції. Він вирішує питання щодо відповідності законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України і законів України.

Формування складу Конституційного Суду також відрізняється від формування інших судових органів. Конституційний Суд України складається з 18 суддів Конституційного Суду. Президент України, Верховна Рада і з'їзд суддів України призначають по 6 суддів Конституційного Суду. Суддя Конституційного Суду призначається на 9 років без права бути призначеним на повторний строк. На спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду судді Конституційного Суду зі свого складу шляхом таємного голосування обирають Голову Конституційного Суду (тільки на один трирічний строк).

Повноваження Конституційного Суду України:

☐ вирішення питань щодо відповідності Конституції України (конституційності): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

☐ офіційне тлумачення Конституції України і законів України;

☐ надання висновку щодо відповідності Конституції України діючих міжнародних договорів України чи тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для ратифікації;

☐ надання висновку щодо дотримання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з посади в порядку імпичменту.

Усі державні органи, органи місцевого самоврядування і їхні посадові особи, громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства зобов'язані дотримуватися Конституції України і виконувати її.

9.. *Поняття та система правоохоронних органів, їх завдання.*

Правоохоронні органи - це державні та недержавні органи, головним завданням і функцією яких є охорона правопорядку, захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб, держави.

До державних правоохоронних органів належать:

- 1) *прокуратура;*
- 2) *органи й установи юстиції (Міністерство юстиції, Вища рада юстиції, нотаріат, відділи реєстрації актів громадянського стану);*
- 3) *органи внутрішніх справ, у тому числі — міліція;*
- 4) *Служба безпеки України;*
- 5) *органи державної податкової служби;*
- 6) *митні органи.*

До недержавних правоохоронних органів належать адвокатура, приватний нотаріат, приватні охоронні організації.

Прокуратура України — це єдина система державних органів, що здійснюють прокурорський нагляд за дотриманням і правильним застосуванням законів.

Правовий статус прокуратури України визначається Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» (5 листопада 1991 р.) зі змінами, внесеними Законом України від 12 липня 2001 р.

Прокуратуру України очолює Генеральний прокурор України, що призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України за згодою Верховної Ради України. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокурору України, що тягне його відставку з посади. Строк повноважень Генерального прокурора України – 5 років.

Система органів прокуратури України

Генеральна прокуратура України, Прокуратура АРК, Прокуратури областей, Прокуратури міст Києва та Севастополя, Військові прокуратури регіонів, військово-морських сил, Спеціальні прокуратури, Міські, районні, міжрайонні, прокуратури, Військові прокуратури гарнізонів.

Відповідно до Конституції та законів України на прокуратуру України покладені такі функції (повноваження):

1) *підтримання державного обвинувачення у суді.* Завдання прокурора - в обвинувальній промові обґрунтувати застосування до підсудного кримінального закону;

2) *представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом.* Підставою представництва в суді інтересів громадянина є його нездатність із поважних причин самотійно захистити свої порушені права чи оскаржувати права, а держави - наявність порушення або загрози порушення державних інтересів;

3) *нагляд за дотриманням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство* (до них належать: міліція, податкова

міліція, органи безпеки України, митні органи, органи державного пожежного нагляду, органи прикордонної охорони і деякі інші);

4) *нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.* Прокуратура зобов'язана здійснювати нагляд за дотриманням законів у слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового утримання, установах з виконання кримінальних покарань, психіатричних лікарнях з суворим і посиленням наглядом;

5) *нагляд за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, дотриманням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.*

До створення системи державних органів, на які будуть покладені функції досудового слідства, органи прокуратури здійснюють також розслідування ряду злочинів, як правило, тяжких та особливо тяжких.

Крім того, Генеральний прокурор та підлеглі йому прокурори координують діяльність на боротьбу зі злочинністю всіх правоохоронних органів.

10. Адвокатура в Україні

Адвокатура є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав і свобод та представляти законні інтереси фізичних і юридичних осіб та надавати їм іншу правову допомогу.

Діяльність адвокатури регламентована Законом *"Про адвокатуру"* від 19 грудня 1992 р.

Адвокатом може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи за спеціальністю юриста або помічника адвоката не менше двох років, склав кваліфікаційні іспити, одержав свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю і прийняв присягу адвоката України.

Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, органах МВС, СБУ, державної виконавчої влади. Адвокатом не може бути особа, яка має судимість.

Адвокат може займатися адвокатською діяльністю: індивідуально, відкрити своє адвокатське бюро, об'єднуватися з іншими адвокатами у колегії, фірми тощо. Адвокатські об'єднання є юридичними особами і діють відповідно до закону та їхніх статутів на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності, їх реєстрація провадиться Міністерством юстиції.

Види адвокатської діяльності: виконання обов'язків по захисту осіб у процесі дізнання, досудового слідства і судового розгляду; надання консультацій, довідок і роз'яснень з юридичних питань; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у суді та інших державних органах перед фізичними і юридичними особами; правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності фізичних і юридичних осіб тощо.

Лекція №4. Основи конституційного права України

1. Конституція України – Основний Закон держави. Загальна характеристика Конституції України.

Термін «конституція» походить від латинського *constitutio* – установа, устрій. Конституція є таким законом, що встановлює форму держави, систему державних органів, визначає порядок їх формування і діяльності, основні права та свободи громадян.

Конституція встановлює і закріплює державний і суспільний лад, саме за це її називають основним законом. В юридичній науці конституції класифікують за певними ознаками.

1. *Писані і неписані конституції.* Писані конституції – це основні закони держави, які складаються з єдиного правового акта (США, Франція, Україна). Неписані конституції складаються з багатьох правових актів і в сукупності становлять основний закон держави (Велика Британія, Ізраїль).

2. За порядком внесення змін до конституцій вони поділяються на *жорсткі* й *гнучкі*. Жорсткими є конституції, внесення змін до яких вимагає ухвалення відповідних законів *кваліфікованою більшістю депутатів парламенту*, а також *проведення конституційних референдумів*, ратифікації змін федеральних конституцій законодавчими зборами суб'єктів федерацій (США, Греція, Україна, Іспанія тощо). До гнучких конституцій зміни вносяться у порядку *звичайної законодавчої процедури* (50%+1 голос). Конституційний процес для України виявився складним і тривалим. Задум прийняття принципово нової конституції України виник ще в середині 80-х років, але практичне втілення стало можливим лише після прийняття Декларації про державний суверенітет України 16.07.1990 р., яка вселила віру у можливість відродження української державності. Велике значення мало проголошення економічної самостійності України, права на самостійне вирішення питань розвитку науки, культури, освіти, права на власні Збройні Сили. Важливим кроком до незалежності стало прийняття Верховною Радою України „Акта проголошення незалежності України” 24.08.1991 р.

Конституцію України прийнято Верховною Радою України 28 червня 1996 р.

Структура Конституції України

<i>Преамбула</i> - закріплює, що Конституція приймається від імені Українського народу: визначає історичні та політичні передумови прийняття Конституції, мету її прийняття	
Основна частина складається з 15 розділів	
<i>Розділ I. Загальні засади</i> (стаття 1-20) Закріплює найважливіші політико-правові принципи організації суспільства та держави (ладу), засади міжнародних відносин основи конституційного ладу, державні символи України	<i>Розділ II. Основні права, свободи та обов'язки людини і громадянина</i> (стаття 21-68) Закріплює основні права, свободи та обов'язки, їх гарантії та механізм реалізації
<i>Розділ III. Вибори. Референдум</i> (стаття 69-74) Закріплює форми безпосередньої демократії, встановлює конституційні основи проведення виборів; визначає суб'єктів призначення всеукраїнського референдуму, обмеження щодо його проведення	<i>Розділ IV. Верховна Рада України</i> (стаття 75-101) Закріплює конституційний статус Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади, її склад та структуру, порядок роботи, функції та повноваження.
<i>Розділ V. Президент України</i> (стаття 102-112) Закріплює правовий статус Президента України як глави держави, порядок його обрання, конституційні повноваження, підстави та процедуру дострокового припинення повноважень, статус Ради національної безпеки та оборони	<i>Розділ VI. Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади</i> (стаття 113-120) Закріплює конституційний статус та повноваження Кабінету Міністрів України, порядок його формування та припинення повноважень; статус місцевих державних адміністрацій

<i>Розділ VII. Прокуратура</i> (стаття 121-123) Закріплює функції органів прокуратури; порядок призначення та звільнення Генерального прокурора України. Встановлює, що організація і порядок діяльності органів прокуратури України визначається законом	<i>Розділ VIII. Правосуддя</i> (стаття 124-131) Закріплює конституційні принципи судочинства та судоустрою; порядок призначення (обрання) суддів та гарантії їх діяльності; конституційний статус та повноваження Вищої ради юстиції
<i>Розділ IX. Територіальний устрій України</i> (стаття 132-133) Закріплює конституційні засади територіального устрою України; систему і принципи адміністративно-територіального устрою України	<i>Розділ X. Автономна Республіка Крим</i> (стаття 134-139) Закріплює конституційний статус АРК як невід'ємної складової частини України, систему її органів, предметів відання та повноваження. Встановлює, що в АРК діє представництво Президента України.
<i>Розділ XI. Місцеве самоврядування</i> (стаття 140-146) Визначає основи правового статусу місцевого самоврядування, закріплює систему його органів; матеріальну та фінансову основу; конституційні повноваження органів місцевого самоврядування	<i>Розділ XII. Конституційний Суд України</i> (стаття 147-153) Закріплює конституційні засади правового статусу Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції, визначає порядок його формування та повноваження
<i>Розділ XIII. Внесення змін до Конституції України</i>	<i>Розділ XIV. Прикінцеві положення</i>
<i>Розділ XV. Перехідні положення</i> (пункт 1-14)	

Головним об'єктом конституційного регулювання є відносини між громадянином, державою і суспільством. Через усю Конституцію проведено ідею правової держави. Конституція визначає пріоритет загальнолюдських цінностей, закріплює принципи соціальної справедливості, утверджує демократичний і гуманістичний вибір народу України. Конституцію треба розглядати як підвалину подальшого розвитку законодавства і правової системи України.

Найважливішими принципами Конституції є:

1. Суверенність (полягає в праві українського народу на власний розсуд розв'язувати свої зовнішні і внутрішні справи, без втручання ззовні), реалізується в непорушності кордонів, недоторканності й неподільності території.
2. Незалежність часто розглядається як зовнішній суверенітет (пріоритет власних інтересів і не підпорядкованість політиці інших держав у міжнародних стосунках).
3. Правова держава (верховенство закону, рівна відповідальність усіх членів суспільства перед законом, постійний розвиток прав та свобод людини).
4. Поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову.
5. Демократизм (виборність органів вищої влади, участь народу у вирішенні державних справ, гарантії прав і свобод людини).
6. Соціальність держави (держава служить усьому суспільству, сприяє розвитку всіх сфер його життя, піднесенню матеріального і духовного рівня найбідніших верств народу).

2. Конституційна форма правління, державного устрою та політичного режиму.

Форма Української держави має важливе значення для розуміння механізмів її функціонування.

Конституція України як Основний Закон займає центральне місце у системі законодавства і є основним джерелом права держави.

1. У Конституції Україна визнається суверенною, незалежною і демократичною, соціальною, правовою державою.

Україна визнається *суверенною державою*. Це означає, що наша держава самостійна у вирішенні своїх внутрішніх справ, а також виступає в зовнішніх відносинах як рівна серед рівних.

Конституція характеризує Україну як *демократичну державу*. Це означає, що народ бере участь у керівництві державними справами (ст.5). Демократія має дві форми - *безпосередня* (участь громадян в управлінні справами суспільства і держави) та *представницька* (участь громадян України в управлінні державою і суспільством не безпосередньо, а через представників, обраних ними в органи держави). Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст.6). Слід зауважити, що форма політичного режиму залежить не стільки від проголошеного в Конституції, скільки від методів, якими реально здійснюється державна влада.

2. За *державним устроєм* Україна є унітарною державою (ст.2). Це означає, що Україна - єдина держава, її територія поділяється на адміністративно - територіальні одиниці, які не мають ознак суверенітету. Проте, окремі самоврядні територіальні одиниці у складі держави можуть мати статус територіальної автономії: мати певну самостійність у межах, встановлених конституцією та законами держави. Такий статус в Україні має Автономна Республіка Крим. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою .

3. Конституція України визначає, що наша держава має *республіканську форму правління*. Україна є республікою, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Виходячи із змісту інших статей Конституції, можна твердити, що Україна – змішана республіка.

Отже, за Конституцією, Україна: *республіка* - за формою правління, *унітарна держава* - за формою державного устрою, *демократична* – за типом політичного режиму.

3. Державні символи та державна мова України.

Державні символи - це встановлені Конституцією або спеціальними законами офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які в лаконічній формі виражають одну або декілька ідей політичного та історичного характеру, символізуючи суверенітет конкретної держави.

Характерними ознаками державних символів виступають:

- здатність знака чи звукового вираження у лаконічній формі відобразити найважливіші ідеї народу і держави,

- офіційність закріплення даних знаків чи звукових виражень у законодавстві країни як символів державного суверенітету.

Визначивши ті чи інші знаки, зображення, звукові вираження символами державного суверенітету, держава встановлює порядок їхнього використання та систему правового захисту.

Згідно з прийнятою 28 червня 1996 р. Конституцією України було визначено, що *державними символами України є: Державний прапор України, Державний герб України, Державний гімн України.*

Державний прапор України - стяг з двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний герб України встановлюється з урахуванням *малого Державного герба України* та *герба війська Запорізького* законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. *Головними елементами великого Державного герба України є знак княжої держави Володимира Великого і малий Державний герб України.* У 1992р. Верховна Рада визнала тризуб малим Державним гербом України. Зазначалось, що він стане головним елементом Великого Державного герба України. Але наша держава до цього часу ще не має великого герба.

Державний гімн України — національний гімн на музику Л.Вербицького, слова П.Чубинського «Ще не вмерла Україна».

Опис державних символів та порядок їх використання встановлюється законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Інститут державної (офіційної) мови - широковідоме явище як у науковій літературі, так і в політико-правовій практиці. Під державною (офіційною) мовою розуміють визнану законом урядову мову, обов'язкову для органів законодавчої та державної виконавчої влади, судочинства, освіти тощо.

28 жовтня 1989р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про мови в Українській РСР»

Згідно ст.10 Конституції України державною мовою України є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя і по всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток і використання російської та інших мов національних меншин України. Держава сприяє розвитку мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України. Серед мов національних меншин спеціально виділено російську мову, як таку, що нею користується значна частина населення України.

У ст.24 Конституції України закріплено недопустимість привілеїв чи обмежень за мовними ознаками, а у ст.92 підкреслено, що порядок застосування мов визначається виключно законами України. Ряд статей містять положення, згідно з якими обов'язково володіти державною мовою повинні Президент України (ст. 103), професійні судді, судді Конституційного Суду. Законодавство країни також передбачає обов'язкову вимогу володіння українською мовою в обсязі достатньому для спілкування до осіб, які набувають громадянство України, визначає її як мову судочинства, освіти.

Закріплення за українською мовою статусу державної мови означає також необхідність проведення державної політики щодо української мови, якій держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя — для її збереження та подальшого розвитку.

Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української мови тягне за собою відповідальність, встановлену законом (ч. 2 ст. 8 «Закону про мови»).

4. *Поняття громадянства України.*

Під *громадянством України* розуміють правовий зв'язок між фізичною особою і державою Україна, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах і обов'язках.

Громадянин України — це особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому її законами та міжнародними договорами України.

Питання громадянства України регулюються Конституцією України (ст. 4, 25, 26), Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001р., міжнародними договорами України. При цьому, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України, застосовуються правила міжнародного договору.

Законодавство України про громадянство ґрунтується на *принципах*:

- 1) *єдиного громадянства*;
- 2) *запобігання виникненню випадків без громадянства*;
- 3) *неможливість позбавлення громадянина України громадянства України*;
- 4) *визнання права громадянина України на зміну громадянства*;
- 5) *неможливість автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи*

особою без громадянства в результаті укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) і автоматичного припинення громадянства України одним з подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим з подружжя;

6) *рівність перед законом* громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;

7) *збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.*

Громадянами України є:

а) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) постійно проживали на території України;

б) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» від 13 листопада 1991 р. проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

в) особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991р. і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 р. органами внутрішніх справ України внесено запис «громадянин України», а також діти таких осіб, які прибули разом з батьками в Україну, якщо на момент прибуття в Україну вони не досягли повноліття;

г) особи, які набули громадянства України відповідно до законів та міжнародних договорів України.

4.5. Умови прийняття до громадянства України та виходу з громадянства України.

Іноземці та особи без громадянства можуть бути за їх клопотанням прийняті до громадянства України за умов:

1) визнання і дотримання Конституції та законів України;

2) непереребування в іноземному громадянстві або подання зобов'язання його припинити чи декларації про відмову від нього;

3) безперервного проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років (за винятками, визначеними законом);

4) отримання дозволу на постійне проживання в Україні;

5) володіння державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування (ця умова, не поширюється на осіб, які мають фізичні вади — сліпі, глухі, німі),

6) наявності законних джерел існування (крім осіб, яким надано статус біженця або притулок в Україні). Деякі з цих вимог не поширюються на осіб, які мають визначні заслуги перед Україною, і на осіб, прийняття яких до громадянства України становить державний інтерес для України.

До громадянства України не приймаються особи, які:

1) вчинили злочин проти людства чи здійснювали геноцид;

2) засуджені в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості);

3) вчинили на території іншої держави діяння, яке законодавством України визнано тяжким злочином.

Закон України «Про громадянство України» встановив такі підстави *припинення* українського громадянства:

1) *внаслідок виходу з громадянства України.* Він здійснюється за клопотанням особи, що виїхала на постійне проживання за кордон. Вихід із громадянства України допускається, якщо особа набула іноземне громадянство або одержала гарантії про прийняття в іноземне громадянство. Не дозволяється вихід із громадянства особи, притягнутої як обвинуваченої у кримінальній справі;

2) *внаслідок втрати громадянства.*

Громадянство України втрачається, якщо:

- повнолітній громадянин України добровільно набув громадянство іншої держави;
- іноземець набув громадянство України і не надав до державних органів України документ про припинення іноземного громадянства або декларацію про відмову від нього;
- іноземець набув громадянство України і скористався правами або виконав обов'язки, що надала або поклала на нього іноземна держава;

- особа набула громадянство України внаслідок подання свідомо неправдивих відомостей або фальшивих документів;

- громадянин України без згоди державних органів України вступив на державну службу або на службу в органи місцевого самоврядування іншої держави;

3) з підстав, передбачених міжнародними договорами України.

Рішення про припинення громадянства України приймається Президентом України. Вихід з громадянства України дітей віком від 14 до 18 років може відбуватися лише за їхньою згодою.

6. Міжнародні стандарти в галузі прав людини і громадянина.

У міжнародній сучасній практиці права людини визнаються пріоритетними порівняно з правами громадянина. Справа в тому, що права людини поширюються на всіх людей, які проживають у тій чи іншій країні, а громадянина – лише на тих осіб, які є громадянами певної держави.

Міжнародне співтовариство приділяє значну увагу розвитку та забезпеченню прав людини. Особливо цей процес активізувався після Другої світової війни, коли було створено Організацію Об'єднаних Націй, інші міжнародні демократичні інститути. Демократизація процесу, пов'язана з проголошенням і захистом прав людини, значною мірою сприяла прийняттю цілого ряду міжнародних документів щодо закріплення, правової регламентації та розроблення механізму міжнародного захисту прав людини у державах, які підписали відповідні міжнародні документи.

10 грудня 1948 р. в Парижі Генеральна Асамблея ООН прийняла й оголосила Загальну декларацію прав людини (ЗДПЛ). Вона складається з преамбули та 30 статей, що містять основні права й свободи людини, які можна розділити на громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні. У другій статті сформульовано принцип рівності й недопущення дискримінації щодо прав і свобод людини.

ЗДПЛ – складова частина так званої Хартії прав людини, куди увійшли два пакти, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1996р. у розвиток Загальної декларації прав людини: Міжнародний пакт про громадянські й політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. На відміну від Декларації, кожний Пакт має обов'язкову силу для держав, які його підписали; кожна держава зобов'язується поважати і забезпечувати права, що містяться у Пакті.

До важливих документів в захисті прав людини також відносяться:

- Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод людини (1950р.).
- Європейський соціальний статут (1961 р);
- Підсумковий акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975 р);
- Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав - учасниць з питань безпеки та співробітництва в Європі;
- Конвенція про права дитини (1989 р).

7. Поняття прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Права людини — це права, нерозривно пов'язані з самим існуванням людини: право на життя, на свободу в усіх її проявах, право на повагу до людської гідності, на опір гнобленню.

Ці права невід'ємні, інакше кажучи, заборонене будь-яке посягання на ці права. Права людини можуть бути обмежені тільки тією мірою, яка необхідна для захисту прав іншої людини.

Правовий статус особи — це сукупність (система) суб'єктивних юридичних прав і обов'язків особи, які закріплені в чинному законодавстві та інших формах права.

Є різні правові статуси особи: конституційно-правовий статус громадянина України, правовий статус іноземних громадян, правовий статус особи без громадянства, правовий статус військовослужбовців тощо.

Структура правового статусу особи складається з:

- *суб'єктивного права* - це міра можливої і бажаної поведінки особи, спрямованої на задоволення своїх чи інших правових (законних) потреб та інтересів. Реалізація суб'єктивних прав особи залежить від волі самої особи і соціально-економічних та політичних умов буття суспільства;

- *юридичного обов'язку* - міра необхідної поведінки чи діяльності особи (вчинити правомірні дії або утриматись від дій), яка закріплена в законодавстві або інших формах права і спрямована на задоволення потреб й інтересів інших суб'єктів суспільних відносин. Конституційні обов'язки встановлюються як для реалізації інтересів усього суспільства, держави, так і в інтересах кожної окремої особи.

Конституційні (основні) права і свободи людини та громадянина - невід'ємні права і свободи, які належать особі від народження, є основою правового статусу, закріплені в Конституції держави і мають найвищий юридичний захист. Так, згідно зі ст.3 Конституції України утвердження і забезпечення прав та свобод є головним обов'язком держави.

Конституційні права і свободи - це закріплені в Конституції України і гарантовані державою можливості людини та громадянина вільно і самостійно обирати вид і міру своєї поведінки, користуватися соціальними благами, реалізуючи як особистий, так і загальний інтерес. Конституційне закріплення прав і свобод є способом визначення гуманістичних ідеалів суспільства, обмеження влади та захисту людини від свавілля держави.

Проголошення, дотримання та захист прав і свобод людини є визначальним критерієм оцінки політики держави.

Відмінність між поняттями «право» і «свобода» значною мірою умовна, спільною рисою їх є те, що вони означають можливість для особи вибрати вид і міру своєї поведінки. Але поняття «свобода» переважно розуміється як невтручання у внутрішній світ людини (свобода світогляду і віросповідання, свобода думки та слова). Розуміння поняття «право» більшою мірою пов'язане з необхідними для його реалізації діями інших суб'єктів (наприклад, держави), а також правомочністю людини брати участь у діяльності об'єднань громадян (право на об'єднання у профспілки, право відшкодування матеріальної чи моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; право на безпечне для життя та здоров'я довкілля; право на освіту, яке гарантується обов'язком держави щодо її отримання).

Конституція України визначає такі групи основних прав людини і громадянина:

Особисті права:

- 1) право на життя, на недоторканність особи, житла (ст. 27, 28, 29, 30);
- 2) на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної кореспонденції (ст.31);
- 3) право на приватне життя, невтручання у нього (ст. 32);
- 4) на вибір місця проживання, свободу пересування (ст. 33);
- 5) на свободу власної думки і слова, на вільне волевиявлення своїх поглядів і переконань (ст. 34);
- 6) на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

Політичні права:

- 1) утворювати і брати участь у роботі об'єднань громадян (ст. 36, 37);
- 2) право брати участь в управлінні державними та громадськими справами (ст. 38);
- 3) обирати і бути обраним до державних органів та органів місцевого самоврядування тощо (ст. 38).
- 4) обговорювати і приймати закони та рішення загальнодержавного і місцевого значення (ст. 39);
- 5) надсилати індивідуальні і колективні звернення до державних органів (ст. 40);

Економічні права:

- 1) право на приватну власність (ст. 41);
- 2) право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом (ст. 42);
- 3) право на працю (ст. 43);
- 4) можливість вибору роду занять і роботи за своїм покликанням (ст. 43);
- 5) право на справедливую оплату праці (ст. 43);

- 6) право на страйк (ст. 44);
- 7) право на відпочинок (ст. 45).

Соціальні права:

- 1) право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, втрати працездатності (ст. 46);
- 2) право на житло (ст. 47);
- 3) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає одяг, житло і харчування, тощо (ст. 48).
- 4) право на охорону здоров'я (ст. 49);

Екологічні права:

- 1) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50);
- 2) на екологічно безпечні продукти харчування та предмети побуту (ст. 50);
- 3) на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

Культурні права:

- 1) право на освіту (ст. 53);
- 2) право на користування досягненнями вітчизняної і світової культури (ст. 54);
- 3) право на свободу наукової, технічної та художньої творчості (ст. 54);
- 4) право на захист інтелектуальної власності (ст. 54).

Соціально – юридичні права:

Ст. 55 Конституції України визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження рішень в суді. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини; до міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна; будь – якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи.

Ст. 56 гарантує, що кожен має право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб.

Ст.57 гарантує право кожному знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення.

Ст.59 Конституції гарантує право на правову допомогу.

Згідно зі ст.61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного й того ж виду за одне й те ж саме правопорушення.

В Україні діє "презумпція невинуватості". Це означає, що особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

8. Конституційні обов'язки людини і громадянина.

Конституційні обов'язки — це встановлені Конституцією України види належної поведінки осіб, які постійно чи тимчасово перебувають на території України.

Одним із важливих правових принципів є єдність прав і обов'язків. Тому поряд із різноманітними за характером правами людини і громадянина Конституція України фіксує ряд конституційних обов'язків. До них належать:

1. *Захист Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України.* Відповідно до цього встановлено також обов'язок нести військову службу. Цей обов'язок поширюється тільки на громадян України. Особливим видом виконання цього конституційного обов'язку є альтернативна (невійськова) служба. Право на неї мають громадяни України, які належать до діючих релігійних організацій, віровчення яких не дозволяє використання зброї та службу в збройних силах.

2. *Повага до державних символів України.*

3. *Охорона природи і культурної спадщини.* Кожен зобов'язаний не завдавати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодовувати заподіяні ним збитки.

4. *Сплата податків і зборів.* Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Цей обов'язок включає також щорічне подання декларації про свій майновий стан і доходи за минулий рік.

5. *Дотримання і виконання законодавства України.* Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України і законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

6. *Одержання повної середньої освіти.* Цей обов'язок адресований кожній людині.

7. *Взаємні обов'язки батьків і дітей.* Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

9. *Гарантії та механізми захисту прав і свобод людини і громадянина.*

Гарантії прав і свобод людини і громадянина - це система умов, засобів і способів, що забезпечують їх реалізацію та охорону.

Розрізняють економічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії.

Економічні гарантії - це наявність розвинутої економіки, здатної задовольнити головні матеріальні потреби певної людини і суспільства в цілому. У сучасній демократичній державі економіка має змішаний характер (існують державний і приватний сектори).

Політичні гарантії - народовладдя, багатопартійність, гласність політичного життя, підконтрольність державних органів громадянам та їх об'єднанням.

Ідеологічні гарантії - загальна, політична і правова культура суспільства та особливо посадових осіб держави.

До *юридичних гарантій* прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України, належать:

1) *право на судовий захист.* Кожна людина має право оскаржити у суді рішення і дії органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб;

2) *право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування завданої людині матеріальної і моральної шкоди;*

3) *право знати свої права та обов'язки;*

4) *право на правову допомогу.* Правова допомога надається як державними органами, так і недержавними інститутами, серед яких перше місце посідає адвокатура. У визначених законом випадках надання такої допомоги здійснюється безоплатно;

5) *право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази;*

6) *презумпція невинуватості.* Особа вважається невинною і не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено. Обвинувачений не повинен доводити свою невинність, навпаки, тягар доведення вини лежить на державі. Усі сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь обвинуваченого;

7) *право не свідчити проти себе і своїх близьких.* Ця конституційна норма є своєрідним продовженням презумпції невинуватості. Вона покликана усунути моральний конфлікт між обов'язком особи казати правду і обов'язком перед членами своєї родини, рідними і близькими.

Важливе гарантуюче значення має положення Конституції України про *неприпустимість обмеження прав і свобод людини і громадянина*. Окремі обмеження допускаються тільки в разі воєнного чи надзвичайного стану.

Щодо способів та механізмів захисту прав і свобод, то згідно з Конституцією України кожен :

1) має право будь – якими не забороненими законом засобами захистити свої права і свободи від протиправних посягань;

2) права і свободи захищаються судом;

- 3) Президент України – є гарантом дотримання прав і свобод людини, громадянина;
- 4) кожен має право звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 5) захист прав і свобод здійснює прокуратура, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- 6) адвокатура, політичні партії сприяють захисту прав і свобод;
- 7) міжнародно-правові механізми захисту прав і свобод людини і громадянина: ООН; Рада Європи; організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та інші механізми.

Лекція №5. Основи виборчого права України

1. Поняття виборчого права України. Вибори та їх принципи

Виборче право має два значення:

1) сукупність юридичних норм, що регламентують участь громадян України у виборах представницьких органів влади, організацію та проведення виборів, взаємовідносини між виборцями, депутатами і представницькими установами;

2) право громадян обирати (активне виборче право) і право бути обраними (пасивне виборче право), тобто суб'єктивне право громадян.

Виборче право - один з найважливіших інститутів конституційного права України. Норми виборчого права встановлюються Конституцією України, законами України "Про вибори народних депутатів України", "Про вибори Президента України", "Про Центральну виборчу комісію України", "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим", Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Цивільним процесуальним кодексом України, Положенням про статус офіційних спостерігачів від інших держав та міжнародних організацій України та кандидатів у народні депутати на виборах народних депутатів України, рішеннями Конституційного Суду України та іншими нормативними актами. Важливим джерелом виборчого права України є постанови Центральної виборчої комісії України.

Вибори - це демократичний спосіб формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів державної влади та місцевого самоврядування або підтвердження повноважень на новий строк, це процедура призначення посадових осіб через вільне волевиявлення дієздатних громадян шляхом голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановленого законом порядку.

Вибори є сучасною правовою цивілізованою формою завоювання влади, зміни здійснюваного нею курсу. Вибори не зводяться до самого тільки голосування. Це масова кампанія, широкий комплекс заходів і процедур з формування керівних органів у державі. Головними серед них є:

- 1) призначення виборів та встановлення дати їх проведення;
- 2) визначення меж виборчих округів і виборчих дільниць;
- 3) утворення виборчих комісій;
- 4) складання списків виборців;
- 5) висування та реєстрація кандидатів;
- 6) проведення передвиборчої агітації;
- 7) голосування;
- 8) підрахунок голосів;
- 9) оприлюднення результатів голосування;
- 10) проведення у разі необхідності повторного голосування чи повторних виборів.

Класифікація виборів.

За територіальною ознакою:

1) загальнонаціональні, тобто ті, що здійснюються на території всієї країни (вибори Президента, вибори парламенту);

2) місцеві (вибори сільських, селищних, міських голів, депутатів рад різних рівнів).

За об'єктом обрання:

1) вибори парламенту (парламентські);

2) вибори на посаду Президента України (президентські);

3) вибори представницького органу територіальної автономії (Верховної Ради Автономної Республіки Крим);

4) вибори сільських, селищних, районних у містах, міських, обласних рад;

5) вибори на посади сільських, селищних, міських голів.

За часом проведення виборів:

1) чергові: це вибори, що проводяться в період закінчення строку повноважень органів влади;

- 2) позачергові або дострокові: це вибори, що проводяться у випадку дострокового припинення повноважень виборного органу влади чи посадової особи;
- 3) повторні: це вибори, що проводяться у випадку, якщо попередньо проведені вибори визнані недійсними або такими, що не відбулися;
- 4) вибори замість депутатів, голів рад, які вибули;
- 5) вибори, що проводяться в разі утворення нової адміністративно-територіальної одиниці.

За правовими наслідками:

- 1) дійсні, тобто такі, що проведені у визначеному законом порядку;
- 2) недійсні, тобто такі вибори, в ході яких були допущені порушення, які вплинули на підсумки виборів.

Основні принципи виборів – це засади, на основі яких здійснюються вибори. У ст.71 Конституції України передбачається, що "вибори є вільними і відбуваються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення". Поряд з цими основними принципами є ще й додаткові, наприклад, свобода агітації, принцип вільного висунування кандидатів та ін.

1) Принцип загального виборчого права означає, що право обирати (активне виборче право) відповідно до ст.70 Конституції України мають усі громадяни, які на день голосування досягли 18 років, за винятком осіб, визнаних судом недієздатними. У 1998 році відновлено активне виборче право для осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Активне виборче право є однаковим для всіх видів виборів в Україні.

На відміну від активного виборчого права, пасивне виборче право (право бути обраним) залежить від виду виборів:

1) народним депутатом України може бути обрана особа, яка є громадянином України, на день виборів досягла 21 року, має право голосу, проживає в Україні протягом останніх 5 років. Не може бути обрана депутатом особа, яка має судимість за вчинення умисного злочину, якщо судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку (ст.76 Конституції України);

2) Президентом України може бути обрана особа, яка є громадянином України, на день виборів досягла 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом 10 останніх років, володіє державною мовою (ст. 103 Конституції України). Одна й та сама особа не може бути обрана Президентом України більше двох строків підряд;

3) депутатом сільської, селищної, міської ради може бути обраний громадянин України, який має право голосу, на день виборів досяг 18 років, постійно проживає або працює на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

2) Принцип рівного виборчого права передбачає, що кожен виборець має тільки один голос на одному виді виборів, тобто однаково впливає на результати виборів. Здійснення громадянами свого права обирати не залежить від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, майнового стану, місця проживання, мови або інших ознак. До 1998 року на виборах народних депутатів України виборці мали один голос, а після реформування виборчого законодавства кожен виборець отримав два голоси - один по одномандатному виборчому округу, один - по багатомандатному виборчому округу.

3) Принцип прямого виборчого права передбачає право громадян обирати кандидатів при голосуванні безпосередньо, а не через посередників.

4) Принцип таємного голосування.

2. Поняття виборчої системи

Виборча система - це сукупність норм, що закріплюють виборчі права громадян України, основні принципи виборчого права, порядок організації і проведення виборів до представницьких органів, взаємовідносини виборців з депутатами.

Види виборчих систем:

- 1) мажоритарна;
- 2) пропорційна;
- 3) змішана.

Мажоритарна виборча система (від франц.- більшість) передбачає, що перемагає той кандидат, котрий набрав встановлену законом кількість (більшість) голосів виборців, які взяли участь у голосуванні. Залежно від того, яким чином встановлюється ця більшість, розрізняють два види мажоритарної виборчої системи: 1) абсолютної більшості; 2) відносної більшості. При застосуванні мажоритарної виборчої системи абсолютної більшості обраним вважається той кандидат, який отримав щонайменше

50 % + 1 голос виборців, а при застосуванні мажоритарної виборчої системи відносної більшості перемагає кандидат, який набрав просту більшість голосів у порівнянні з іншими кандидатами. До 1998 року мажоритарна виборча система абсолютної більшості застосовувалася в Україні на виборах до Верховної Ради України. Пропорційна виборча система передбачає проведення виборів за партійними списками і розподіл депутатських мандатів між політичними партіями (виборчими блоками) пропорційно до кількості голосів, набраних кожною (-им) із них. На відміну від мажоритарної виборчої системи, при застосуванні пропорційної виборчої системи голосує не за конкретну особу, а за певну партію чи блок партій, яка виставляє свій список кандидатів. У більшості країн запроваджений прохідний відсоток голосів, який має отримати партія, щоб кандидати від неї отримали депутатські мандати.

Змішана виборча система є комбінацією мажоритарної та пропорційної систем: частина депутатів обирається за мажоритарною системою, а частина - за пропорційною. За цим принципом обиралися у 1998 року та 2002 року Верховна Рада України: 50 % (225 депутатів) обиралися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, а 50 % (225 депутатів) - за списками кандидатів у депутати від партій і виборчих блоків партій, для яких було встановлено 4-відсотковий прохідний бар'єр.

3. Виборчий процес і його етапи

Виборчий процес - це діяльність уповноважених органів і громадян, спрямована на формування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Виборчий процес здійснюється на таких засадах:

- 1) законності й заборони втручання будь-кого у цей процес;
- 2) політичного плюралізму (багатопартійності);
- 3) гласності й відкритості виборчого процесу;
- 4) рівності прав партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу;
- 5) рівності усіх кандидатів на виборні посади;
- 6) свободи передвиборної агітації, рівних можливостей доступу до засобів масової інформації;
- 7) неупередженості до партій (блоків) кандидатів у депутати з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб і керівників підприємств, установ та організацій.

Суб'єкти виборчого процесу в Україні:

- 1) громадяни України, які мають право голосу (виборці);
- 2) виборчі комісії;
- 3) кандидати на виборну посаду ;
- 4) партії (блоки), які висунули кандидатів;
- 5) органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
- 6) офіційні спостерігачі від партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів на виборні посади, від іноземних держав і міжнародних організацій.

Види виборів народних депутатів України:

- 1) чергові;
- 2) позачергові;
- 3) повторні;
- 4) проміжні.

У виборчому процесі можуть брати участь офіційні спостерігачі від партій (блоків), кандидати в депутати від яких зареєстровані в багатомандатному окрузі, від кандидатів у

депутати, зареєстрованих в одномандатних округах. Офіційні спостерігачі від іноземних держав і міжнародних організацій можуть вести спостереження за ходом виборчого процесу.

До документів, що засвідчують особу, на підставі яких видають виборчі бюлетені, відносяться:

- 1) паспорт громадянина України;
- 2) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- 3) тимчасове посвідчення громадянина України;
- 4) дипломатичний паспорт;
- 5) службовий паспорт;
- 6) посвідчення особи моряка;
- 7) посвідчення члена екіпажу;
- 8) військовий квиток для військовослужбовців строкової служби.

Види виборів Президента України:

- 1) чергові;
- 2) позачергові;
- 3) повторні.

Місцеві вибори – це вибори депутатів сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад, а також сільських, селищних, міських голів.

Види місцевих виборів:

- 1) чергові;
- 2) позачергові;
- 3) повторні;
- 4) замість депутатів і голів, які вибули;
- 5) у разі утворення нової адміністративно-територіальної одиниці.

Референдум – це спосіб прийняття громадянами шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення.

За територіальною ознакою референдуми поділяються на:

- 1) всеукраїнський;
- 2) місцевий (референдум, що проводиться в межах Автономної Республіки Крим, референдум, що проводиться в інших адміністративно-територіальних одиницях).

За предметом референдумів розрізняють:

- 1) обов'язкові;
- 2) факультативні.

Лекція №6. Основи цивільного права України.

1. Загальна характеристика Цивільного кодексу.

Основним джерелом цивільного права є Цивільний кодекс України (далі - ЦК України), прийнятий 16.01.2003 р., що набрав чинності з 01.01.2004 р. Кодекс складається з шести книг, які поділяються на розділи, підрозділи та глави:

1. *Книга перша.* Загальні положення.
2. *Книга друга.* Особисті немайнові права фізичної особи.
3. *Книга третя.* Право власності та інші речові права.
4. *Книга четверта.* Право інтелектуальної власності.
5. *Книга п'ята.* Зобов'язальне право.
6. *Книга шоста.* Спадкове право.

У Книзі першій (гл. 1-19) викладено основні положення щодо цивільного законодавства України, підстав виникнення прав, обов'язків та умов їх здійснення і захисту. Нормами цієї Книги висвітлено також загальні положення про фізичну та юридичну особу, об'єкти цивільних прав (речі, майно, цінні папери, нематеріальні блага).

Книга друга (гл. 20-22) характеризує особисті немайнові права фізичної особи (такі, що забезпечують природне існування та соціальне буття фізичної особи).

Нормами Книги третьої ЦК України (гл. 23-34) врегульовано право власності та інші речові права, такі як право володіння та користування чужим майном (сервітут), право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій) тощо.

Загальні положення про право інтелектуальної власності та відносини, пов'язані із правом інтелектуальної власності на конкретні об'єкти: раціоналізаторську пропозицію, комплектування інтегральних мікросхем, географічне зазначення, комерційну таємницю, торговельну марку тощо, закріплені нормами Книги четвертої (гл. 35—46).

Зобов'язальне право визначає Книга п'ята (гл. 47-83): дано поняття зобов'язання, його сторін, основних принципів виконання, припинення та забезпечення виконання зобов'язань, висвітлено загальні положення про договір. Найбільша частина розділу присвячена окремим видам зобов'язань — договірним (купівля-продаж, рента, найм, підряд, комісія тощо) та недоговірним (публічна обіцянка винагороди, вчинення дій у майнових інтересах особи без її доручення, відшкодування шкоди тощо).

Книга шоста (гл. 84—90) охоплює законодавче врегулювання відносин, пов'язаних зі спадковим правом (спадкування за законом та за заповітом, виконання заповіту, спадковий договір тощо).

Цивільне право - це галузь права, що врегульовує цивільно - правові відносини. Але ці відносини неоднорідні й серед них розрізняють особисті немайнові та майнові відносини.

До особистих немайнових відносин належать ті, що пов'язані з особою суб'єкта, є невіддільними від неї. *Серед них розрізняють:*

а) особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими (як правило, їх об'єктом є особисті права на немайнові блага, які можуть породжувати можливість одержання грошової винагороди чи іншого матеріального блага, наприклад, результати інтелектуальної праці);

б) особисті немайнові відносини, що не пов'язані з майновими. Вони виникають у зв'язку зі здійсненням особою своїх особистих прав. Їх об'єктом є особисті права на нематеріальні блага, що є невіддільними від особи та не здатні самі по собі породжувати в їхніх носіїв права на грошову винагороду чи інше матеріальне благо, наприклад, честь, гідність, ділова репутація, ім'я, право на життя і здоров'я тощо.

А майновими є відносини з приводу володіння, користування та розпорядження матеріальними цінностями (майном).

Отже *цивільні правовідносини* – це врегульовані нормами цивільного права вольові відносини між його суб'єктами, які виникають, змінюються та припиняються згідно з приписами цих норм і забезпечуються силою державного примусу.

Цивільні правовідносини виникають між:

- а) фізичними особами;
- б) юридичними особами;
- в) фізичними і юридичними особами.

Цивільні правовідносини мають свої особливості:

- а) рівність сторін;
- б) вільне волевиявлення;
- в) майнова самостійність сторін;
- г) особливий спосіб вирішення майнових спорів.

2. Учасники цивільних правовідносин. Поняття і загальна характеристика цивільної правоздатності і цивільної дієздатності.

Учасниками цивільних правовідносин є фізичні особи та юридичні особи.

Людина, як учасник цивільних правовідносин, вважається фізичною особою. Всі фізичні особи мають цивільну правоздатність і дієздатність.

Цивільна правоздатність — можливість особи мати суб'єктивні цивільні права і цивільні обов'язки.

Цивільна правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження та припиняється в момент смерті.

Однак для того, щоб самому набути цивільні права й обов'язки, треба мати не тільки правоздатність, а й дієздатність.

Цивільна дієздатність — здатність особи самостійно набувати цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у випадку їх невиконання.

Цивільна дієздатність залежить від віку і психічного стану фізичної особи. Градації обсягу дієздатності за віком:

1) особи, які не досягли 14 років (малолітні), є *частково дієздатними*. Вони мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

2) особи у віці від 14 до 18 років (неповнолітні) мають *неповну цивільну дієздатність*. Ряд дій вони можуть здійснювати самостійно: розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності; бути учасником (засновником) юридичних осіб; укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я;

3) з 18 років повна дієздатність

Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі до виповнення 18 років у випадках:

- 1) з моменту одруження;
- 2) працює за трудовим договором за згодою батьків;
- 3) записана матір'ю або батьком дитини;
- 4) бажає займатися підприємницькою діяльністю за згодою батьків.

Залежність обсягу дієздатності фізичної особи від її психічного стану виявляється в такому.

За рішенням суду фізична особа може бути визнана *обмежено дієздатною*, якщо вона:

- страждає на *психічний розлад*, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

- зловживає *спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами* і тим самим ставить себе чи свою сім'ю у скрутне матеріальне становище. Обмежено дієздатній особі призначається піклувальник, який дає згоду на вчинення нею цивільно-правових дій. Обмежено дієздатна особа може самостійно здійснювати тільки дрібні правочини (купити продукти, квиток у кінотеатр і та ін.).

Фізична особа, що страждає на хронічний, стійкий психічний розлад і не здатна усвідомлювати своїх дій та (або) керувати ними, за рішенням суду може бути визнана

недієздатною. Такій особі призначається опікун, що здійснює громадсько-правові дії від імені опікуваного.

Таким чином, обмеження цивільної правосуб'єктності можливе виключно за рішенням суду. Судом також ці обмеження скасовуються в разі зміни психічного стану на краще (припинення вживання спиртних напоїв чи наркотиків, видужання).

3. Юридичні особи як учасники цивільних правовідносин.

Юридична особа — це організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді.

Ознаками юридичної особи є:

- 1) *організаційна єдність*. Юридична особа має певну структуру (відділи, управління, цехи, інші підрозділи), керівництво, певну мету і завдання (закріплені статутом, засновницьким договором або іншим установчим документом);
- 2) *наявність відокремленого майна*. Організація повинна мати своє майно, відокремлене від майна засновників або інших юридичних осіб;
- 3) *самостійна майнова відповідальність*. Юридична особа сама відповідає за правочинами, що укладаються нею, за борги та інші зобов'язання;
- 4) *участь у цивільному обігу від свого імені*. Юридична особа має власне найменування, закріплене державною реєстрацією;
- 5) *здатність бути позивачем і відповідачем у суді*. Від свого імені юридична особа має право бути учасником судового чи господарського процесу.

Особливістю правосуб'єктності юридичних осіб є те, що:

- 1) Правоздатність і дієздатність юридичної особи настає одночасно – з моменту заснування юридичної особи (тобто з моменту державної реєстрації).
- 2) Обсяг дієздатності юридичної особи є спеціальним і залежить від мети та завдань, для реалізації яких ця особа створена і яка закріплена в її статуті чи положенні.
- 3) Правоздатність і дієздатність юридичної особи припиняється одночасно: з моменту припинення юридичної особи.

Способами припинення юридичної особи є:

- ліквідація (внаслідок банкрутства);
- реорганізація (злиття, поділ, приєднання), при якій права та обов'язки переходять до новоствореної юридичної особи.

Залежно від порядку їх створення *розрізняють юридичні особи*:

- 1) приватного права;
- 2) публічного права.

Залежно від того, чи мають юридичні особи на меті отримання прибутку:

- 1) підприємницькі;
- 2) непідприємницькі.

Залежно від організаційно-правової форми:

- 1) товариства;
- 2) установи;
- 3) кооперативи.

4. Особисті немайнові права громадян та їх захист.

Цивільним правом регулюються особисті немайнові та майнові відносини.

Особисті немайнові права громадян визначаються у книзі II «Особисті немайнові права» Цивільного кодексу України. Зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.

Особисті немайнові права:

- належать кожній фізичній особі від народження або за законом;

- фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав;

- особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно;

- перелік особистих немайнових прав, які встановлені законодавством, не є вичерпним.

Серед особистих немайнових прав фізичної особи розрізняють:

1) особисті немайнові права, що забезпечують *природне існування* фізичної особи: право на життя; право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан здоров'я; права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я; право на свободу; право на особисту недоторканність; право на донорство; право на сім'ю; право на опіку або піклування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

2) особисті немайнові права, що забезпечують *соціальне буття* фізичної особи: право на ім'я; право на зміну імені; право на використання імені; право на повагу до гідності та честі; повага до людини, яка померла; право на недоторканність ділової репутації; право на індивідуальність, право на особисте життя та його таємницю; право на інформацію; право на особисті папери; право на таємницю кореспонденції; захист інтересів фізичної особи при проведенні фото -, кіно -, теле- та відео зйомок; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на місце проживання; право на недоторканність житла; право на вибір роду занять; право на свободу пересування; право на свободу об'єднання; право на мирні зібрання.

Кожен має право захищати свої права.

Право на захист, становить суб'єктивне цивільне право особи як вид та міру її можливої (дозволеної) поведінки щодо захисту своїх прав та інтересів. Це право впливає зі змісту ст. 55 Конституції України: права і свободи людини і громадянина захищаються судом. У разі порушення цивільних прав конкретної особи їх захист здійснюється в порядку цивільного судочинства.

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- визнання права;
- визнання недійсним правочину;
- припинення дії, що порушує право;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішень державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Фізична особа має право на:

- 1) захист особистого немайнового права; право вимагати від посадових і службових осіб дій, спрямованих на забезпечення фізичною особою немайнових прав;
- 2) поновлення порушеного особистого немайнового права;
- 3) право фізичної особи на самозахист;
- 4) спростування недостовірної інформації;
- 5) право фізичної особи на відшкодування моральної шкоди.

5. Майнові права громадян і юридичних осіб.

Зміст майнових прав громадян визначається ст. 26 Цивільного кодексу України («Обсяг цивільної правоздатності фізичної особи»). Фізична особа здатна мати усі майнові права, що встановлені актами цивільного законодавства. З майновими правами також пов'язане право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності.

Зміст майнових прав юридичної особи визначається змістом цивільної правоздатності юридичної особи (ст. 91 Цивільного кодексу України). Юридична особа здатна мати такі самі цивільні права і обов'язки, як фізична особа, крім тих, які можуть належати лише людині.

Юридична особа набуває майнових цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Підставами виникнення майнових цивільних прав та обов'язків у юридичних та фізичних осіб є: договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти.

Фізичні та юридичні особи здійснюють свої майнові цивільні права:

- вільно, на власний розсуд;
- можуть відмовитися від свого майнового права;
- можуть за договором передати своє майнове право іншій особі, крім випадків, встановлених законом;
- мають право звернутися до суду за захистом свого майнового права та інтересу;
- мають право на відшкодування збитків, яких їм завдано у результаті порушення їх цивільного права.

Об'єктами майнових цивільних прав фізичних та юридичних осіб є речі, у тому числі гроші (грошові кошти) та цінні папери, інше майно (окрема річ, сукупність речей), майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація.

Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування.

Види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається (об'єкти, вилучені з цивільного обороту), мають бути прямо встановлені у законі. *Річчю* є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом.

До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

Майном як особливим об'єктом вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Зміст майнових прав фізичної та юридичної особи конкретизується також у таких положеннях Цивільного кодексу України:

- фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати;

- закріплюється статус *підприємницьких товариств*, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками — господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи:

- підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності,

- юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном;
- юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації.

6. Право власності та його захист. Форми і види власності.

Право власності — це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦКУ).

*Право власності
включає в себе:*

<i>Володіння</i> – фактичне володіння річчю поєднане з наміром вважати річ своєю, перебування речі у своєму господарстві	<i>Користування</i> – вилучення з речі корисних властивостей. Головне повноваження власника.	<i>Розпорядження</i> – можливість вирішити юридичну і фактичну долю речі.
--	--	---

Власник має право вчинити будь-які дії щодо свого майна, які не суперечать закону. Держава не втручається у здійснення власником права власності; діяльність власника може бути обмежена чи припинена у випадках і в порядку, встановлених законом. Право власності є непорушним.

Формами власності згідно із Конституцією України та Цивільним кодексом України є:
Права власності

<i>Українського народу</i>	<i>Приватна</i>	<i>Державна</i>	<i>Комунальна</i>
Органи державної влади та місцевого самоврядування	Фізичні та юридичні особи	Органи державної влади	Територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу, виключної морської економічної зони. Ст. 324 ЦКУ	Будь-яке майно, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Ст. 325 ЦКУ	Майно, у тому числі грошові кошти, яке належить державі України. Ст.326 ЦКУ	Майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді. Ст. 327 ЦКУ
---	---	--	--

Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом (Ст. 318 ЦКУ)

7. Інтелектуальна власність. Набуття та здійснення прав інтелектуальної власності. Система інтелектуальної власності.

Особливе місце у цивільному праві посідає право інтелектуальної власності.

Право інтелектуальної власності - це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений ЦК України та іншими законами.

Право інтелектуальної власності становить особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів інтелектуальної власності визначається Цивільним кодексом України та іншими законами.

До об'єктів права інтелектуальної власності законодавство відносить: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконавство; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торгівельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності.

Права інтелектуальної власності.

Особисті немайнові

1.	Право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності.
2.	Право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, що може завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності.
3.	Інші особисті немайнові права інтелектуальної власності.

Майнові

1.	Право на використання об'єкта права інтелектуальної власності.
2.	Виключне право дозволяти використовувати об'єкт права інтелектуальної власності.
3.	Виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання.
4.	Інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково, якщо інше не встановлено законом. Майнові права інтелектуальної власності є чинними протягом строків, установлених ЦК України, іншим законом чи договором.

Особа, яка має виключне право дозволу використання об'єкта права інтелектуальної власності, може використовувати цей об'єкт на власний розсуд, з додержанням при цьому прав інших осіб. Використання об'єкта права інтелектуальної власності іншою особою здійснюється з дозволу особи, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності, крім випадків правомірного використання без такого дозволу, передбачених законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належить працівникові, який створив цей об'єкт. У випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт можуть належати юридичній або фізичній особі, де або у якої працює працівник.

Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з використанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, належать творцеві цього об'єкта, а у випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт можуть належати замовникові. Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, належить творцеві цього об'єкта та замовникові спільно, якщо інше не встановлено договором.

Порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену законом чи договором.

Кожна особа має право звернутися до суду щодо захисту свого права інтелектуальної власності.

Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може винести рішення, зокрема про:

- 1) застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності, на збереження відповідних доказів;
- 2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорту яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;

3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності;

4) вилучення з цивільного обігу матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;

5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;

6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Авторське право діє протягом усього життя автора і 50 років після його смерті, рахуючи з 1 січня року, який настає за роком смерті автора. Існують різні строки дії прав промислової власності:

- патенти на винаходи і нові сорти рослин – 20 років;

- патент на промисловий зразок 10 років, може бути продовжений – + 5 років;

- свідоцтво на знак для товарів і послуг, може бути продовжений – 10 років + 10 років.

Після закінчення строку дії авторського права чи права промислової власності твір чи об'єкт власності стають спільним надбанням.

8. Авторське і суміжні права.

Авторське право – це сукупність майнових та особистих немайнових прав щодо творів літератури, науки та мистецтва.

Законом України "Про авторське право та суміжні права" охороняються особисті немайнові і майнові права авторів і їх правонаступників, пов'язані з створенням та використанням творів науки, літератури, мистецтва, і право виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення.

Джерелами авторського права є Конституція України, закон "Про власність"(ст.13.14). які встановлюють, що об'єктами права власності є твори науки, мистецтва, вони є об'єктами права інтелектуальної власності, ст.5 Закону "Про авторське право" дає перелік об'єктів авторського права авторського та їх загальні ознаки:

- 1) творчий характер;

- 2) виражений в об'єктивній формі.

Суб'єктами авторського права можуть бути: автор твору, а також інші фізичні і юридичні особи, для яких авторське право може виникати в силу закону, договору, спадкування.

Авторське право автора називають первісним, а авторське право правонаступників похідним, закон визнає також спільне співавторство. Особа, яка має авторське право, для сповіщення про свої права може використовувати знак охорони авторського права, який вміщується на кожному примірнику твору і складається з латинської літери "С" у колі, імені особи і року першої публікації твору.

Суміжні права - це права на результати творчої діяльності виконавців, права виробників фонограм та права організації мовлення, пов'язані з використанням творів літератури і мистецтва, авторські права, які належать іншим особам. Об'єктами суміжних прав є:

- виконання для фіксації, відтворення і розповсюдження за допомогою технічних засобів;

- записи виконання та інші записи за допомогою технічних засобів;

- трансляція в ефір, по кабелю.

Авторські і суміжні права захищаються законом "Про авторське право та суміжні права". Потерпілі у разі порушення авторського і суміжного прав мають право вимагати:

1. Відшкодування збитків, завданих порушенням, у тому числі втраченої вигоди.

2. Вилучення та спрямування на їх користь прибутків порушника, одержаних ним у результаті порушення авторського права і суміжних прав, замість відшкодування збитків.

3. Виплати компенсацій в розмірі від 10 до 50000 мінімальних розмірів заробітної плати замість відшкодування збитків чи стягнення прибутку. Остаточну суму визначає суд.

4. За порушення авторського чи суміжного прав суд стягує з порушника штраф у розмірі 10% від суми, присудженої судом на користь позивача. Потерпілі мають право поряд з матеріальною шкодою вимагати відшкодування моральної шкоди в розмірі, що визначається судом.

9. Право промислової власності. Право на нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

Право промислової власності – це результати науково – технічної творчості, які можуть бути використані на користь людини в будь-якій її доцільній діяльності.

Винахідництво є одним з видів творчої діяльності; це одна з необхідних стадій у "процесі" перетворення науки на безпосередню продуктивну силу. Відносини, пов'язані з винахідництвом, регулюються правом промислової власності або патентним правом, так як основним правоохоронним документом, яким захищаються об'єкти промислової власності є *патент*.

Патентне законодавство України досить активно розвивається, оскільки така форма охорони творчої діяльності відповідає вимогам ринкової економіки. Основним джерелом законодавства України про промислову власність є закони: "Про власність", "Про основи державної політики в сфері науки і науково - технічної діяльності" 1991р "Про науково - технічну інформацію" 1993р., "Про охорону прав на винахід і корисні моделі" 1993р "Про охорону прав на промислові зразки" 1993р., "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" 1993р., "Про охорону прав на сорти рослин" 1993р., "Про тваринництво" 1993р.. "Положення про державне відомство України" 1992р.

Важливим джерелом патентного права є міжнародні договори, до яких приєдналась Україна: Паризька конвенція про охорону промислової власності, Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків, договір про патентну кооперацію.

Основними об'єктами промислової власності є результати винахідництва та промислові знаки.

Винахідництво - один із найбільш масових видів творчості, результати якого істотно впливають на рівень виробництва, якість продукції і охороняється законами України.

Винахід - це технічне рішення у будь-якій галузі суспільно-корисної діяльності, яке відповідає умовам патентоспроможності, тобто є новим, має винахідницький рівень і придатний для промислового виробництва. Він має такі ознаки:

- має винахідницький рівень, тобто це винайдення, відшукування рішення, якого фахівець ще не знає;

- є промислово придатним, якщо його можна використовувати у промисловості, сільському господарстві, в системі охорони здоров'я та інших галузях;

- технічна можливість його застосування на практиці і корисність винаходу.

Корисна модель - це конструктивне виконання пристрою, яке відповідає умовам патентоспроможності, тобто є новим і промислово придатним. Корисна модель визнається новою, якщо вона є частиною рівня техніки. До корисної моделі застосовують всі вимоги, окрім винахідницького рівня.

Промисловий зразок - це нове художньо - конструктивне вирішення виробу, що визначає його зовнішній вигляд і придатне для здійснення промисловим способом. Об'єкти промислового зразка: форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, що визначають зовнішній вигляд промислового виробу.

Суб'єктом будь-якого результату творчої праці можуть бути як громадяни України, так і інші особи, незалежно від віку та кількості осіб. Цим суб'єктом може бути фонд винаходів України. Але суб'єктом патентних прав можна стати лише після відповідної кваліфікації даної пропозиції компетентним органом держави.

Патент - це техніко-юридичний документ, який засвідчує визначення заявленої пропозиції винаходом, корисною моделлю чи промисловим зразком, авторство на них,

пріоритет і права власності на зазначені об'єкти. Оформлення прав на винаходи здійснюється належним чином: через оформлення заявки до Держпатенту України. Строк дії патенту на винахід становить 20 років від дня подання заявки. На корисну модель - 5 років + подовження на 3 роки. На промисловий зразок - 10 років + подовження на 5 років. Право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки захищаються:

- 1) з приводу видачі патенту в адміністративному порядку протягом 6-ти місяців;
- 2) у судовому порядку розглядаються спори про авторство на винахід, встановлення власника патенту, порушення майнових прав власника патенту, укладання та виконання ліцензійних договорів, право попереднього користування, винагороду винахіднику, компенсації.

Суди розглядають також інші спори, пов'язані з охороною прав, що надаються власнику патенту.

10. Поняття цивільного правочину та цивільного договору.

Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків(ст. 202).

Цивільним кодексом передбачається загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину:

1. Зміст правочину не повинен суперечити Цивільному кодексу, актам цивільного законодавства та моральним засадам суспільства.
2. Учасники правочину повинні мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.
3. Волевиявлення суб'єкта має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.
4. Форма правочину вчинена відповідно до закону.
5. Правочин має бути спрямований на реальне здійснення правових наслідків.
6. Правочин, здійснений батьками щодо неповнолітніх дітей, не повинен суперечити правам та інтересам дітей.

Форми правочину:

- а) усна;
- б) письмова(якщо підписаний сторонами, обмін телеграмами, електронною поштою між юридичними особами, правочин фізичних осіб на суму, яка не перевищує у 20 і більше разів неоподаткованого мінімуму доходів громадян.
- в) нотаріально-посвідчений (заповіт)
- г) державна реєстрація правочину у випадках, встановлених законом.

Невиконання вимог правочину тягне за собою недійсність правочину.

Розрізняють:

1. *Нікчемні* (абсолютно недійсні) правочини і *заперечні* (відносно недійсні) правочини. Нікчемний правочин недійсний з моменту його здійснення, тому судові рішення про визнання його недійсним не потрібне. До нікчемних правочинів відносять: протиправні й аморальні правочини; позастатутні правочини юридичних осіб; правочини, не засвідчені нотаріально, якщо закон вимагає тільки такої форми правочину; правочини з особами у віці до 14 років.

2. *Фіктивні й удавані* правочини.

Фіктивний правочин — це дія, що відбувається для виду, без наміру створити, змінити чи припинити цивільні права чи обов'язки.

Удаваний правочин прикриває правочин, який у дійсності сторони уклали. Наприклад, видано довіреність на управління автотранспортним засобом, хоча в реальності він був проданий власнику довіреності.

Заперечний правочин може бути визнаний недійсним у судовому порядку за умови доведеності фактів, що свідчать про пороки правочину. До заперечних правочинів належить: правочини з особами у віці від 14 до 18 років; з обмежено дієздатними; з особами що перебували в момент укладання правочину в стані тимчасового розладу психіки.

Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору.

Розгалужена система договорів є надійною основою ділових відносин. У сучасному цивільному праві розрізняють такі види договорів:

1. За моментом початку дії розрізняють *консенсуальні* та *реальні* договори. Дія консенсуального договору починається з моменту укладення угоди учасниками договору. Наприклад, права та обов'язки продавця і покупця виникають у момент укладення договору купівлі-продажу.

2. За наявністю вигоди у контрагентів розрізняють *оплатні* та *безоплатні* договори. Якщо виконання договору приносить майнову вигоду обом контрагентам, договір є оплатним. Такі, наприклад, договори купівлі-продажу, оренди, підряду. Якщо договір приносить майнову вигоду тільки одному з контрагентів, він є безоплатним: наприклад, договір дарування.

3. Залежно від розподілу прав і обов'язків між сторонами розрізняють *односторонні* та *двосторонні* договори. У першому з них один контрагент має тільки права, а інший — тільки обов'язки. Такий, наприклад, договір позики: позикодавець має право вимагати повернення наданої в борг суми, а позичальник зобов'язаний її повернути. У двосторонньому договорі права та обов'язки мають обидві сторони.

4. За містом регульованої діяльності розрізняють *майнові* й *організаційні* договори. Майновий договір спрямований на безпосереднє одержання майна чи блага. Такими є більшість цивільно-правових договорів. Організаційний договір призначений для створення передумов одержання майнової вигоди, наприклад, договір про соціальну діяльність.

5. *Головні* та *додаткові* договори. Доплатковий договір не може існувати без головного договору. З виконанням головного договору припиняється дія додаткового договору. Наприклад, договір позики є головним, а договір застави з забезпечення виконання договору позики – додатковим.

6. *Попередні* та *основні* договори. Попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються у певний строк укласти основний договір на умовах, встановлених попереднім договором.

11. Види цивільних договорів. Загальна характеристика окремих видів договорів.

Договір купівлі-продажу

За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) продає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцю), а покупець приймає або зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього повну грошову ціну.

Предмети договору:

1. Товар, який є у продавця в момент договору.
2. Майнові права.
3. Право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру.

Право продажу товару належить власнику товару.

Договори купівлі-продажу земельної ділянки, житлового будинку (квартири чи іншого нерухомого майна), єдиного майнового комплексу укладаються в письмовій формі і підлягають *нотаріальному посвідченню та державній реєстрації*.

<i>Обов'язки</i>	
продавця:	покупця:
1. Продати покупцеві товар, визначений договором	1. Прийняти товар, крім випадків його заміни або відмови від договору.
2. Передати разом з товаром необхідні документи до нього	2. Одержати товар від продавця з необхідними документами.
	3. Оплатити товар за ціною, встановленою договором

12. Договір поставки.

За договором поставки *продавець (постачальник)* , який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк договору у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, товар, а *покупець* зобов'язується прийняти товар і оплатити за нього певну грошову суму.

13. Договір дарування.

За договором дарування, одна сторона (*дарувальник*) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (*обдарованому*) безоплатно майно (дарунок) у власність.

Дарунком можуть бути:

- ☐ рухомі речі, в тому числі гроші і цінні папери;
- ☐ нерухомі речі, квартири, будинки;
- ☐ майнові права, якими володіє дарувальник або які можуть виникнути у нього в майбутньому

У письмовій формі укладаються і підлягають нотаріальному посвідченню договори дарування :

- 1) рухомих речей, які мають особливу цінність;
- 2) нерухомі речі;
- 3) валютні цінності на суму, яка перевищує 50-разовий розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Право власності обдарованого виникає з моменту його прийняття.

Договір дарування квартири, будинку підлягає, крім нотаріального посвідчення державній реєстрації.

14. Договір майнового найму(оренди)

За договором найму (оренди) *наймодавець* передає або зобов'язується передати *наймачеві* майно у користування на певний строк за плату.

Плата за користування майном вноситься щомісячно, якщо інше не встановлено договором.

Строк договору найму вказується у договорі, але кожна сторона може відмовитися від договору у будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна за три місяці.

Піднайм – передання наймачем речі у користування іншій особі, і цей вид договору можливий лише за згоди наймодавця.

Договір найму припиняється у випадках:

1. Смерті фізичної особи – наймача.
2. Ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем.
3. У разі розірвання договору на вимогу однієї зі сторін.

15. Договір підряду.

За договором підряду одна сторона (*підрядник*) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони(*замовник*), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

Договір підряду укладається на виготовлення, обробку, переробку, ремонт та виконання іншої роботи.

Підрядник має право залучати *субпідрядників* для виконання роботи.

У договорі визначається ціна роботи, строки або етапи виконання роботи, а також умови оплати за виконану роботу.

Якщо виконана робота неналежної якості, замовник має право за своїм розсудом вимагати від підрядника:

- а) безоплатно усунути недоліки в роботі у розумні строки;
- б) пропорційно зменшити ціну роботи;
- в) відшкодувати свої витрати на усунення недоліків, якщо це обумовлено умовами договору. До вимог щодо неналежної якості роботи за договором підряду застосовується позовна давність в 1 рік, щодо будівель і споруд – 3 роки від дня прийняття роботи замовником.

16. Договір позики

За договором позики одна сторона (*позикодавець*) передає у власність другій стороні (*позичальнику*) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві суму позики або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

Цей договір вважається укладеним з моменту передання грошей або речей.

Письмова форма договору обов'язково за умови:

- 1. Позики, якщо сума не менш як у 10 разів перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- 2. Якщо позикодавцем є юридична особа, незалежно від суми.

Позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, а може і бути безпроцентним.

17. Договір перевезення

Перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором *перевезення*.

Загальні умови перевезення визначаються ЦКУ, ін. законами, транспортними кодексами (статутами), ін. нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них.

Одна сторона - <i>перевізник</i>	Договір перевезення	Друга сторона - <i>відправник</i>
зобов'язується доставити довірений їй другою стороною вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві)	вантаж у	зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату
зобов'язується перевезти другу сторону (пасажира) до пункту призначення, а в разі здавання багажу — також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання багажу	пасажир та багажу	<i>пасажир</i> зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд та за провезення багажу

оговір перевезення	вантаж	Укладається		У письмовій формі
		Підтверджується		Складанням транспортної накладної (коносамента або ін. документа, встановленого транспортними кодексами (статутами))
	Пасажира та багажу	Підтверджується		Видачею відповідно квитка та багажної квитанції, форма яких встановлюється транспортними кодексами

Пасажир має право:

- 1) одержати місце у транспортному засобі згідно із придбаним квитком;
- 2) провозити з собою безоплатно одну дитину віком до 6 років без права зайняття нею окремого місця;
- 3) купувати для дітей віком від 6 до 14 років дитячі квитки за пільговою ціною;
- 4) перевозити з собою безоплатно ручну поклажу у межах норм, встановлених транспортними кодексами (статутами);
- 5) зробити не більше однієї зупинки в дорозі з подовженням строку чинності проїзних документів (квитка) не більше ніж на 10 діб, а в разі хвороби - на весь час хвороби;
- 6) відмовитися від поїздки, повернути квиток і одержати назад повну або часткову вартість квитка - залежно від строку здавання квитка згідно з правилами, встановленими транспортними кодексами;
- 7) отримувати повну та своєчасну інформацію про час та місце відправлення транспортного засобу за вказаним у транспортному документі (квитку) маршрутом.
- 8) ін. права.

18. Загальні положення про спадкування.

Спадкове право - це сукупність цивільно-правових норм, що встановлюють порядок переходу прав та обов'язків померлої особи до спадкоємців.

Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) після смерті фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Спадкування здійснюється за заповітом або за законом.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця не відоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна — місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які були живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин.

Право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі не охоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування одержують спадкоємці за законом. Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

Закон позбавляє права на спадкування:

- а) осіб, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя (зазначене положення не застосовується до особи, яка вчинила такий замах, якщо спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив її своїм спадкоємцем за заповітом);
- б) осіб, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт батьків після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини;
- в) батьків (усиновлювачів) та повнолітніх дітей (усиновлених), а також інших осіб, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом;
- г) одного з подружжя, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.

За рішенням суду особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

19. Спадкування за заповітом

Спадкоємство може відбуватися двома шляхами — *за законом і за заповітом*.

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Право на заповіт здійснюється особисто і вчинення його через представника не допускається.

Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кількох фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин; без зазначення причин може позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У такому разі ця особа не може одержати право на спадкування.

Однак заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на *обов'язкову частку у спадщині*.

Так, право на обов'язкову частку у спадщині мають:

- а) неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця;
- б) непрацездатна вдова (вдівець);
- в) непрацездатні батьки.

Зазначені особи успадковують 1/2 частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Проте розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення.

Закон дозволяє подружжю скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить їм по праву спільної сумісної власності.

Заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо ж фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа. Підпис іншої особи на тексті правочину засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст правочину не може бути підписаний особою, яка його вчиняє. Нотаріус посвідчує заповіт, написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

У цивільному праві передбачено посвідчення *секретного заповіту*. Секретним є заповіт, який посвідчується нотаріусом після ознайомлення з його змістом.

Якщо у населеному пункті немає нотаріуса заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою, службовою особою відповідного органу місцевого самоврядування.

Так, заповіт особи, яка перебуває, на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів.

Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна. Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції.

Заповіт військовослужбовця в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, а також заповіт робітника, службовця, члена їхніх сімей та члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

У місцях позбавлення волі заповіт може бути посвідчений начальником установи позбавлення волі.

Нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту.

20. Спадкування за законом. Черги спадкоємців за законом.

У випадку настання спадкування за законом, спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, передбачених законом.

До першої черги спадкоємців належать:

1. Діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкоємця та народжені після його смерті, усиновлені діти.

2. Подружжя (чоловік або дружина).

3. Батьки спадкодавця.

До другої черги :

1. Рідні брати та сестри спадкодавця.

2. Його баба та дід, як збоку батька, так і збоку матері.

До третьої черги :

1. Рідні дядько та тітка спадкодавця.

До четвертої черги:

1. Особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як 5 років до часу відкриття спадщини.

Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

До п'ятої черги:

1. Інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня.

2. Утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

За відсутності спадкоємців 1-5 черги майно спадкодавця переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

21. Здійснення права на спадкування.

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Не допускається прийняття спадщини з умовою чи застереженням.

Для придбання спадщини необхідно, щоб спадкоємець її прийняв.

Спадкоємець, що постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом шести місяців з часу її відкриття він не заявив про відмову від неї.

Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину з часу її відкриття.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час її відкриття не проживає постійно із спадкодавцем, має особисто подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини.

Особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, може відкликати її протягом строку, встановленого для прийняття спадщини.

Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається із часу її відкриття.

Якщо виникнення в особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту такої відмови чи неприйняття. А якщо строк, що залишився, менше трьох місяців, він продовжується до трьох місяців.

Якщо спадкоємець протягом строку, встановленого законом, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

За письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про її прийняття. А за позовом спадкоємця, що пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Заява про прийняття, або відмову від прийняття спадщини подається *за місцем відкриття спадщини*.

Законом передбачено можливість переходу права на прийняття спадщини, а тому, якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини й не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини (крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині), переходить до його спадкоємців (*спадкова трансмісія*). Право на прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився, а якщо він менше трьох місяців, то продовжується до трьох місяців.

22. Виконання заповіту. Оформлення права на спадщину.

Законом передбачено можливість *виконання заповіту*, згідно з яким заповідач може доручити виконання заповіту фізичній особі з повною цивільною дієздатністю або юридичній особі (виконавцю заповіту). Спадкоємці мають право подати позов про усунення виконавця заповіту, призначеного заповідачем, від виконання ним своїх повноважень, якщо він не може забезпечити виконання волі заповідача. Спадкоємці мають право обрати виконавця заповіту або його може бути призначено судом чи нотаріусом. Особа може бути призначена виконавцем заповіту лише за її згодою.

Виконавець заповіту зобов'язаний:

- 1) ужити заходів щодо охорони спадщини;
- 2) ужити заходів щодо повідомлення спадкоємців, відказоодержувачів і кредиторів про відкриття спадщини;
- 3) вимагати від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань;
- 4) управляти спадщиною;
- 5) забезпечити одержання кожним із спадкоємців частини спадщини, яка визначена у заповіті;
- 6) забезпечити одержання частки у спадщині особами, що мають право на обов'язкову частку у спадщині;
- 7) забезпечити виконання спадкоємцями дій, до яких вони були зобов'язані заповітом.

Повноваження виконавця заповіту посвідчуються документом, що видається нотаріусом за місцем відкриття спадщини, і тривають до повного здійснення волі спадкодавця, що виражена у заповіті.

Виконавець заповіту, незалежно від того, ким його було призначено, має право відмовитися від здійснення своїх повноважень. Спадкоємець, що прийняв спадщину, може одержати *свідоцтво про право на спадщину*, яке видається після закінчення *шести місяців з часу відкриття спадщини*. Якщо у складі спадщини є нерухоме майно, спадкоємець зобов'язаний зареєструвати право на спадщину в органах, які здійснюють його державну реєстрацію.

Свідоцтво про право на спадщину може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, установлених законом.

Лекція № 7 Основи господарського права України

1. Поняття господарського права, предмет правового регулювання

Предметом регулювання господарського права є господарська діяльність, що зв'язана з виробництвом і реалізацією продукції, виконанням робіт і наданням послуг, а також із забезпеченням їхніх виробників необхідними ресурсами.

Завдання господарського права — системне правове забезпечення господарської діяльності, що здійснюється на професійній основі. Вона є однією з невід'ємних умов ефективного функціонування народного господарства країни, комерційного і некомерційного господарського обороту.

Основним джерелом господарського права є Господарський кодекс, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року, який вступив у дію з 1 січня 2004 року. Він встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності.

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські й внутрішньогосподарські відносини.

Загальними принципами господарювання в Україні є:

- 1) забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- 2) свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- 3) вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України;
- 4) обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції в підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- 5) захист національного товаровиробника;
- 6) заборона незаконного втручання органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання.

Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є:

- 1) державне замовлення, державне завдання;
- 2) ліцензування, патентування і квотування;
- 3) сертифікація і стандартизація;
- 4) застосування нормативів і лімітів;
- 5) регулювання цін і тарифів;
- 6) надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- 7) надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта (суб'єктів) господарювання з додержанням вимог законодавства.

Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

Припинення діяльності суб'єкта господарювання здійснюється шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації — за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів, за рішенням інших осіб — засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників, а у випадках, передбачених Господарським кодексом, — за рішенням суду.

2. Підприємство як організаційна форма господарювання

Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Кодексом та іншими законами. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- 1) приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- 2) підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- 3) комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- 4) державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- 5) підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менше як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, у статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації і ліквідації підприємства.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства.

Підприємства залежно від кількості працюючих і обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного Банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньо-облікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного Банку України щодо гривні. Усі інші підприємства визнаються середніми.

Джерелами формування майна підприємства є:

- 1) грошові й матеріальні внески засновників;
- 2) доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності;
- 3) доходи від цінних паперів;
- 4) кредити банків та інших кредиторів;
- 5) капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- 6) майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;
- 7) інші джерела, не заборонені законодавством України.

3. Об'єднання підприємств

Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

Господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація — договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо).

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Підприємства — учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення Господарського кодексу та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Промислово-фінансова група є об'єднанням, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України.

Суб'єкт господарювання, який володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства (підприємств), визнається холдинговою компанією.

4. Громадянин як суб'єкт господарювання

Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення.

Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність:

- 1) безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється;
- 2) із залученням або без залучення найманої праці;
- 3) самотійно або спільно з іншими особами.

Громадянин-підприємець зобов'язаний:

- 1) у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;
- 2) повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;
- 3) додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;
- 4) не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;
- 5) вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;
- 6) своєчасно надавати податковим органам декларації про доходи, інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, встановлених законом.

5. Господарські зобов'язання

Господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених Господарським кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, в тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, в тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські й організаційно-господарські зобов'язання.

Господарські зобов'язання можуть виникати:

- 1) безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;
- 2) з акта управління господарською діяльністю;
- 3) з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;
- 4) внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;
- 5) у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язанням.

Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні.

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами і скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку

укладення даного виду договорів. Проект договору може бути запропонований будь-якою із сторін.

Господарське зобов'язання припиняється:

- 1) виконанням, проведеним належним чином;
- 2) зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання;
- 3) у разі поєднання управненої і зобов'язаної сторін в одній особі;
- 4) за згодою сторін;
- 5) через неможливість виконання та в інших випадках, передбачених Кодексом або іншими законами.

Господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

У разі нездатності суб'єкта підприємництва після настання встановленого строку виконати свої грошові зобов'язання перед іншими особами, територіальною громадою або державою інакше як через відновлення його платоспроможності цей суб'єкт (боржник) визнається неспроможним. Нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури вважається банкрутством. Суб'єктом банкрутства (далі — банкрутом) може бути тільки суб'єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства, а також відокремлені структурні підрозділи господарської організації.

У випадках, передбачених законом, щодо неплатоспроможного боржника застосовуються такі процедури:

- 1) розпорядження майном боржника;
- 2) мирова угода;
- 3) санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- 4) ліквідація банкрута.

6. Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним всі залежні від нього заходи для недопущення господарського правопорушення.

Господарсько-правова відповідальність базується на принципах, згідно з якими:

- 1) потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- 2) передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;
- 3) сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;
- 4) у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції.

Учасники господарських відносин, які порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;
- 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

3) неoderжаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

4) матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається, якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту.

Штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

1) за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

2) за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

7. Організаційно-правові форми підприємницької діяльності

Підприємництво в Україні здійснюється в різних організаційно-правових формах. Організаційно-правова форма визначає:

- 1) характер взаємовідносин між засновниками підприємства;
- 2) режим майнової відповідальності за зобов'язаннями підприємства;
- 3) ступінь захисту інтересів кредиторів;
- 4) порядок керівництва і розподіл одержаних прибутків;
- 5) можливі джерела фінансування його діяльності.

Законодавством передбачена можливість здійснення підприємництва приватною особою без утворення підприємства. Поширеною є тенденція утворювати для здійснення бізнесової діяльності приватні й колективні підприємства.

Підприємство - основна організаційно-правова форма здійснення підприємницької діяльності в Україні - самостійний статутний суб'єкт господарювання, який має право юридичної особи і здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

Без ліцензій не можуть здійснюватися:

- 1) пошук (розвідка) корисних копалин;
- 2) медична та ветеринарна практика ;
- 3) виробництво вибухових речовин і матеріалів;
- 4) посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном ;
- 5) організація іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійна діяльність;
- 6) виробництво, ремонт вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, холодної зброї, окремих видів пневматичної зброї і торгівля нею;
- 7) розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, ввезення, вивезення, відпуск, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і препаратів;
- 8) надання освітніх послуг загальноосвітніми, професійно-технічними та вищими навчальними закладами ;
- 9) виготовлення і реалізація алкогольних напоїв і пива та інших 19 видів господарської діяльності.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має Статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або кілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники).

Акціонерні товариства можуть бути відкритими або закритими.

Акції відкритого акціонерного товариства можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки і купівлі-продажу на біржах. Акціонери відкритого товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

Акції закритого акціонерного товариства розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб і не можуть поширюватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Акціонери закритого товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

Лекція № 8. Основи трудового права України

1. Поняття і предмет трудового права. Загальна характеристика Кодексу законів про працю України (1971р.)

Трудове законодавство регулює трудові відносини між працівниками і власником підприємств, установ і організацій незалежно від форми, виду діяльності та галузевої належності.

Основні трудові права людини і гарантії їх реалізації закріплює Конституція України.

Галузь трудового права відрізняється різноманіттям джерел, серед яких: міжнародні договори, зокрема, конвенції Міжнародної Організації Праці, нормативно – правові акти, нормативні договори. Основний нормативно – правовий акт у цій галузі права – *Кодекс законів про працю України*, що був прийнятий 10 грудня 1971 р. і з того часу неодноразово піддавався змінам і доповненням. Кодекс законів про працю України регулює найбільш важливі аспекти трудових правовідносин, а саме:

- 1) порядок укладання і виконання колективного договору;
- 2) порядок укладання і розірвання індивідуального трудового договору;
- 3) порядок звільнення працівників і наступного їх працевлаштування;
- 4) тривалість робочого часу і часу відпочинку працівників;
- 5) засади нормування праці;
- 6) загальні норми визначення оплати праці;
- 7) гарантії трудових прав;
- 8) забезпечення трудової дисципліни;
- 9) забезпечення охорони праці;
- 10) порядок вирішення трудових спорів;
- 11) права і повноваження профспілок і трудових колективів.

Серед інших нормативно – правових актів, що регулюють трудові відносини, слід назвати закони України «Про охорону праці» (14 жовтня 1992р.), «Про колективні договори та угоди» (1 липня 1993 р.), «Про оплату праці» (24 березня 1995р.), «Про відпустки» (15 листопада 1996р.).

2. Колективний договір.

Особливістю галузі трудового права є регулювання трудових відносин актами соціального партнерства – колективними договорами й угодами, що укладаються на державному, галузевому, регіональному рівнях. Крім того, в рамках одного підприємства створюються і діють локальні нормативно-правові акти – колективні договори, правила внутрішнього розпорядку, положення про порядок преміювання і т.ін.

Колективний договір – це угода, яка укладається між власником підприємства, установи чи організації або уповноваженим ним органом (особою) і трудовим колективом на основі чинного законодавства з метою регулювання виробничих, трудових і соціально – економічних відносин і узгодження інтересів працівників, власників та уповноважених ними органів.

Порядок укладання колективного договору, його зміст, контроль за виконанням регулюється Законом України «Про колективні договори і угоди», іншими нормативними актами. Колективний договір укладається на підприємствах, установах і організаціях незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найману працю.

Зміст колективного договору визначається сторонами в межах їх компетенції.

У колективному договорі встановлюються взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин, зокрема:

- ☐ зміни в організації виробництва і праці;
- ☐ забезпечення продуктивної зайнятості;
- ☐ нормування і оплати праці, встановлення форм, системи розмірів заробітної плати та інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій та ін.);

- ☐ встановлення гарантій, компенсацій, пільг;
- ☐ участі трудового колективу у формуванні, розподілі і використанні прибутку підприємства, установи, організації (якщо це передбачено статутом);
- ☐ режиму роботи, тривалості робочого часу і відпочинку;
- ☐ умов і охорони праці;
- ☐ забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників;
- ☐ гарантій діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій трудящих;
- ☐ умов регулювання фондів оплати праці та встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці.

Колективний договір може передбачати додаткові, порівняно з чинним законодавством і угодами, гарантії та соціально-побутові пільги.

Умови колективного договору, що погіршують, порівняно з чинним законодавством та індивідуальними трудовими угодами, становище працівників, є *недійсними*.

Укладенню колективного договору передують *колективні переговори*.

Колективні договори підлягають реєстрації місцевими органами державної виконавчої влади.

Колективний договір *набирає чинності* з дня його підписання представниками сторін або з дня, зазначеного у ньому. Після закінчення строку чинності він продовжує діяти до того часу, поки сторони не укладуть новий або не переглянуть чинний договір, якщо інше не передбачено договором.

Контроль за виконанням колективного договору проводиться безпосередньо сторонами, які його уклали, чи уповноваженими ними представниками.

Сторони, які підписали колективний договір, щорічно, в строки, передбачені колективним договором, *звітують* про його виконання.

Таким чином, *колективний договір* – локальний нормативно-правовий акт, який регулює трудові, соціально-економічні та професійні відносини на підприємстві, в установі й організації, виступає своєрідним регулятором суспільних відносин у сфері праці, що є надзвичайно важливим на сучасному етапі розвитку українського суспільства й держави.

3. Трудовий договір. Поняття, сторони та зміст трудового договору.

Трудові відносини працівників підприємств, установ і організацій залізничного транспорту України регулюються Конституцією України, Кодексом законів про працю України, чинними міжнародними договорами України, іншими законами України та нормативно-правовими актами. В даний час проходить розгляд проект нового Трудового кодексу України.

Під *трудовим договором* розуміється *правовий акт* – угода між працівником і власником чи уповноваженим ним органом (роботодавцем) або фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати визначену цією угодою роботу (трудову функцію за визначеною посадою, спеціальністю, професією із зазначенням кваліфікації), дотримуватись правил внутрішнього трудового розпорядку, а роботодавець зобов'язується вчасно й у повному обсязі виплачувати працівнику заробітну плату, забезпечувати безпечні умови праці, необхідні для виконання цієї роботи, передбачені чинними законодавчими й іншими нормативно-правовими актами, колективним договором і угодою сторін.

Сторонами трудового договору є працівник і роботодавець.

Роботодавцем, як стороною трудового договору, є власник чи уповноважений ним орган або особа.

Зміст трудового договору складають основні (необхідні) й додаткові (факультативні) умови.

До основних умов трудового договору належать умови:

- про місце роботи (підприємство, організація);
- про трудову функцію (рід роботи, професія, спеціальність і кваліфікація);

- про оплату праці (посадовий оклад, годинна тарифна ставка, надбавки, доплати);
- про термін трудового договору (безстроковий, на визначений термін чи на період виконання певної роботи);
- про дату початку роботи (якщо термін не зазначений, то з дати укладення трудового договору).

До додаткових умов трудового договору можуть належати:

- встановлення випробувального терміну при прийомі на роботу.

Трудовий договір повинен бути письмовим. Випадки, коли трудовий договір має бути укладений тільки в письмовій формі, визначені частиною 1 ст. 24 КЗпП України. На залізничному транспорті трудовий договір укладається тільки письмово, як правило, у формі наказу із зазначенням основних, а за необхідності, і додаткових умов.

Види трудових договорів розрізняють залежно від строку укладання. Трудовий договір може укладатися на:

- невизначений строк (безстроковий);
- визначений строк;
- на час виконання певної роботи.

Умови трудового договору не можуть погіршувати становище працівника в порівнянні з чинним законодавством.

4. Контракт – особлива форма трудового договору.

Особливою формою трудового договору є контракт. Відповідно до ст. 21 КЗпП України термін дії контракту, права, обов'язки і відповідальність сторін, розірвання контракту визначаються угодою сторін.

На залізничному транспорті застосування контрактної форми трудового договору визначене ст. 15 Закону України «Про залізничний транспорт», відповідно до якої працівники, безпосередньо пов'язані з обслуговуванням пасажирів, працевлаштовуються за контрактом. Перелік посад, на які працевлаштування здійснюється за контрактом, визначається постановою Кабінету Міністрів України.

Укладання контрактів має відбуватися з дотриманням установленого порядку і форми, що затверджена наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 15 квітня 1994 року №23.

Зміст трудового контракту становлять права й обов'язки, що виникли у сторін в результаті договору і які достатні для функціонування трудових правовідносин. Умови контракту носять конфіденційний характер.

Основною характерною рисою контракту, що відрізняє його від інших видів трудових договорів, є те, що в контракті, на відміну від останніх, розширене коло умов, установлюваних сторонами самостійно. Сторони можуть включати в контракт будь-які умови, не заборонені законодавством. на підставах, не передбачених чинним законодавством, але встановлених контрактом. Звільнення працівника здійснюється за п. 8 ст. 36 КЗпП України, з урахуванням гарантій, встановлених чинним законодавством і умовами контракту.

Постановою Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 р. з доповненнями постанови КМУ від 26 квітня 2003 р., визначені категорії працівників, що працевлаштовуються на підприємства залізничного транспорту за контрактом:

- начальник вокзалу;
- завідувач касами;
- начальник об'єднаного дорожнього (лінійного) бюро з розподілу місць у потягах;
- квитковий касир;
- начальник потяга;
- провідник пасажирських вагонів;
- інструктор резерву провідників;
- ревізор, ревізор-інструктор;
- завідувач виробництвом;

- буфетник;
- контролер-ревізор пасажирських потягів.

Укладання контрактної форми трудового договору з зазначеними працівниками під час прийому на роботу обов'язкове. Укладання контракту є підставою для видання наказу про прийом на роботу.

5. Умови та порядок прийняття на роботу.

Для оформлення на роботу працівник має написати заяву і пред'явити трудову книжку, паспорт, для військовозобов'язаних – військовий квиток чи посвідчення офіцера, а також, якщо це необхідно, документ, який підтверджує професійну підготовку (диплом про присвоєння професії), медичну довідку про стан здоров'я, а для працівників, пов'язаних з рухом транспорту, сертифікат про їх відповідність працювати на даній посаді. Вимога надання інших документів, не передбачених законом, забороняється.

Забороняється будь-яке обмеження на працевлаштування.

Перед тим, як ставати на роботу на підприємства залізничного транспорту, працівник має пройти ввідний і первинний інструктаж з охорони праці та техніки безпеки, протипожежної безпеки, здати випробування в межах необхідного обсягу знань з Правил технічної експлуатації залізниць, Інструкції із сигналізації, інструкції з руху потягів і маневрової роботи.

Перелік посад і професій, для яких працівник підлягає випробуванням, необхідний обсяг знань для кожної посади (професії), порядок прийому випробувань і склад комісій визначені наказом Міністерства транспорту та зв'язку України.

Адміністрація підприємства зобов'язана ознайомити працівника під розписку з умовами праці на робочому місці, наявністю шкідливих і небезпечних виробничих факторів, пільгами і компенсаціями за роботу в даних умовах, правилами внутрішнього трудового розпорядку, умовами колективного договору, що діє на підприємстві, визначити працівнику робоче місце і забезпечити його необхідними засобами.

До того, як стати на роботу з професій зі шкідливими і небезпечними умовами праці чи пов'язаними із забезпеченням безпеки руху поїздів, працівник повинен пройти попереднє (і періодичне в процесі роботи) медичне обстеження в порядку, передбаченому чинними нормативними документами. Особи, яким не виповнилось 21 року, проходять медичний огляд щорічно. Забороняється допускати працівників до робіт, протипоказаних їм за станом здоров'я.

Особи, яким не виповнилося 18 років, на роботи, пов'язані із забезпеченням безпеки руху поїздів, не допускаються.

При укладанні трудового договору адміністрацією підприємства видається наказ, із яким прийнятий працівник повинен бути ознайомлений під розписку. Трудовий договір вважається укладеним і в тому разі, якщо наказ не був виданий, однак працівник був допущений до роботи чи виконував свої трудові функції з відома чи за дорученням безпосереднього керівника.

При прийомі на роботу з метою перевірки відповідності працівника рівню виконуваної роботи може встановлюватися випробувальний термін. Він не може перевищувати трьох місяців чи шести – за погодженням із профспілковим комітетом. Для посад, що належать до робітничих, випробувальний термін не може перевищувати одного місяця. Не встановлюється випробувальний термін працівникам, прийнятим у порядку переведення, особам, яким не виповнилось 18 років. молодим фахівцям, випускникам ПТУ, інвалідам, направленим на роботу відповідно до рекомендацій медико-соціальної експертизи, особам, звільненим у запас після проходження військової чи альтернативної (невійськової) служби, і в інших випадках, передбачених чинним законодавством. Умова про встановлення випробувального терміну повинна бути обов'язково обумовлена в наказі про прийом на роботу.

Якщо випробувальний термін закінчився, а працівник продовжує працювати, то вважається, що він пройшов випробування, і наступне розірвання трудового договору здійснюється на загальних підставах.

Власник чи уповноважений ним орган не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором. Обов'язки працівника зазначені в його посадовій інструкції. якщо його посада належить до керівників чи спеціалістів, і в типових інструкціях – для робітників.

6. Порядок припинення трудового договору з ініціативи працівника.

Підставами припинення трудового договору є:

- 1) угода сторін;
- 2) закінчення строку його дії;
- 3) призов або вступ працівника на військову службу, відправлення на альтернативну (невійськову) службу;
- 4) розірвання трудового договору з ініціативи працівника;
- 5) розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу;
- 6) розірвання трудового договору на вимогу профспілкового органу чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу;
- 7) переведення працівника, за його згодою на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду;
- 8) відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;
- 9) набрання законної сили вироку суду, яким працівника засуджено до позбавлення волі, виправних робіт не за місцем роботи або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи;
- 10) підстави, передбачені контрактом.

Працівник, який уклав трудовий договір на не визначений строк, має право його розірвати за власним бажанням, попередивши про це власника письмовою заявою за 2 тижні (юридична підстава звільнення). До закінчення строку попередження працівник має право відкликати свою заяву, за винятком випадків, коли на його місце вже було запрошено іншого працівника за переведенням. За наявності поважних причин договір розривається в строк, про який просить працівник.

Після закінчення цього строку керівник зобов'язаний видати наказ про звільнення працівника, повернути йому трудову книжку, в якій записати причину звільнення, і провести розрахунок.

При розірванні трудового договору з поважних причин (наприклад, в зв'язку з переїздом в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; вихід на пенсію та ряд інших) керівник підприємства повинен розірвати договір у строк, про який просить працівник.

Якщо працівник уклав трудовий договір на визначений строк, то керівник не зобов'язаний звільняти працівника за власним бажанням навіть після подання ним заяви і до закінчення строку договору він може бути розірваний на вимогу працівника лише у разі: хвороби працівника, його інвалідності, якщо керівник порушує трудове законодавство.

Звільнення працівника під примусом, погрозами або з порушенням чинного законодавства може бути оскаржене у судовому порядку.

7. Порядок припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.

Юридичні підстави звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (випадки, коли працівник не бажає звільнитися з роботи, але на такому

звільненні наполягає керівник підприємства) передбачені ст.ст. 40 і 41 Кодексу законів про працю України.

Розірвання трудового договору за ініціативою власника чи уповноваженого ним органу допускається у таких випадках:

- ☐ зміни в організації виробництва і праці (у тому числі ліквідації, реорганізації або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників);
- ☐ невідповідність посаді або виконуваний роботі через недостатню кваліфікацію чи за станом здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи;
- ☐ систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;
- ☐ прогулу (в тому числі відсутність на роботі більше 3-х годин протягом 1 робочого дня) без поважних причин;
- ☐ нез'явлення на роботу протягом більше як 4-х місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності;
- ☐ появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;
- ☐ вчинення за місцем роботи розкрадання (в тому числі дрібного) державного чи громадського майна, встановленого вироком суду, що набрав чинності, або органом, до компетенції якого належить накладення адміністративного стягнення чи вживання заходів громадського впливу;
- ☐ поновлення на роботі працівника, що раніше виконував цю роботу.

Для звільнення працівника на цих підставах необхідна згода профспілкового комітету.

Не припускається звільнення працівника з ініціативи адміністрації в період тимчасової непрацездатності та відпустки працівника.

8. Робочий час і його види.

Робочий час – час, протягом якого працівник, відповідно до закону, колективного і трудового договору, правил внутрішнього трудового розпорядку організації, повинен виконувати доручену йому роботу у встановленому місці.

Основним виміром тривалості робочого часу за чинним законодавством є робочий тиждень, під яким розуміють тривалість робочого часу у годинах протягом 7-денного календарного тижня.

Нормальна тривалість робочого часу працівників на підприємствах, в установах, організаціях не може перевищувати 40 годин на тиждень, що є загальною нормою. Для деяких категорій працівників встановлена скорочена тривалість робочого часу, наприклад, для неповнолітніх, для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці й ін. Крім того, скорочений робочий тиждень може встановлюватися за рахунок коштів власника для жінок, що мають дітей віком до 14 років чи дитину-інваліда.

Напередодні неробочих і святкових днів при 40-годинному робочому тижні тривалість щоденної роботи скорочується на 1 годину.

Для працівників встановлюється п'ятиденний робочий тиждень із двома вихідними.

Поряд із нормальним робочим часом існують *інші види робочого часу*:

1) *скорочений робочий час*, передбачений законодавством для певних категорій працівників встановлюється:

- для неповнолітніх (осіб, що не досягли 18-річного віку);
- для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці;
- для інших категорій працівників, чия праця потребує особливих фізичних чи розумових зусиль (вчителі, лікарі та ін.).

Крім того, робота в нічний час (з 10 години вечора до 6 години ранку) і робота напередодні святкових і неробочих днів скорочується на одну годину для всіх категорій працівників;

2) *неповний робочий час*. Даний вид робочого часу встановлюється трудовим договором. На відміну від скороченого робочого часу оплата праці здійснюється пропорційно відпрацьованому часу. Неповний робочий час може бути за згодою з працедавцем встановлено для будь-якого працівника, але в деяких випадках працедавець зобов'язаний на прохання працівника встановити неповний робочий день чи неповний робочий тиждень:

- для вагітної жінки;
- для жінки, що має дитину у віці до 14 років або дитину-інваліда;
- для особи, що здійснює догляд за хворим членом родини;

3) *ненормований робочий день*. Даний вид робочого часу є особливою умовою праці, яка допускається законодавством для деяких категорій працівників (адміністративного, управлінського, технічного й господарського персоналу; осіб, праця яких не піддається обліку в часі – консультанти, агенти, інструктори тощо). Тривалість праці цих працівників обмежена не кількістю годин, а колом функціональних обов'язків;

4) *надурочна робота*. Надурочною вважається робота понад встановлену тривалість робочого часу. Вона допускається у виняткових випадках (соціальне чи стихійне лихо, виробнична аварія, гостра виробнична необхідність). До надурочних робіт заборонено залучати вагітних жінок; жінок, що мають дітей до 3 років; неповнолітніх; осіб, що навчаються в середніх загальноосвітніх школах чи професійно-технічних училищах без відриву від виробництва. Тривалість наднормових робіт не має перевищувати 4 годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік.

9. Поняття і види часу відпочинку.

Час відпочинку – це час, протягом якого працівник звільняється від виконання трудових обов'язків і використовує його на свій розсуд. Право на відпочинок закріплюється ст. 45 Конституції України.

Трудове законодавство закріплює такі види часу відпочинку.

Види часу відпочинку				
Перерви протягом робочого дня	Щоденний відпочинок (міжзмінна перерва)	Вихідні дні	Святкові, неробочі дні	Щорічна основна та додаткова відпустка

Протягом робочого дня передбачаються:

- перерви для харчування і відпочинку;
- перерви для обігрівання і відпочинку в холодну пору року;
- перерви для годування дитини.

Відпустка – це час відпочинку, що обчислюється в календарних днях і надається працівникам зі збереженням робочого місця і заробітної плати. Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. зі змінами від 02.11.2000 право на відпустку мають усі громадяни України, що перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності.

Законом України «Про відпустки» передбачено такі *види відпусток*:

- 1) щорічні трудові відпустки;
- 2) додаткові відпустки у зв'язку з навчанням;
- 3) творчі відпустки (для закінчення дисертації, написання підручників);
- 4) соціальні відпустки;
- 5) заохочувальні відпустки;
- 6) відпустки без збереження заробітної плати.

Щорічні трудові відпустки поділяються на:

- основну трудову відпустку мінімальної тривалості;
- основну трудову відпустку продовженої тривалості;

- додаткову трудову відпустку за особливий характер праці;
- додаткову трудову відпустку за роботу в умовах ненормованого робочого дня;
- додаткову трудову відпустку за стаж роботи;
- інші додаткові трудові відпустки, передбачені законом.

Про надання працівнику відпустки роботодавець зобов'язаний видати наказ. Підставою для якого є письмова заява працівника. У разі, якщо наказ не виданий, працівник не має права на власний розсуд визначати день початку відпустки.

Щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менше, як 24 календарні дні за відпрацьований робочий рік.

Право працівника на щорічну основну та додаткову відпустки повної тривалості у перший рік роботи настає після закінчення шести місяців безперервної роботи на даному підприємстві.

Додаткові відпустки за роботу зі шкідливими і важкими умовами праці тривалістю до 35 календарних днів надаються працівникам, зайнятих на роботах, що пов'язані з негативним впливом на здоров'я шкідливих виробничих факторів за списком виробництв, цехів, професій і посад, зайнятість працівників у яких надає їм право на щорічну додаткову відпустку за роботу зі шкідливими і важкими умовами праці й за особливий характер праці.

Додаткова відпустка до 35 календарних днів за особливий характер надається окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням. виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах й умовах підвищеного ризику для здоров'я.

Додаткова відпустка тривалістю до 7 календарних днів надається працівникам з ненормованим робочим днем згідно зі списком посад, робіт і професій, визначеним колективним договором, угодою.

10. Робочий час і час відпочинку працівників залізничного транспорту.

На залізничному транспорті робочий час відпочинку працівників, пов'язаних із забезпеченням безпеки руху поїздів і обслуговуванням пасажирів, регламентується спеціальним нормативним актом – Особливостями регулювання робочого часу і часу відпочинку окремих категорій працівників залізничного транспорту і метрополітенів, безпосередньо пов'язаних із забезпеченням безпеки руху поїздів і обслуговування пасажирів (далі – Особливості) від 10.03.1994р. №40/Ц. затверджені Держадміністрацією залізничного транспорту України.

Трудовим законодавством передбачено два види обліку робочого часу – *поденний і підсумковий*.

На підприємствах залізничного транспорту, зайнятих на цілодобових безупинних роботах, де не може бути дотримана щоденна тривалість робочого часу, за погодженням із профспілковим комітетом може вводитися підсумковий облік робочого часу з обліковим періодом – місяць, квартал, тура. Але при цьому норма робочих годин у сумі не повинна перевищувати нормальну тривалість робочого часу – 40 годин на тиждень.

Робочий час працівників, постійна робота яких триває в дорозі:

- поїзних бригад пасажирських потягів;
- працівників рефрижераторних потягів;
- хопер-дозаторних і думпкарних маршрутів;
- вагонів-транспортів зчленованого типу;
- службових, багажних і збирально-роздавальних вагонів у разі загальної тривалості поїздки в обидва кінці і більше може враховуватися *потурно*.

Тура – час з моменту явки на роботу для поїздки до моменту явки на роботу для наступної поїздки після відпочинку в пункті постійної роботи.

Початком роботи локомотивних і поїзних бригад, працівників рефрижераторних секцій і т. ін. вважається час явки до місця постійної роботи (депо, електродепо, резерв, пункт підміни локомотивних бригад, пункт обороту локомотивів) за графіком, нарядом чи викликом; закінченням роботи – момент оформлення відповідної технічної документації

(наприклад, маршрут машиніста) після здачі локомотива, секції чи вагона, потяга, состава в депо чи пункті зміни.

Для всіх змінних працівників і для працівників з поділенням на частини робочим днем час початку і закінчення роботи визначається графіком роботи.

Облік робочого часу локомотивних і кондукторських бригад, працівників пасажирських і рефрижераторних потягів (секцій), працівників шляхового господарства, працівників відбудованих поїздів здійснюється відповідно до Особливостей, за якими працівникам локомотивних і кондукторських бригад щотижневі дні відпочинку надаються в будь-який день тижня рівномірно протягом місяця шляхом додавання 24 годин до розрахункового відпочинку, що належить після чергової поїздки в робочому тижні. Тривалість щотижневого відпочинку не може скорочуватися до 42 годин у графіках роботи (нарядах). Ці дні відпочинку надаються тільки в пункті постійної роботи.

Такими є особливості обліку робочого часу працівників залізничного транспорту.

11. Оплата праці, її правове регулювання.

Оплата праці – будь-який заробіток, як правило, у грошовому виразі, який за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу або надані послуги. Заробітна плата виплачується не раніше як кожні півмісяця. Оплата праці регламентується Кодексом законів про працю України, Законом України „Про оплату праці” галузевої Тарифної угоди, нормативних актів Державної адміністрації залізничного транспорту.

Для окремих категорій працівників законодавством України можуть бути встановлені інші строки виплати заробітної плати.

Оплата праці складається з:	
<i>основної</i>	<i>додаткової</i>
залежить від результатів праці працівника й визначається тарифними ставками, підрядними розцінками, посадовими окладами, а також надбавками і доплатами у розмірах, не вище встановлених чином законодавством.	залежить від результатів господарської діяльності підприємства і встановлюється у вигляді премій, винагород, інших заохочувальних і компенсаційних виплат, а також надбавок і доплат, які не передбачені законодавством, або понад розміри, встановлені чинним законодавством.

Заробітна плата працівників за весь час відпустки виплачується не пізніше, ніж за три дні до початку відпустки.

Мінімальна заробітна плата – це встановлений і гарантований державою мінімальний рівень оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах, на всіх підприємствах незалежно від форм власності і господарської діяльності. Це розмір заробітної плати, нижче якого не може проводитися оплата за фактично виконану працівником повну місячну (денну або годинну) норму праці (робочий час).

Тарифна система оплати праці – це сукупність взаємопов’язаних елементів:

- тарифної сітки;
- тарифних ставок;
- схем тарифно-кваліфікаційних характеристик.

При тарифній системі діють:

<i>Відрядна оплата праці</i>	<i>Погодинна оплата праці</i>
- оплата праці працівників проводиться за нормами і розцінками, встановленими, виходячи з розряду виконуваних робіт.	- оплата праці працівників проводиться за годинними (денними) тарифними ставками і застосуванням нормованих завдань або за місячним окладом.

Працівникам залізничного транспорту України виплачується надбавка за стаж роботи в галузі на умовах, передбачених Положенням про порядок виплати надбавки за стаж роботи в галузі, затвердженим наказом Міністра транспорту та зв’язку України – Генерального директора Державної адміністрації залізничного транспорту України.

Про нові умови чи зміну діючих умов оплати праці у бік погіршення власник чи уповноважений ним орган зобов'язані повідомити працівника не пізніше, ніж за два місяці до їхнього введення чи зміни.

Заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні в терміни, встановлені колективним договором, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, не більше від 16-ти календарних днів. Трудове законодавство України передбачає в ряді випадків виплати, які не пов'язані та не співмірні з витратами праці працівника, але носять гарантійний характер.

Гарантійними називаються передбачені законодавством виплати за періоди, коли працівник з поважних причин фактично не виконував свої трудові обов'язки. Гарантійні виплати встановлені з метою охорони матеріальних інтересів працівників і недопущення зниження їхньої заробітної плати.

Перелік виплат і доплат може бути доповнений за умови прийняття відповідних положень колективного договору.

Види гарантійних виплат і доплат:

Виплати працівникам на час виконання ними державних чи суспільних обов'язків.
Виплати працівникам, які направляються на обстеження в медичні установи
Виплата працівникам при настанні тимчасової непрацездатності
Виплата працівникам, які направляються на підвищення кваліфікації
Виплата працівникам у випадку здавання ними крові (донорам)
Оплата у зв'язку з викликом як свідка, народного засідателя, експерта
Виплата працівникам, які направляються у службові відрядження
Виплата працівникам, при переїзді на роботу в іншу місцевість
Оплата у зв'язку з простоєм з вини адміністрації
Виплата працівникам при звільненні їх від роботи у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби

Доплата підліткам до 18 років у зв'язку зі скороченням їм робочого дня

Оплата часу перерв для годування дитини

Виплата вихідної допомоги при звільненні працівника

Доплата при переведенні на іншу роботу

Крім того, ст. 16 Закону України «Про залізничний транспорт» передбачено, що за працівниками підприємств, установ і організацій залізничного транспорту, переведеними на іншу роботу внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання або тим, що вийшли на пенсію за інвалідністю чи за віком, зберігається право на безплатний проїзд залізничним транспортом і пільги, передбачені законодавчими актами України для працівників залізничного транспорту, колективними договорами, угодами.

12. Трудова дисципліна.

Трудова дисципліна – це порядок взаєностосунків учасників трудової діяльності, це сукупність нормативно-правових приписів, які регулюють трудові обов'язки робітників і службовців, спрямованих на забезпечення належного трудового процесу, і засобів, які забезпечують виконання цих обов'язків.

Трудова дисципліна забезпечується:

- створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної роботи;
- свідомим ставленням працівників до праці;
- методами переконання, виховання у разі порушення трудової дисципліни;
- заохоченням за сумлінну працю.

Працівники зобов'язані:

- працювати чесно і сумлінно, добросовісно виконувати взяті на себе коло обов'язків (робіт), що складає їхню трудову функцію в загальній праці колективу;
- своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу;

- додержуватися трудової і технологічної дисципліни, забезпечувати належну якість робіт, продукції, послуг;
- додержуватися вимог нормативних актів про охорону праці, техніку безпеки і виробничу санітарію;
- дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір, та ін.

Власник або уповноважений ним орган повинен:

- ☐ забезпечувати трудову або виробничу дисципліну;
- ☐ неухильно додержуватися законодавства про працю і нормативних актів про охорону праці;
- ☐ уважно ставитися до потреб і запитів працівників;
- ☐ охороняти честь, гідність, ділову репутацію працівника.

Працівники, які добросовісно виконують покладені на них обов'язки, можуть бути заохочені керівництвом підприємства (оголошують подяку, нагороджують цінним подарунком чи надають інші пільги і переваги, передбачені правилами внутрішнього трудового розпорядку).

13. Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту.

Залізничний транспорт являє собою основу транспортної системи України і забезпечує своєчасне, повне, якісне задоволення потреб населення, вантажовласників в перевезеннях.

З метою забезпечення безпеки руху поїздів і маневрової роботи, схоронності перевезених вантажів, багажу і довіреного майна, а також, для уникнення ситуацій, що загрожують життю і здоров'ю пасажирів, від працівників підприємств, установ і організацій залізничного транспорту потрібні висока організованість у роботі та бездоганне виконання трудових обов'язків.

Порушення дисципліни на залізничному транспорті створює загрозу життю і здоров'ю людей, безпеці руху поїздів, схоронності перевезених вантажів, завдання збитку навколишньому середовищу, а також приводить до невиконання договірних зобов'язань. Стійка безпечна робота залізниць неможлива без дотримання трудової, виробничої та технологічної дисципліни.

Трудова дисципліна – це сукупність норм, які регулюють внутрішній трудовий розпорядок, що встановлює права й обов'язки працівників і адміністрації, система застосування заходів заохочення і стягнення за невиконання чи неналежне виконання трудових обов'язків.

Дисципліна працівників залізничного транспорту полягає в чіткому дотриманні порядку і правил, установлених чинним законодавством, Правил технічної експлуатації залізниць, наказів, інструкцій та інших нормативних актів, що діють на залізничному транспорті, своєчасному і точному виконанні наказів і розпоряджень керівників, забезпеченні безпеки руху поїздів і маневрової роботи, виконанні правил і норм охорони праці, техніки безпеки, виробничої санітарії, пожежної безпеки, охорони навколишнього середовища, дотриманні правил внутрішнього трудового розпорядку, забезпеченні схоронності майна власника і перевезених вантажів, дотриманні графіка руху потягів і своєчасної доставки пасажирів і вантажів, турботі про пасажирів, забезпеченні високого рівня культури їхнього обслуговування, виконанні обов'язків, передбачених трудовими договорами (контрактами).

Дисципліна працівників залізничного транспорту, крім норм Кодексу законів про працю України, регулюється Положенням про дисципліну працівників залізничного транспорту. Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту поширюється на всіх працівників підприємств, установ, організацій залізничного транспорту, що належать до державної власності, за винятком працівників житлово-комунального господарства і побутового обслуговування, будівельних організацій, служб постачання, дорожніх ресторанів, навчальних закладів, науково-дослідних і проектно-конструкторських

організацій, бібліотек, методичних кабінетів, будинків науки і техніки, клубів, спортивних, дитячих і медичних установ, пансіонатів і будинків відпочинку галузі.

Кожен працівник, на якого поширюється дія Положення про дисципліну, зобов'язаний:

- знати і неухильно дотримуватися його вимог;
- зберігати порядок і правила, установлені чинним законодавством, Правилами технічної експлуатації залізниць, наказів, інструкцій та інших нормативних актів, що діють на залізничному транспорті, вчасно виконувати накази і розпорядження керівників;
- забезпечувати безпеку руху поїздів і маневрової роботи, виконувати вимоги правил і норм охорони праці, техніки безпеки, виробничої санітарії, пожежної безпеки й охорони навколишнього природного середовища;
- дотримуватись графіків руху потягів, забезпечувати своєчасну доставку до місця призначення пасажирів і вантажів, піклуватися про пасажирів, забезпечувати високий рівень культури їхнього обслуговування;
- берегти матеріально-технічні засоби, забезпечувати схоронність вантажів і багажу, уживати заходів щодо попередження їх розкрадання, втрати, uszkodжень і псування;
- дотримуватись правил внутрішнього трудового розпорядку.

Кожний працівник залізничного транспорту виявивши несправності споруд і пристроїв, що створюють загрозу забруднення навколишнього середовища, повинен ужити заходів до огороження небезпечного місця й усунення несправності.

Поряд з обов'язками кожний працівник наділений законодавством певними правами. До таких належать: право вимагати належних умов праці (освітлення, опалення приміщень, усунення шкідливих і небезпечних факторів, що створюють загрозу життю і здоров'ю, справний стан устаткування, рухомого складу); виконання адміністрацією норм охорони праці та техніки безпеки. Створення нормальних умов для виконання норм виробітку і високопродуктивної праці тощо.

На залізничному транспорті керівник несе відповідальність за стан дисципліни серед підлеглих і сам є прикладом у дотриманні законності, дисципліни, норм моралі, давати законні й професійно грамотні вказівки підлеглим, перевіряти якість і своєчасність їхнього виконання (п. 4 Положення про дисципліну).

14. Правила внутрішнього трудового розпорядку.

Трудовий розпорядок на підприємствах, в установах і організаціях залізничного транспорту, як і на всіх інших підприємствах, установах і організаціях України, визначається *правилами внутрішнього трудового розпорядку*, що затверджуються трудовим колективом по представленню власника чи уповноваженого ним органа і профспілкового комітету на основі типових правил.

Правовою базою для розробки правил внутрішнього трудового розпорядку є:

- Кодекс законів про працю України, який закріплює і конкретизує систему трудових прав і свобод, встановлює державні гарантії їхнього дотримання і захисту, регулює відносини працівників і роботодавців, що виникають у зв'язку з укладанням і реалізацією трудових договорів, колективних договорів і угод.
- Закон України «Про залізничний транспорт», що закріплює правові основи функціонування залізничного транспорту.
- Статут залізниць України, що забезпечує збалансованість регулювання взаємин всіх учасників перевізного процесу, визначає їхні права й обов'язки, відповідальність за недотримання прийнятих зобов'язань по перевезеннях.
- Типові правила внутрішнього трудового розпорядку.

Крім чинного законодавства, діяльність працівників залізничного транспорту визначається також Правилами, Інструкціями, положеннями й іншими нормативно-правовими актами. Наприклад, Правилами технічної експлуатації залізниць України, Інструкцією із сигналізації на залізницях України, Положенням про дисципліну працівників

залізничного транспорту України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України із змінами у 2000р. №1468.

15. Види дисциплінарних стягнень. Порядок накладання і зняття дисциплінарних стягнень.

За порушення службових обов'язків, трудової дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку як працівник, так і власник або уповноважений ним орган несе дисциплінарну відповідальність. Підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку.

У трудових правовідносинах розглядають два види юридичної відповідальності:

1) *дисциплінарна* – настає за вчинення працівником дисциплінарного проступку (порушення службових обов'язків, трудової дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку) чи за невиконання або неналежне виконання ним своїх трудових обов'язків і полягає в застосуванні до порушників дисциплінарних стягнень;

2) *матеріальна* – настає за майнові збитки, заподіяні підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на працівника трудових обов'язків і полягає у покритті шкоди відповідною сумою грошей або рівноцінним майном; настає за шкоду, заподіяну працівнику каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, зв'язаним із виконанням трудових обов'язків.

За несумлінне виконання обов'язків до працівника можуть бути застосовані дисциплінарні стягнення.

Дисциплінарна відповідальність – застосування до порушників трудової дисципліни стягнень, передбачених законодавством, правилами внутрішнього трудового розпорядку, статутами (статут залізниць України, Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту).

Види дисциплінарної відповідальності:

Догана – офіційно виражена негативна оцінка ставлення до роботи, результатів праці окремих осіб. Тягне за собою негативні наслідки для працівника особистого характеру.

Звільнення – припинення дії трудового договору.

Заходи дисциплінарного впливу:

- ☐ *моральні*: втрата довіри з боку адміністрації, трудового престижу, авторитету.
- ☐ *матеріальні*: позбавлення премії або її зниження, відмову в наданні одноразової матеріальної допомоги, зняття надбавки по оплаті праці тощо.

Строки накладення дисциплінарного стягнення: надається безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше 1 міс. з дня вчинення проступку.

Порядок застосування дисциплінарних стягнень:

- о взяти у порушника письмове пояснення;
- о за кожне порушення – одне стягнення;
- о обираючи вид стягнення, враховують ступінь тяжкості проступку, заподіяну ним шкоду;

остягнення оголошується в наказі, повідомляється працівникові під розписку протягом 3-х днів з дня видання наказу.

Порядок зняття дисциплінарних стягнень:

якщо протягом року працівника не було піддано новому стягненню, то його стягнення погашається;

остягнення може бути зняте до закінчення 1 року;

остягнення до трудової книжки не заноситься;

опротягом дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення не застосовуються.

Поряд з дисциплінарними і громадськими заходами можуть застосовуватись й інші заходи матеріального впливу зокрема, позбавлення повністю або частково: премій; одноразової винагороди, яка виплачується по підсумках роботи за рік; додаткової відпустки у відповідному році. яка надається за безперервний стаж роботи.

Дисциплінарна відповідальність за статутами про дисципліну несуть:

- працівники залізничного, морського та річкового транспорту, цивільної авіації;
- органів внутрішніх справ, прокуратури;
- ряду інших галузей промисловості, органів і організацій.

Статутами про дисципліну передбачено значно ширшу кількість видів дисциплінарних стягнень, що дозволяє більш диференційовано підходити до оцінки і покарання працівника за порушення трудової дисципліни.

16. Відповідальність за прогул. Відповідальність за появу на роботі у нетверезому стані.

Прогул – невихід на роботу без поважних причин протягом робочого дня, у тому числі відсутність на роботі більше 3-х годин протягом робочого дня без поважних причин.

Неповажними причинами визнаються:

- невихід на роботу у зв'язку з перебуванням у медвипереднику;
- самовільне використання без погодження з власником або уповноваженим ним органом днів відгулів;
- самовільне використання чергової відпустки;
- залишення роботи до закінчення строку трудового договору чи строку, який працівник зобов'язаний пропрацювати за призначенням після закінчення вищого чи середнього спеціального учбового закладу.

Невихід працівника на роботу у зв'язку з незаконним переведенням не можна вважати прогулом без поважних причин.

Відповідно до п. 4 ст. 40 Кодексу законів про працю вчинення працівником прогулу є однією з підстав для розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.

Звільнення за цією підставою допускається при одноразовому вчиненні прогулу. В той же час розірвання трудового договору – крайній захід. Власник або уповноважений ним орган *можуть застосовувати до прогульника* один із таких заходів:

- ☐ накласти дисциплінарне стягнення (догану);
- ☐ позбавити на певний строк процентної надбавки до посадового окладу або за вислугу років, знизити розмір одноразової винагороди за вислугу років (де такі надбавки або винагороди встановлені);
- ☐ передати матеріали на розгляд товариського суду, громадської організації, трудового колективу.

За появу на роботі у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння, що може зумовити дезорганізацію в роботі цілого колективу або інші тяжкі наслідки, закон передбачає можливість накладення за такий проступок будь-якого дисциплінарного стягнення, у тому числі звільнення з роботи. Неправомірним визнається сам факт появи на роботі у такому стані, незалежно від його наслідків і того, був працівник від роботи відсторонений чи продовжував працювати. Але при вирішенні питання про стягнення роботодавець має потурбуватися про те, щоб факт появи працівника на роботі у такому стані був належним чином підтверджений – медичним обстеженням працівника, складеним про це актом, показаннями очевидців тощо.

При накладенні стягнення за цей проступок роботодавець має дотримуватись правил накладення дисциплінарних стягнень, а при вирішенні питання про звільнення працівника – отримати на це згоду профспілкового органу.

17. Гарантії при покладенні на працівників матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству.

Матеріальна відповідальність працівника – це його обов'язок відшкодувати в установленому законом порядку і розмірах пряму дійсну шкоду, заподіяну підприємству (установі, організації) протиправним і умисним невиконанням чи неналежним виконанням своїх трудових обов'язків.

Підставами для притягнення працівника до матеріальної відповідальності є:

- 1) пряма дійсна шкода;
- 2) протиправність поведінки працівника;
- 3) причинний зв'язок між протиправними діями та заподіяною шкодою;
- 4) вина працівника.

Законодавство України про працю встановлює такі види матеріальної відповідальності:

- ☐ *обмежена* (працівник, який заподіяв шкоду, несе відповідальність перед власником у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку);
- ☐ *повна* (повне відшкодування заподіяних збитків);
- ☐ *підвищена або кратна* (передбачена за шкоду, заподіяну підприємству, установі чи організації розкраданням, умисним зіпсуттям, недостатчею або витратою окремих видів майна та інших цінностей тощо).

Матеріальна відповідальність може бути покладена на працівника незалежно від притягнення його до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Повна матеріальна відповідальність настає у випадку, якщо:

1. Між працівником і підприємством відповідно укладено письмовий договір про взяття на себе працівником матеріальної відповідальності за цілісність майна, переданого йому на зберігання.
2. Майно та інші цінності були одержані працівником під звіт за разовою довіреністю.
3. Шкоду завдано діями працівника, які мають ознаки діянь, переслідуваних у кримінальному порядку.
4. Шкоди завдано працівником, який був у нетверезому стані.
5. Шкоди завдано недостатчею, умисним знищенням або зіпсуванням матеріалів, виробів в т.ч. їх виготовленні, інструментів, вимірювальних приладів, спецодягу, виданих підприємством працівникові в користування.
6. Відповідно до законодавства на працівника покладено повну матеріальну відповідальність
7. Шкоди завдано не під час виконання службових обов'язків
8. Службова особа винна у незаконному звільненні працівника

Підприємство є суб'єктом матеріальної відповідальності у разі заподіяння шкоди працівнику ушкодженням його здоров'я і зобов'язане відшкодувати працівнику матеріальні збитки за наявності таких підстав:

1. Незаконного звільнення, переведення чи відсторонення працівника
2. Неправильного формулювання запису у трудовій книжці під час звільнення працівника, що унеможливило влаштування його на роботу
3. Затримки видачі трудової книжки або розрахунку при звільненні з роботи
4. Псування, знищення чи крадіжка особистих речей працівника під час виконання ним трудової функції та в інших випадках, передбачених законодавством

У разі заподіяння потерпілому моральної шкоди вона також підлягає компенсації. *Відшкодування шкоди, заподіяної працівнику ушкодженням здоров'я складається з:*

- 1) виплати втраченого заробітку, залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;
- 2) виплати у встановлених випадках, установленної допомоги;
- 3) компенсації витрат на медичну і соціальну допомогу (посилене харчування, протезування);
- 4) компенсації за моральну шкоду.

Роботодавець звільняється від відповідальності, якщо доведе, що шкода заподіяна працівникові не з його вини, а умови праці не є причиною моральної шкоди.

18. Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів.

Трудовий спір – це розбіжність між адміністрацією підприємства, установи, організації і працівником з питань застосування діючих нормативно-правових актів про працю (наприклад., спори про оплату праці, надання відпустки, переведення на іншу роботу).

Органи з розгляду індивідуальних трудових спорів

Комісія з трудових спорів

Адміністрація і профспілковий комітет (спільно)

Районний (міський) суд

Вищестоящі органи державної влади і управління

Порядок розгляду трудових спорів регулюється Кодексом Законів про працю України, Законом України «Про порядок розгляду колективних трудових спорів (конфліктів)» №1096-IV у редакції від 10 липня 2003р.

Для розв'язання трудових спорів на кожному підприємстві, де є не менше як 15 працюючих, обираються спеціальні комісії по розгляду трудових спорів (далі КТС). Вони обираються на загальних зборах трудового колективу, причому самі збори визначають чисельність, склад і строк повноважень комісії.

Порядок розгляду трудового спору:

1. Працівник може звернутися до комісії по трудовим спорам у *3-місячний термін* з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права. Заінтересований у вирішенні трудового спору працівник подає до КТС заяву

2. Комісія по трудових спорах зобов'язана розглянути трудовий спір у *10-денний строк* з дня подачі заяви

3. Рішення комісії по трудових спорах підлягає виконанню власником або уповноваженим ним органом у *3-денний строк* після закінчення 10 днів, передбачених на їх оскарження

4. Якщо КТС задовольняє вимогу працівника, то керівник підприємства зобов'язаний виконати рішення КТС. У разі невиконання рішення КТС, комісія видає працівникові спеціальне посвідчення, що має силу виконавчого листа. Цей лист пред'являється до районного (міського) суду, і тоді рішення КТС виконується примусово

5. У разі незгоди з рішенням комісії по трудових спорах працівник або власник чи уповноважений ним орган можуть оскаржити її рішення до суду в *10-денний строк* з дня вручення їм виписки з протоколу засідання комісії

6. Працівник може звернутися з заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного (міського) суду в *3-місячний термін* з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – в *місячний строк* з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки.

Безпосередньо в районних (міських) судах розглядаються трудові спори:

➤ тих працівників, де не обираються КТС;
➤ про поновлення на роботі;
➤ керівних працівників з питань звільнення, формулювання причин звільнення, переведення на іншу роботу, накладення дисциплінарних стягнень;
➤ власників (уповноважених ним органів) про відшкодування матеріальної шкоди;

про відмову в укладенні трудового договору:

□ працівників, запрошених на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації;

□ молодих спеціалістів, які закінчили вищий навчальний заклад і в установленому порядку направлені на роботу на дане підприємство, в установу, організацію;

□ вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років або дитину-інваліда, а одиноких матерів – при наявності дитини віком до 14 років;

□ виборних працівників після закінчення строку повноважень;

□ працівників, яким надано право повторного прийняття на роботу;

□ інших осіб, з якими власник або уповноважений ним орган відповідно до чинного законодавства зобов'язаний укласти трудовий договір.

19. Законодавчо-нормативна база з питань охорони праці.

Ст.43 Конституції України закріплює, що “кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом”.

Правове забезпечення охорони праці, крім конституційних норм, визначають норми КЗпП України, Закон України “Про охорону праці” від 14.09.1992р. та інші підзаконні правові норми з охорони праці.

Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження життя, здоров’я і працездатності людини в процесі трудової діяльності.

Забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника чи уповноважений ним орган.

З метою ознайомлення працівників з нормами охорони праці проводиться навчання всіх працівників підприємства з питань охорони праці.

Порядок і види навчання, а також форми перевірки знань з питань охорони праці працівників і осіб, що проходять навчання в установах освіти, встановлені Типовим положенням про навчання питанням охорони праці, затвердженим наказом Держкомнадохоронпраці від 17. 02. 1999 р. № 27

На підприємствах на основі даного Типового положення з урахуванням специфіки виробництва, вимог державних міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці розробляються і затверджуються керівниками підприємств відповідні положення про навчання питанням охорони праці.

Працівники підприємств під час прийому на роботу і періодично в процесі роботи, а учні й студенти під час навчання, зобов’язані проходити навчання і перевірку знань з питань охорони праці.

Одним з видів навчання є інструктажі. За характером і часом проведення інструктажі з охорони праці поділяються на:

- *вступний* (під час прийому на роботу чи в навчальний заклад, під час екскурсії на підприємство, під час проведення робіт на підприємстві працівниками інших підприємств);

- *первинний* (проводиться на початку роботи безпосередньо на робочому місці при прийомі на роботу, при виконанні нової для працівника роботи, при переведенні з одного місця роботи на інше, відрядженим працівникам, якщо вони беруть участь у виробничому процесі);

- *повторний* (проводиться з працівниками на робочому місці в терміни, визначені відповідними чинними галузевими нормативними актами з урахуванням конкретних умов виробництва, але не рідше: на роботах з підвищеною небезпекою – 1 раз на три місяці, для інших робіт – 1 раз на шість місяців);

- *позаплановий* (проводиться на робочому місці чи в кабінеті з охорони праці – при запровадженні в дію нових чи переглянутих нормативних актів з охорони праці чи при внесенні змін і доповнень до них, при зміні технологічного процесу, заміні чи модернізації устаткування, оснащення, матеріалів чи інших факторів, що впливають на охорону праці, при порушенні працівниками норм охорони праці, що можуть призвести чи призвели до травм, аварій, пожеж і т. ін.);

- *цільовий* (проводиться з працівниками при виконанні разових робіт, при ліквідації аварій і наслідків стихійних лих, при проведенні робіт, на які оформляється наряд-допуск, розпорядження чи інші документи).

На залізничному транспорті питання охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії регулюються також Правилами техніки безпеки і виробничої санітарії при виконанні певних видів робіт. Крім Правил техніки безпеки і виробничої санітарії для окремих видів робіт затверджуються типові інструкції з охорони праці окремих професій.

Вимоги з охорони праці включаються в посадові інструкції всіх працівників підприємства з обліком виконуваних ними функцій у вигляді самостійних пунктів.

На підприємства залізничного транспорту поширюються вимоги стандартів та інших нормативно-технічних документів з безпеки праці (ультразвук, вібрація, освітлення, шум, пожежна й електробезпечність, санітарно-гігієнічні вимоги до повітря робочої зони тощо).

Велику роль в оцінці стану і розробці заходів щодо поліпшення умов праці відіграє атестація робочих місць, що проводиться в порядку, передбаченому чинним законодавством.

З огляду на те, що й у сучасних умовах роботи залізничного транспорту неможливо усунути всі шкідливі й небезпечні умови праці, працівникам, що працюють у таких умовах, гарантуються додаткові пільги, наприклад, забезпечення молоком, надання додаткової оплачуваної відпустки, можливість дострокового виходу на пенсію за наявності необхідного стажу роботи в таких умовах та ін.

Державне управління охороною праці здійснюють:

- Кабінет Міністрів України;
- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з нагляду за охороною праці;
- міністерства й інші органи центральної виконавчої влади;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування.

Контроль за охороною праці

Відповідно до ст. 44 Закону України “Про охорону праці” державний нагляд і громадський контроль за охороною праці здійснюють два види органів – державні та громадські. Вищий нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів про охорону праці здійснюють Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори.

Громадський контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюють два види органів: трудові колективи через обраних ними уповноважених і професійні спілки в особі своїх виборних органів та представників. Повноваження цих органів визначені ст. 47 і 48 Закону України “Про охорону праці”.

Лекція № 9. Основи фінансового права України

1. Фінансова діяльність та фінансове право України

Фінансове право — це галузь права, що регулює суспільні відносини в галузі мобілізації, розподілу і використання державних фінансових коштів.

Фінансове право регулює виключно відносини, що виникають у фінансовій діяльності держави: складання, затвердження, виконання бюджету, збір платежів і податків, державне фінансування і кредитування, регулювання грошової і валютної систем та ін.

Фінансове законодавство України — це сукупність нормативно-правових актів, що містять норми фінансового права. До їх числа належать Бюджетний кодекс України (22 червня 2001 р.), Закон України «Про систему оподаткування» (18 лютого 1997 р.), Декрет Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з громадян» (26 грудня 1992 р., з подальшими змінами), Декрет Кабінету Міністрів України «Про акцизний збір» (1993 р.) та інші нормативно-правові акти.

Фінансова система України включає:

- 1) загальнодержавний централізований фонд (Державний бюджет України). За рахунок цих коштів фінансуються Збройні Сили, правоохоронні органи, освіта, охорона здоров'я, культура, соціальний захист населення, охорона природи та інші загально-соціальні справи;
- 2) централізовані фонди для окремих територій (місцеві бюджети);
- 3) позабюджетні фонди (Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд для вживання заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціальному захисту населення та інші фонди);
- 4) децентралізовані фонди (фінанси галузей народного господарства, підприємств різних форм власності, установ і організацій);
- 5) різні форми кредиту (банківського і державного). Державний внутрішній кредит становить залучення державою вільних коштів населення (шляхом випуску облігацій та інших цінних паперів) з наступним поверненням цих коштів. Державний зовнішній кредит становить запозичення коштів інших держав і міжнародних організацій. Обслуговування зовнішнього кредиту здійснюється в першу чергу. Банківський кредит надається з вільних коштів Національним банком України комерційним банкам;
- 6) страхування (наприклад, державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві й професійних захворювань, що спричинили втрату працездатності).

Суб'єктами фінансового права є юридичні та фізичні особи, наділені фінансового правосуб'єктивністю (правоздатність і дієздатність).

Виникнення, зміна чи припинення фінансових правовідносин не відбувається лише за волевиявленням сторін, а зумовлені фінансово-правовим актом.

2. Бюджет і бюджетна система

Бюджет - це план формування та використання фінансових ресурсів, необхідних для функціонування держави протягом бюджетного періоду.

За своєю суттю бюджет - це розпис доходів і видатків держави на один бюджетний період. Він затверджується Верховною Радою і набуває сили закону, який у грошовій формі покладає на державні органи обов'язки по мобілізації коштів та надає повноваження на їх витрачання. Бюджетні відносини в Україні регламентовані Бюджетним кодексом України від 21 червня 2001 р. Цей кодекс дає визначення основних термінів, які використовуються у сфері бюджетних відносин, визначає структуру бюджетної системи та її принципи, склад доходів і видатків бюджету, стадії і процедуру бюджетного процесу, його учасників, суб'єктів контролю за додержанням бюджетного законодавства та їхні повноваження, відповідальність за бюджетні правопорушення тощо.

Бюджетна система України складається з Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування, якими є бюджети територіальних громад сіл, селищ та їх об'єднань.

Державний бюджет України затверджується Верховною Радою, а місцеві бюджети - місцевими радами, які й контролюють їх виконання.

Сукупність фінансових ресурсів, яка зосереджена у бюджетах усіх рівнів, утворює бюджетні ресурси України.

Джерелами бюджетних ресурсів є *платежі господарських організацій та податки з фізичних і юридичних осіб тощо*.

Державний і місцевий бюджети можуть складатися з загального і спеціального фондів.

Загальний фонд бюджету включає:

1) всі *доходи* бюджету, крім призначених для зарахування у спеціальний фонд. До доходів бюджету належать податкові надходження, доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори і платежі, надходження від штрафів і фінансових санкцій та ін.;

2) всі *витрати* бюджету за рахунок надходжень у загальний фонд бюджету. Бюджетні кошти витрачаються на виконання функцій держави, завдань місцевого самоврядування;

3) *фінансування* загального фонду бюджету. Цей розділ загального фонду бюджету визначає джерела покриття дефіциту бюджету, а також витрати фінансів, що утворилися внаслідок перевищення доходів бюджету над його витратами.

Спеціальний фонд бюджету включає:

1) бюджетні призначення на витрати за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;

2) гранти або подарунки, отримані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету;

3) різницю між доходами і витратами спеціального фонду бюджету.

Передача коштів між загальним і спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки через зміну в Законі про Державний бюджет України або шляхом ухвалення рішення відповідної ради.

Проект закону про Державний бюджет України розробляє Кабінет Міністрів України. Він має бути поданий до Верховної Ради України не пізніше 15 вересня року, що передуює плановому.

Верховна Рада України розглядає проект закону в трьох читаннях і приймає Закон про Державний бюджет до 1 грудня року, що передуює плановому.

Якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет, Кабінет Міністрів України має право здійснювати витрати і стягувати обов'язкові платежі в бюджет відповідно до Закону про Державний бюджет за попередній бюджетний період.

Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Державного бюджету України. Обслуговування бюджетних операцій здійснюється Державним казначейством України.

Контроль за виконанням Державного бюджету покладено на Верховну Раду України. Зокрема, Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за використання коштів Державного бюджету України. У випадках, визначених Бюджетним кодексом (наприклад, зміна структури витрат), Верховна Рада має право внести зміни до закону про Державний бюджет. Верховна Рада України приймає рішення щодо звіту Кабінету Міністрів України про виконання Державного бюджету України.

11.3. Система оподаткування в Україні

Принципи податкової політики України визначені Конституцією, згідно з якою всі види податків встановлюються виключно уповноваженими на те державними органами.

Референдум щодо законопроектів з питань податків не допускається. Згідно зі ст. 67 Конституції кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, визначених законом. Громадяни зобов'язані щорічно подавати до податкових адміністрацій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік.

Відносини, що пов'язані з оподаткуванням, регламентовані Законом "Про систему оподаткування" від 25 червня 1991 р. (в редакції від 18 лютого 1997 р.) та іншими нормативними актами, прийнятими на його основі. Цей закон визначає принципи побудови системи оподаткування в Україні, види податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, а також права, обов'язки і відповідальність платників.

Податки - це обов'язкові відрахування від прибутків фізичних і юридичних осіб до бюджету держави.

Система оподаткування - це сукупність податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів і внесків до державних цільових фондів, що справляються у визначеному законом порядку.

Під податком і збором (обов'язковим платежем) слід розуміти обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законодавством про оподаткування.

Ознаками податку є: обов'язковість та примусовість; безоплатність; нецільовий характер, тобто відсутність вказівок щодо мети використання надходжень від певного податку; розподіл надходжень коштів від податків між бюджетами різних рівнів і державними цільовими фондами; безповоротність, тобто кошти, сплачені у вигляді податків, платникам не повертаються.

Встановлення і скасування видів податків і зборів та пільг їх платникам здійснюється Верховною Радою України. Ставки загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) встановлюються Верховною Радою України, а ставки місцевих податків і зборів встановлюються Верховною Радою АРК та місцевими радами і не можуть змінюватися протягом бюджетного року.

Платниками податків і зборів є фізичні та юридичні особи, на яких покладено обов'язок сплачувати податки і збори.

За правовим статусом платники податків поділяються на національних платників (резидентів) та іноземних платників (нерезидентів).

Об'єктами оподаткування є доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт послуг), спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних і фізичних осіб тощо.

Всі податки і збори поділяються на:

<i>Загальнодержавні податки і збори:</i>		<i>Місцеві податки і збори:</i>	
1.	Податки на прибуток підприємства	1.	Податок з реклами
2.	Акційний збір	2.	Готельний збір
3.	Мито	3.	Збір за паркування
4.	Державне мито		автотранспорту
5.	Податок на промисел	4.	Ринковий збір
6.	Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів	5.	Курортний збір
7.	Податок на додану вартість	6.	Збір с осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі, на іподромі
8.	Податок на доходи фізичних осіб	7.	Збір з власників собак
9.	Податок на нерухоме майно	8.	Збір за видачу ордера на квартиру
10.	Податок на землю	9.	Збір за право використання місцевої символіки
11.	Збір на спеціальне використання природного середовища	10.	Збір за виграш у бігах на іподромі
12.	Збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та спеціального захисту населення		
13.	Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані		

за рахунок державного бюджету	11. Збір за право проведення кіно- та телезйомок
14. Збір за забруднення навколишнього природного середовища	12. Збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного розподілу та лотерей
15. Плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності	13. Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг
16. Збір на розвиток виноградарства, садівництва, хмелярства	
17. Збір на обов'язкове соціальне страхування	
18. Збір на обов'язкове державне соціальне страхування	
19. Єдиний збір, що справляється в пунктах пропуску через державний кордон України	
20. Збір за використання радіочастотного ресурсу України	

11.4. Законодавство України про банки і банківську діяльність

Структуру банківської системи, економічні, організаційні та правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків визначає Закон "Про банки і банківську діяльність" від 7.12.2000 р. з наступними змінами і доповненнями.

Банківська система України				
Національний банк України			Інші банки, що створені і діють на території України відповідно до закону	
Банки				
універсальні	спеціалізовані			
	ощадні	інвестиційні	іпотечні	розрахункові(клірингові)

Банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції:

- залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик,
- відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Національний банк України — центральний банк держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України — гривні.

Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій.

Банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності.

Учасниками банку можуть бути:

- ☐ юридичні і фізичні особи,
- ☐ резиденти та нерезиденти,
- ☐ держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан.

Банки в Україні створюються у формі		
акціонерного товариства	товариства з обмеженою відповідальністю	кооперативного банку

Необхідною умовою діяльності банку є отримання банківської ліцензії, яку надає Національний банк України.

Фінансове посередництво здійснюється банками у формі банківських операцій. Основні види банківських операцій:

1. *Депозитні операції.* Вони полягають у залученні коштів у вклади та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів. Депозити утворюються за рахунок коштів у готівковій або у безготівковій формі, у гривнях або в іноземній валюті, розміщені юридичними особами чи громадянами(клієнтами) на їх рахунках у банку на договірних засадах на певний строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику.

2. *Розрахункові операції.* Їх призначення – забезпечення взаємних розрахунків між учасниками господарських відносин.

3. *Кредитні операції.* Вони полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучена коштів фізичних та юридичних осіб (позичальників). Кредити надаються банком під відсоток ставка якого, як правило не може бути нижчою від відсоткової ставки за кредитами, які бере сам банк, і відсоткової ставки, що виплачується ним по депозитах.

4. *Факторингові операції.* За договором факторингу банк бере на себе зобов'язаний передати за плату кошти в розпорядження клієнта, а клієнт бере на себе зобов'язання відступити банкові грошову вимогу до третьої особи, що впливає з відносин клієнта з цією третьою особою.

5. *Лізингові операції.* Банки мають право придбати за власні кошти засоби виробництва для передачі їх у лізинг.

Центральною ланкою банківської системи України, особливим центральним органом державного управління є Національний банк України, основною функцією якого, згідно з Конституцією, є забезпечення стабільності грошової одиниці. На відміну від інших банків для Національного банку одержання прибутку не є основною метою діяльності.

Особливістю правового статусу Національного банку є те, що він функціонує як економічно самостійна державна установа і наділений владними повноваженнями. Нормативні акти, які він видає, є обов'язковими до виконання для всіх органів держави і місцевого самоврядування.

Керівними органами Національного банку України є Рада та Правління. До складу Ради входять 14 членів, які в однаковій кількості призначаються Президентом та Верховною Радою. Строк їхніх повноважень — сім років. Голова Національного банку призначається на посаду (строком на п'яті, років) і звільняється з посади Верховною Радою за поданням Президента, Він входить до складу Ради банку за посадою.

Лекція №10. Основи сімейного права України

1. Загальна характеристика Сімейного кодексу. Предмет та принципи сімейного права.

Сімейне право - це галузь права, що врегульовує сімейно-шлюбні та прирівняні до них відносини.

Сімейні відносини регулюються Сімейним кодексом (СКУ) та іншими нормативно-правовими актами.

Основним джерелом сімейного права є Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р., який складається із семи розділів: розділ 1 "Загальні положення", де надається поняття сім'ї, визначено принципи здійснення сімейних прав і виконання сімейних обов'язків, захисту сімейних прав та інтересів; розділ 2 "Шлюб. Права та обов'язки подружжя", де визначається поняття шлюбу, його засади, умови та порядок його укладання та припинення, врегульовані особисті, майнові права та обов'язки подружжя; розділ 3 "Права та обов'язки матері, батька і дитини", де встановлено принципи визначення походження дитини, урегульовано особисті немайнові та майнові права та обов'язки батьків і дітей; розділ 4 "Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування", яким врегульовано відносини з приводу усиновлення, опіки та піклування й патронату над дітьми; розділ 5 "Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів"; розділ 6 "Застосування Сімейного кодексу України до іноземців та осіб без громадянства, застосування законодавства іноземних держав та міжнародних договорів в Україні" і розділ 7 "Прикінцеві положення".

Сімейний кодекс регулює відносини між подружжям, батьками та дітьми, усиновителями та усиновленими; між бабою, дідом, прабабою, прадідом і внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом і падчеркою, пасинком; іншими членами сім'ї.

Сімейний кодекс не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком і племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Принципи сімейного права:

- одношлюбність;
- свобода і добровільність при укладенні та розірванні шлюбу;
- рівність чоловіка і жінки в особистих та майнових правах.

Ці принципи знайшли своє відображення у ст. 51 Конституції України.

2. Поняття шлюбу, умови і порядок його укладення. Перешкоди при реєстрації шлюбу

Шлюб – це сімейний союз чоловіка і жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

СК України визначає загальні засади укладання шлюбу. Ним визначені наступні положення:

1. Для укладення шлюбу необхідна згода осіб, які одружуються, і досягнення ними шлюбного віку. Шлюбний вік встановлюється у 18 років для чоловіків і в 17 років — для жінок. За заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

2. Кодексом визначені категорії осіб, шлюб між якими заборонений. Так відповідно до ст. 26 СК України, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи:

- а) які є родичами прямої лінії споріднення;
- б) рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька;
- в) двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця;
- г) за рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним;

д) усиновлювач та усиновлена ним дитина.

Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення.

Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором особисто. Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність через три місяці від дня її подання.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, з їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу.

Ст. 30 СК України вимагає від осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, повідомити одна одну про стан свого здоров'я.

СТ. 31 СК України дає визначення поняття заручин і заручених. Так, зарученими вважаються особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу. Заручини не створюють обов'язку вступу до шлюбу.

Шлюб реєструється через один місяць від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин зареєструватися дозволяється до сплину 1 місяця.

Реєстрація шлюбу відбувається у приміщенні ДОРАЦСУ. В день реєстрації видається свідоцтво про одруження.

8.3. Шлюбний договір.

Особи, які беруть шлюб, мають право за власним бажанням укласти угоду про вирішення питань сім'ї (*шлюбний договір*), у якій передбачити майнові права і обов'язки подружжя.

Шлюбний договір може бути укладено між особами:

- 1) які подали заяву про реєстрацію шлюбу;
- 2) подружжям.

На укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

Шлюбним договором регулюються

- 1) майнові відносини між подружжям;
- 2) визначаються їхні майнові права та обов'язки;
- 3) майнові права та обов'язки подружжя як батьків.

Шлюбний договір укладається у письмовій формі, і засвідчується нотаріусом.

Шлюбний договір набирає чинності	якщо його укладено до реєстрації шлюбу	у день реєстрації шлюбу
	якщо його укладено подружжям	у день його нотаріального посвідчення

Шлюбний договір може бути змінено подружжям. *Одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається.* Угода про зміну шлюбного договору нотаріально посвідчується. *Подружжя має право відмовитися від шлюбного договору.* Права та обов'язки, встановлені шлюбним договором, припиняються в день подання до нотаріуса заяви про відмову від нього.

8.4. Підстави і порядок розірвання шлюбу.

Законодавством передбачений певний порядок розірвання шлюбу:

Підстави для припинення шлюбу:

1. Внаслідок смерті одного з подружжя або визнання його померлим
2. Внаслідок розірвання шлюбу:

Органами державної реєстрації актів цивільного стану:	За рішенням суду:
1) за заявою подружжя, яке не має дітей; 2) за заявою одного з подружжя, якщо інший з подружжя: визнаний безвісти відсутнім; засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менше, як на три роки;	1) за спільною заявою подружжя; 2) за позовом одного з подружжя

Підстави припинення шлюбу

Подружжя, яке має дітей, має право подавати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватись на підставі виконавчого напису нотаріуса через три місяці від дня подання заяви. Суд виносить рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка, і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. До закінчення 1 місяця дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу.

Згідно зі ст. 110 СК України, позов про розірвання шлюбу може бути поданий одним із подружжя. Разом із тим, позов про розірвання шлюбу не може бути поданий під час вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину щодо другого з подружжя або дитини. Чоловік, дружина мають право подати позов про розірвання шлюбу в період вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою, а також до досягнення дитиною одного року, якщо батьківство щодо неї визнане іншою особою, або за рішенням суду відомості про чоловіка, як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини. Опікун має право подати позов про розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.

Суд обов'язково повинен вживати заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства, з'ясовувати фактичні взаємини подружжя, справжні причини позову про розірвання шлюбу, брати до уваги наявність малолітньої дитини, дитини - інваліда та інші обставини життя подружжя. Суд виносить рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

Особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище.

Розірвання шлюбу, здійснене за рішенням суду, має бути зареєстроване в державному органі реєстрації актів цивільного стану, за заявою колишньої дружини або чоловіка. Розірвання шлюбу засвідчується Свідоцтвом про розірвання шлюбу, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Після розірвання шлюбу та одержання Свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб.

Жінка та чоловік, шлюб між якими було розірвано, мають право подати до суду заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден із них не перебуває у повторному шлюбі.

8.5. *Визнання шлюбу недійсним.*

Недійсним визнається шлюб, який зареєстрований:

- 1) з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
- 2) між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;

- 3) з особою, яка визнана судом недієздатною.

За заявою заінтересованої особи орган РАЦС анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з цими особами.

За рішенням суду шлюб визнається недійсним:

- 1) якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка (згода особи не вважається вільною, зокрема, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства);

- 2) у разі його фіктивності (укладення шлюбу без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя).

Шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

- 1) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог СКУ;
- 2) між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею;

- 3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків;

- 4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

Шлюб не може бути визнаний недійсним у разі

- 1) вагітності дружини,
- 2) або народження дитини,
- 3) або якщо той, хто не досяг шлюбного віку, досяг його, або йому було надано право на шлюб.

Шлюб є недійсним від дня його державної реєстрації.

Недійсний шлюб, а також шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя. Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася при цьому шлюбі.

Шлюб зареєстрований у відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним.

8.6. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.

Сімейний кодекс закріплює права подружжя на:

- 1) *материнство і батьківство.* Небажання чи нездатність мати дитину може бути причиною для розірвання шлюбу;
- 2) *повагу* до своєї індивідуальності, своїх звичок і уподобань;
- 3) *фізичний і духовний* розвиток, одержання освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку;
- 4) *заміну прізвища* після реєстрації шлюбу. У цьому разі ОРАЦС видає нове свідоцтво про реєстрацію шлюбу;
- 5) *розподіл між собою обов'язків* у родині та спільне рішення питань життя родини на підставі рівності;
- 6) *вільний вибір місця проживання;*
- 7) *припинення шлюбних відносин.*

Обов'язки подружжя:

- 1) спільно опікуватися побудовою сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги;
- 2) спільно піклуватися про матеріальне забезпечення сім'ї;

3) вагітній дружині мають бути створені умови для збереження її здоров'я і народження здорової дитини: дружині-матері — умови для поєднання материнства та здійснення нею інших прав і обов'язків.

8.7. Майнові права та обов'язки подружжя.

Сімейний кодекс України встановлює два режими майнових відносин подружжя:

1. Особиста приватна власність дружини і чоловіка;

2. Спільна сумісна власність подружжя.

Особиста приватна власність поширюється на :

- 1) майно, що належало йому, їй до шлюбу;
- 2) майно отримане під час шлюбу в дарунок чи у спадщину;
- 3) майно, придбане за особисті його, її кошти;
- 4) речі індивідуального користування, навіть якщо вони придбані за рахунок спільних коштів подружжя;
- 5) премії і нагороди, отримані за особисті заслуги;
- 6) кошти, отримані у відшкодування матеріальної чи моральної шкоди;
- 7) страхові кошти;
- 8) плоди і доходи (дивіденди) від речей, що знаходяться в особистій приватній власності.

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові *на праві спільної сумісної власності* незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що *кожна річ, набута за час шлюбу*, крім речей індивідуального користування, *є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя*. Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу. Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Дружина та чоловік *мають рівні права* на володіння, користування та розпорядження власністю.

8.8. Права та обов'язки подружжя по утриманню.

Дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Вважається непрацездатним - таким, хто потребує матеріальної допомоги, той із подружжя,	
який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I-III груп	якщо зарплата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Розірвання шлюбу *не припиняє права особи на утримання*, яке виникло у неї (нього) за час шлюбу. Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом 1 року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу.

Право одного з подружжя на утримання, а також право на утримання, яке особа має після розірвання шлюбу, припиняється у разі поновлення його працездатності, а також реєстрації з ним повторного шлюбу.

Дружина, чоловік *взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя*. Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у

шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, то той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання.

Не має права на одержання аліментів чоловік або дружина, чия поведінка в шлюбі була негідною або він (вона) став непрацездатним у зв'язку зі скоєнням ним навмисного злочину.

8.9. *Взаємні права та обов'язки батьків і дітей.*

Батько та мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей незалежно від того, чи проживають вони в шлюбі, чи шлюб припинено.

Розрізняють особисті немайнові та майнові права та обов'язки батьків і дітей.

Права батьків на :

- 1) особисте виховання дитини;
- 2) безперешкодне спілкування з дітьми;
- 3) самозахист дитини та звернення до суду;
- 4) Визначення місця проживання дитини (з 10 років за згодою батьків і дитини, з 14 років дитина визначає самостійно місце проживання);
- 5) Відібрання дитини у особи, що утримує її незаконно.

Обов'язки батьків щодо дітей:

- 1) забрати дитину з пологового будинку;
- 2) зареєструвати народження дитини;
- 3) присвоїти дитині прізвище, ім'я, по батькові;
- 4) виховувати дитину;
- 5) піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток;
- 6) поважати дитину, не піддавати дитину експлуатації, фізичним покаранням, не принижувати гідність дитини.

Майно батьків і дітей може бути *сумісним і роздільним*.

Права та обов'язки батьків і дітей з матеріального утримання є *взаємними*. Батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх дітей, повнолітніх дітей, що навчаються (до 23 років), непрацездатних повнолітніх дітей, що потребують матеріальної допомоги. З іншого боку, повнолітні діти зобов'язані утримувати своїх непрацездатних батьків, що потребують матеріальної допомоги.

Як правило, обов'язки з матеріального утримання виконуються добровільно. У разі ухилення від цього обов'язку з батьків, з дітей у судовому порядку можуть стягуватися аліменти.

Батьки можуть бути звільнені від сплати аліментів, якщо доход дитини набагато перевищує їхні доходи і цілком забезпечує всі потреби дитини. Виплата аліментів може бути припинена за договором про передачу дитині права власності на нерухоме майно.

Повнолітні діти зобов'язані утримувати батьків, якщо вони непрацездатні та потребують матеріальної допомоги. Такий обов'язок не виникає, якщо батьки були позбавлені батьківських прав і не відновлені в батьківських правах.

8.10. *Позбавлення батьківських прав.*

Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків може мати різні правові наслідки, один із них – *позбавлення батьківських прав*. Згідно зі ст. 164 Сімейного кодексу матір та батька суд може позбавити батьківських прав, якщо вона (він):

- а) не забрали дитину з пологового будинку без поважної причини, протягом шести місяців не виявляли до неї батьківського піклування;
- б) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- в) жорстоко поведуться з дитиною;
- г) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- д) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини; примушують її до жебракування та бродяжництва;
- е) засуджені за вчинення умисного злочину стосовно дитини.

Новий Сімейний кодекс передбачив можливість відібрати дитину в батьків без позбавлення їх батьківських прав. Таке може статися за рішенням суду не тільки у названих вище випадках, а також у випадках, якщо проживання дитини з батьками небезпечно для життя, здоров'я і морального виховання.

У виняткових випадках, у разі безпосередньої загрози життю або здоров'ю дитини органи опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків. Тоді дитину передають другому з батьків, бабі, діду, родичам або органів опіки та піклування. Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від батьківського обов'язку щодо утримування дитини.

8.11. Усиновлення

Усиновлення – це прийняття усиновителем у свою родину особи на правах сина чи дочки, здійснене на підставі судового рішення.

Усиновленою може бути неповнолітня дитина, а у *виняткових* — повнолітня особа, що не має матері, батька або позбавлена їхнього піклування.

Усиновителем може бути повнолітня дієздатна особа, старша від усиновленої не менше ніж на 15 років (при усиновленні повнолітньої особи — на 18 років). Не має права бути усиновителем особа, позбавлена батьківських прав, що зловживає спиртними напоями чи наркотичними речовинами, не має постійного місця проживання і постійного доходу.

Громадяни України, що бажають усиновити дитину, беруться на облік відповідними державними органами, органами місцевого самоврядування, а іноземні громадяни — Центром усиновлення дітей. Категорично заборонена посередницька і комерційна діяльність з усиновлення дітей.

Переважне право на усиновлення має громадянин України:

- в сім'ї якого виховується дитина;
- який усиновляє кількох дітей, які є братами, сестрами;
- який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновляється;
- який є родичем дитини;
- переважне право на усиновлення дитини має подружжя.

З моменту здійснення усиновлення припиняються всі права й обов'язки між батьками та родичами за походженням особи, яку усиновили, а виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між усиновлювачем та усиновленою ним особою.

8.12. Опіка та піклування. Патронат.

Для виховання неповнолітніх дітей, що залишилися без батьківського піклування, захисту їх прав та законних інтересів встановлюються *опіка та піклування*.

Діти, над якими встановлюється опіка

Опіка – засіб захисту особистих і майнових прав та інтересів малолітніх дітей, які не досягли 14 років і залишилися без піклування

Піклування – засіб захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх віком від 14 до 18 років

Опікуном (піклувальником) може бути тільки повнолітня дієздатна особа, переважно з близьких підопічному осіб. Опікун (піклувальник) має право і зобов'язаний виховувати підопічних, піклуватися про них, захищати їхні права й інтереси. Обов'язки з опіки і піклування виконуються *безоплатно*.

Опікун, будучи законним представником підопічного, *здійснює угоди* від його імені та в його інтересах.

Піклувальник *дає згоду на здійснення підопічним угод*, які той за законом не має права здійснити самостійно.

Невиконання обов'язків опікуном (піклувальником), зловживання правами, залишення підопічних дітей без нагляду і турботи тягне юридичну відповідальність аж до кримінальної.

Патронат — це виховання дитини, позбавленої батьківського піклування, у сім'ї іншої особи (патронатного вихователя) за плату.

Патронатні відносини встановлюються договором між органом опіки і піклування і громадянином (патронатним вихователем). Договір вимагає згоди дитини, якщо вона досягла 14 річного віку. Термін дії договору до 18 років.

За виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається угодою між ним і органом опіки і піклування.

Лекція №11. Основи житлового права України

1. Житлове право України: поняття і предмет його правового регулювання

Житлове право України — це сукупність правових норм, що регулюють житлові правовідносини між громадянами і громадян з державними і громадськими організаціями у процесі реалізації конституційного права людини і громадянина на житло.

Предметом правового регулювання житлового права України є правовідносини, що виникають у процесі: реалізації права на житло, надання людині й громадянину жилих приміщень у користування, користування людиною жилим приміщенням, управління житловим фондом, експлуатації та охорони житлового фонду, капітального й поточного будівництва житла, виключення з житлового фонду жилих будинків і приміщень, що не придатні для проживання, розгляду житлових спорів тощо.

Систему нормативно-правових актів, що регулюють житлові відносини в Україні, складають : Конституція України; Житловий кодекс, прийнятий 30 червня 1983 р., введений в дію 1 січня 1984 р., Закон України „Про приватизацію державного житлового фонду” від 19 червня 1992 року, інші Закони, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти.

Право громадян України на житло закріплено ст. 47 Конституції України. Воно забезпечується розвитком і охороною всіх видів державного житлового фонду, утворенням ринкової системи житлового забезпечення громадян через приватизацію житла, справедливим розподілом жилої площі під контролем громадськості.

Конституційне право на житло вважається забезпеченим лише тоді, коли громадянин України має житло, що відповідає установленим нормам і придатне для проживання.

Житловий фонд — це складний інженерний комплекс, який включає жилі будинки і приміщення в інших будівлях, різноманітне теплоенергетичне обладнання, автоматичні засоби управління та експлуатації, розгалужену мережу комунікацій, протипожежне, ліфтове, санітарно-технічне та інше устаткування. Розрізняють такі види житлового фонду:

- 1) державний;
- 2) громадський;
- 3) кооперативний (ЖБК);
- 4) індивідуальний.

Державний житловий фонд — це сукупність жилих будинків та інших жилих приміщень, що перебувають у власності місцевих рад, державних підприємств, установ, організацій і призначаються для проживання людини і громадянина.

Громадський житловий фонд — це сукупність жилих будинків та інших жилих приміщень, що належать колгоспам, іншим кооперативним організаціям, їхнім об'єднанням, профспілкам та іншим громадським організаціям.

Фонд житлово-будівельних кооперативів (ЖБК) — це сукупність жилих будинків, що належать житлово-будівельним кооперативам і призначаються для проживання членів ЖБК.

Індивідуальний житловий фонд — це сукупність жилих будинків (приміщень), що перебувають в особистій і приватній власності.

2. Право громадян на житло і форми його реалізації

Суб'єктивне право на житло — це можливість людини й громадянина мати житло у власності чи одержати його за договором найму з державного чи громадського фонду, користуватися житлом і вимагати від зобов'язаних суб'єктів забезпечення реалізації цього права в повному обсязі.

Конституція України покладає на державу обов'язок створювати умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Ніхто не може бути позбавлений житла інакше як на підставі чинного закону і за рішенням компетентного суду.

Реалізація людиною й громадянином права на житло здійснюється в таких формах:

- 1) активна діяльність суб'єкта, який потребує поліпшення житлових умов у процесі надання жилих приміщень, користування жилим приміщенням, участь в управлінні житловим фондом, здійснення експлуатації та охорони різних видів житлового фонду;
- 2) утримання від дій, що порушують житлові права інших суб'єктів;
- 3) володіння, користування і розпорядження житлом відповідно до чинних нормативно-правових актів;
- 4) вимоги до компетентних державних органів, громадських організацій і посадових осіб щодо застосовування відповідних норм житлового права, винесення справедливих індивідуально-правових рішень і їх виконання.

3. Приватизація державного житлового фонду

Приватизація державного житлового фонду — це відчуження, тобто безоплатна передача або продаж з державного житлового фонду у власність громадянам України жилих квартир чи приміщень, які вони займають на правах наймачів, і передача разом з ними господарських споруд, що до них відносяться.

Мета приватизації — створити ринкову систему житлового забезпечення громадян України, надати умови для реалізації права громадян на вільний вибір місця проживання і способу задоволення своєї потреби в житлі.

Законодавство про приватизацію житла визначає право громадян України приватизувати займане ними житло один раз. Передбачається також, що кожен громадянин України в разі коли частка житла, що приватизується, менша за встановлену норму, одержить компенсацію у вигляді житлових чеків. Названі чеки громадянин України може використати для приватизації як житла, так і частки майна державних підприємств або земельного фонду.

Порядок здійснення приватизації державного житла в Україні закріплено Законом України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 р. Він закріплює поняття приватизації, об'єкти та способи приватизації, поняття житлових чеків і порядок розрахунків за приватизоване житло. У Законі також урегульовані права і обов'язки наймачів і власників, проведення приватизації і оформлення права власності, використання одержаних коштів, утримання приватизаційних квартир, сплати податку на житло і соціальний захист населення при приватизації.

До об'єктів приватизації належать:

- 1) квартири в багатоквартирних будинках, що використовуються громадянами на умовах найму;
- 2) незаселені квартири, частини будинків, одноквартирні будинки після закінчення їх будівництва, реконструкції, ремонту й поточного звільнення.

Не підлягають приватизації:

- 1) квартири-музеї;
- 2) квартири в будинках закритих військових поселень;
- 3) кімнати в гуртожитках;
- 4) квартири, віднесені у встановленому порядку до непридатних для мешкання;
- 5) службові квартири чи кімнати;
- 6) квартири, в яких мешкають два або більше наймачів, у разі відсутності згоди всіх на приватизацію займаної квартири.

Приватизація здійснюється через:

- 1) безоплатну передачу громадянам квартир (будинків) з розрахунку санітарної норми 21 кв. м. загальної площі на наймача і кожного члена його сім'ї та додатково 10 кв. м. на сім'ю;
- 2) продаж надлишків загальної площі квартир (будинків) громадянам України, які мешкають в них або перебувають у черзі тих, що потребують поліпшення житлових умов.

При здійсненні приватизації квартири (будинку) розрахунки проводяться залежно від кількості загальної жилої площі. Наприклад, якщо загальна площа квартири (будинку), що підлягає приватизації, відповідає встановленій нормі (21 кв. м. площі на одного проживаючого і додатково 10 кв. м. на сім'ю), тоді зазначена квартира (будинок) передається

наймачеві та членам його сім'ї безоплатно. До членів сім'ї наймача включаються лише громадяни, які постійно проживають у квартирі (будинку) разом з наймачем або за якими зберігається право на житло. Якщо загальна площа квартири менша за площу, яку має право отримати сім'я наймача безоплатно, наймачеві й членам його сім'ї видаються житлові чеки, сума яких визначається, виходячи з розміру недостатньої площі та відновної вартості одного квадратного метра. Коли ж загальна площа квартири (будинку) перевищує площу, яку має право отримати сім'я наймача безоплатно, наймач здійснює доплату цінними паперами, одержаними для приватизації державних підприємств чи землі, а в разі їх відсутності — грошима. Сума доплат визначається добутком розміру надлишкової загальної площі на вартість одного квадратного метра.

Згідно із законом, за особами, які не виявили бажання приватизувати займане ними житло, зберігається чинний порядок одержання і користування жилими приміщеннями на умовах найму. Громадяни, які не приватизували займаних ними квартир, мають право переселитись у квартири меншої площі й одержати грошову компенсацію за різницю між загальною площею, займаною квартири і квартири, що надається при переселенні.

Приватизація державного житлового фонду здійснюється уповноваженими на те органами, що створюються державними органами виконавчої влади на місцях чи органами місцевого самоврядування, а також державними підприємствами, організаціями, установами у повному господарському віданні або оперативному управлінні яких перебуває державний житловий фонд.

За порушення вимог діючого законодавства щодо приватизації державного житлового фонду службові чи посадові особи та громадяни (іноземці, особи без громадянства) несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Власник приватизованого житла має право розпорядитися квартирою (будинком) на свій розсуд: продати, подарувати, заповісти, здати в оренду, обміняти, закласти, укласти інші угоди, не заборонені законом. Порядок здійснення цих прав власником житла регулюється цивільним законодавством України.

4. Договір житлового найму: поняття, відповідальність за його невиконання

Ст. 61 Житлового Кодексу України передбачає укладення договору найму жилого приміщення. Право користуватися житлом реалізується на підставі договору житлового найму.

Договір укладається письмово на підставі ордера між наймодавцем і наймачем (громадянином, на чие ім'я видано ордер). Типовий договір найму приміщення передбачає правила користування житлом, утримання жилого будинку і прибудинкової території.

Умови, що обмежують права наймача і членів його сім'ї врозріз із законом, вважаються недійсними.

Житловим кодексом України передбачено, що особи несуть кримінальну, адміністративну чи іншу юридичну відповідальність згідно із законом, якщо вони винні:

- 1) у недотриманні встановленого терміну заселення жилих приміщень;
- 2) у порушенні правил користування жилими приміщеннями, санітарних правил утримання місць загального користування, використання їх не за призначенням;
- 3) у порушенні правил експлуатації житла, безгосподарності в його утриманні;
- 4) у пошкодженні житла, устаткування та об'єктів благоустрою, а також у скоєнні інших правопорушень, передбачених чинним законодавством.

5. Юридична відповідальність за порушення житлового законодавства

Житлове правопорушення — це протиправне, винне діяння деліктоздатної особи, що посягає на охоронювані законом житлові правовідносини, за що законодавством передбачається кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова і матеріальна відповідальність.

Житловим кодексом України передбачено, що особи несуть кримінальну, адміністративну чи іншу юридичну відповідальність згідно із законом, якщо вони винні:

- 1) у порушенні порядку прийняття і зняття з обліку тих, що потребують житла, порядку надання житла;
- 2) в недотриманні встановленого терміну заселення жилих приміщень;
- 3) у порушенні правил користування жилими приміщеннями, санітарних правил утримання місць загального користування, використання їх не за призначенням;
- 4) у порушенні правил експлуатації житла, безгосподарності при його утриманні;
- 5) в пошкодженні житла, устаткування і об'єктів благоустрою, та у вчиненні інших правопорушень, передбачених чинним законодавством.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) вміщує окремі статті в гл. 8 (ст. 97) і в гл. 11 «Адміністративні правопорушення в галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою».

У ст. 97 (КУпАП) закріплюється норма, що передбачає адміністративну відповідальність за самовільне будівництво будинків або споруд, а також самовільну зміну архітектурного вигляду будинків або споруд під час їх експлуатації. За такі дії на громадян накладається адміністративний штраф у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів, а на посадових осіб — від дев'яти до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

У главі одинадцятій вміщуються наступні склади адміністративних правопорушень:

- 1) порушення порядку взяття на облік та строків заселення жилих будинків і жилих приміщень;
- 2) порушення правил користування жилими приміщеннями і жилими будинками;
- 3) самоправне заняття жилого приміщення;
- 4) порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів;
- 5) знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення населених пунктів;
- 6) порушення правил тримання собак і котів.

Кримінальна відповідальність за порушення житлового законодавства передбачена за склади злочинів, що закріплені Кримінальним Кодексом України:

- 1) зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без нагляду;
- 2) порушення недоторканності житла;
- 3) ті самі дії, вчинені службовою особою, або з застосуванням насильства чи погрози його застосування караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років;
- 4) самоуправство .

Підприємства, установи, організації і громадяни, що завдали шкоди жилим будинкам, жилим приміщеннями, інженерному обладнанню, об'єктам благоустрою і зеленим насадженням на прибудинковій території, зобов'язані відшкодувати завдану шкоду (ст. 190 ч. 1 ЖК України). Мається на увазі цивільно-правова відповідальність за завдану шкоду за нормами цивільного законодавства. Посадові особи та інші працівники, з вина яких підприємства, установи, організації понесли втрати, несуть відповідальність у дисциплінарному порядку і матеріальну відповідальність.

Лекція № 12. Основи соціального права України

1. Поняття права соціального захисту та соціального забезпечення.

Ст.1 Конституції України проголосила нашу державу правовою соціальною державою, яка повинна визнавати та забезпечувати основні соціальні права людини і громадянина.

Конституція України закріплює право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Одним із елементів соціального захисту громадян є соціальне забезпечення (ст..46).

Розвиток і вдосконалення державної політики, спрямованої на забезпечення соціальних прав громадян, неможливий без відповідної галузі права – права соціального захисту.

Право соціального захисту – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері реалізації, охорони і захисту соціальних прав людини і громадянина.

Одним із елементів соціального захисту громадян є соціальне забезпечення.

Соціальне забезпечення – це передбачена законодавством система матеріального забезпечення й обслуговування непрацездатних громадян.

Види соціального забезпечення:

- 1) пенсії;
- 2) соціальна допомога (наприклад, державна допомога сім'ям з дітьми);
- 3) пільги (надання права безкоштовного проїзду в громадському транспорті окремим категоріям громадян);
- 4) утримання непрацездатних громадян у будинках для старих та інвалідів.

Соціальне забезпечення здійснюється за рахунок спеціальних фондів державного бюджету.

2. Правові основи загальнообов'язкового соціального страхування

Загальнообов'язкове соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі - роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Залежно від страхового випадку є такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- ☐ пенсійне страхування;
- ☐ страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- ☐ медичне страхування;
- ☐ страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- ☐ страхування на випадок безробіття;
- ☐ інші види страхування, передбачені законами України.

Джерела соціального страхування: закони України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”, „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням чи похованням”. З 2004р. вступили в дію Закон України „Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та „Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, підлягають:

- 1) особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних консульських установах, інших представництвах нерезидентів, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та в інших органах;
- 2) члени колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів.

Громадяни України, які працюють за межами території України і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за умови сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності відповідно до діючого законодавства, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких страхових випадків:

- 1) тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;
- 2) необхідності догляду за хворою дитиною;
- 3) необхідності догляду за хворим членом сім'ї;
- 4) догляду за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає цю дитину;
- 5) карантину, накладеного органами санітарно-епідемічної служби;
- 6) тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижче оплачувану роботу;
- 7) протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства;
- 8) санаторно-курортного лікування.

Допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у розмірі 100% середньої заробітної плати (доходу).

Застрахованій особі (одному з батьків дитини, усиновителю чи опікуну) при народженні дитини надається одноразова допомога.

Допомога на поховання надається у разі смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні:

- 1) дружини (чоловіка)
- 2) дітей, братів, сестер та онуків, які не досягли 18 років або старших цього віку, якщо вони стали інвалідами до 18 років (братів, сестер та онуків – за умови, що вони не мають працездатних батьків), а студентів та учнів середніх професійно-технічних та вищих навчальних закладів з денною формою навчання – до 23 років;
- 3) батька, матері;
- 4) діда та баби за прямою лінією спорідненості.

Допомога по тимчасовій непрацездатності не надається:

- 1) у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею злочину;
- 2) у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби;
- 3) за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи;
- 4) за час примусового лікування, призначеного за постановою суду;

5) у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних із таким сп'янінням;

6) за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.

10.3. Пенсійне забезпечення

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють пенсійне забезпечення в Україні, є Конституція України, Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Закони України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення” (два останні вступили в дію з 2004 року).

Згідно зазначеного закону система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів:

□ перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі солідарна система, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом;

□ другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі – накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат та оплати договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених цим законом.

□ третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян-роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Право на отримання пенсій та соціальних послуг із солідарної системи мають:

□ громадяни України, які застраховані згідно із цим Законом та досягли пенсійного віку, визнані інвалідами у встановленому законом порядку;

□ особи, яким була призначена пенсія (крім соціальних пенсій), за умови, що вони не отримують пенсій з інших джерел.

10.4. Види пенсій за Законом України “Про пенсійне забезпечення”

Пенсія – щомісячна грошова виплата, призначувана непрацездатним громадянам, є основним видом їх соціального забезпечення.

Порядок призначення і виплати пенсій регулюються Законом України “Про пенсійне забезпечення” (5 листопада 1991р.) та деякими іншими законами.

Види пенсій:

1) *трудові пенсії*. Підставами для призначення трудової пенсії є досягнення певного віку (його звуть пенсійним) і наявність певного стажу роботи. Різновиди трудових пенсій:

- *пенсія за віком*. За загальним правилом, право на пенсію за віком мають чоловіки, що досягли 60 років, і жінки, що досягли 55 років. Друга умова для призначення пенсії за віком – наявність *загального трудового стажу*: 25 років для чоловіків і 20 років – для жінок. Ряд категорій працівників має право на пенсію за віком на пільгових умовах: у таких випадках пенсійний вік і виробничий стаж знижуються;

- *пенсія за вислугою років*. Пенсія за вислугою років призначається, як правило, незалежно від досягнення певного віку. Головна умова – наявність *спеціального виробничого стажу*. Пенсії за вислугу років встановлюються окремим категоріям громадян зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що надає право на пенсію за віком. Право на пенсію за вислугою років

мають військовослужбовці та працівники органів внутрішніх справ, державні службовці, деякі інші категорії працівників:

- пенсії *по інвалідності* призначаються в разі настання інвалідності, яка спричинила повну або часткову втрату здоров'я внаслідок:

- а) трудового каліцтва або професійного захворювання;
- б) загального захворювання (в т.ч. каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсії по інвалідності призначаються незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

- Право на пенсію *в разі втрати годувальника* мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утримуванні. При цьому дітям пенсії призначаються незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника.

Батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, також мають право на пенсію, якщо згодом втратили джерело засобів до існування.

2) *соціальні пенсії призначаються і виплачуються непрацездатним громадянам, крім інвалідів з дитинства. при відсутності права на трудову пенсію:*

- 1) інвалідам I і II груп, у тому числі інвалідам з дитинства, а також інвалідам III групи;
- 2) особам, які досягли віку: чоловіки – 60 років, жінки – 55 років;
- 3) дітям – у разі втрати годувальника;
- 4) дітям – інвалідам віком до 16 років. У ст. 93 Закону є певне протиріччя стосовно пенсій інвалідам з дитинства.

10.5. Державна соціальна підтримка сім'ї, материнства й дитинства.

Правове регулювання цього виду соціального забезпечення здійснюється на підставі Закону України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” (нова редакція від 22 березня 2001 р.). Закон визначає види державної допомоги сім'ям з дітьми і коло осіб, що мають право претендувати на одержання цієї допомоги.

Види державної допомоги сім'ям з дітьми:

1) допомога у зв'язку з *вагітністю і пологами*. Цей вид допомоги виплачується жінкам за весь період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами в розмірі 100 % середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю), але не менш ніж 25 % прожиткового мінімуму для працездатної особи на місяць;

2) одноразова допомога з *нагоди народження дитини* призначається в розмірі прожиткового мінімуму для дітей у віці до 3 років і виплачується одному з батьків (усиновителю чи опікуну);

3) допомога *по догляду за дитиною* до досягнення нею трирічного віку призначається в розмірі прожиткового мінімуму (для дітей у віці до 6 років) і щомісяця виплачується особі, що фактично здійснює догляд за дитиною (один з батьків, усиновитель, опікун, бабуся, дідусь або інший родич);

4) допомога на дітей, що перебувають *під опікою чи піклуванням*. Цей вид допомоги призначається опікуну або піклувальнику дитини. Розмір допомоги дорівнює різниці між прожитковим мінімумом для дитини відповідного віку і середньомісячним розміром одержуваних на дитину аліментів і пенсій за попередні шість місяців;

5) допомога *малозабезпеченим сім'ям з дітьми*. Допомога призначається сім'ї з дітьми у віці до 16 років (учнів – до 18 років), якщо середньомісячний сукупний дохід родини нижче прожиткового мінімуму для родини. Розмір допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для родини та її середньомісячним сукупним доходом за попередні шість місяців.

Всі види державної допомоги родинам з дітьми, крім допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновителів, опікуна, піклувальника). Допомога по вагітності та пологах виплачується за місцем роботи (служби).

Лекція № 13. Основи земельного права України

1. Загальна характеристика земельного права. Поняття, відносини і предмет правового регулювання

Земельне право — це галузь права, що регулює земельні відносини з метою забезпечення раціонального використання земель, створення умов для підвищення ефективності цього процесу, охорони прав організацій і громадян як землевласників і землекористувачів. Земельні відносини — це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування і органи державної влади. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки й права на них, у тому числі на земельні частки.

Предметом правового регулювання земельного права є відносини з володіння, користування та розпорядження земельними ресурсами, а також їх охорони і раціонального використання.

Головними джерелами земельного права є Конституція України, Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 р., набрав чинності з 1 січня 2002 р.

До повноважень Верховної Ради України в галузі земельного права відносять:

- 1) прийняття законів у галузі регулювання земельних відносин;
- 2) визначення засад державної політики в галузі використання та охорони земель;
- 3) затвердження загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель.

До повноважень Кабінету Міністрів України в галузі земельних відносин належать:

- 1) розпорядження землями державної власності;
- 2) реалізація державної політики в галузі використання та охорони земель;
- 3) викуп земельних ділянок для суспільних потреб;
- 4) координація проведення земельної реформи тощо.

2. Види земель та їх правовий статус

До земель України належать всі землі в межах її території, в тому числі острови й землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

- 1) землі сільськогосподарського призначення;
- 2) землі житлової і громадської забудови;
- 3) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- 4) землі оздоровчого призначення;
- 5) землі рекреаційного призначення;
- 6) землі історико-культурного призначення;
- 7) землі лісового фонду;
- 8) землі водного фонду;
- 9) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади і органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції.

До земель житлової і громадської забудови належать земельні ділянки в межах населених пунктів, що використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування.

Землі природно-заповідного фонду — це ділянки суші й водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність.

До земель оздоровчого призначення належать землі, з природними лікувальними властивостями.

До земель рекреаційного призначення належать землі, що використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

До земель історико-культурного призначення належать землі, на яких розташовані:

- 1) історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні парки, меморіальні (цивільні та військові) кладовища, могили, історичні чи меморіальні садиби, будинки, споруди і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями;
- 2) городища, кургани, давні поховання, пам'ятні скульптури та мегаліти, наскальні зображення, поля давніх битв, залишки фортець, військових таборів, поселень і стоянок, ділянки історичного культурного шару укріплень, виробництв, каналів, шляхів;
- 3) архітектурні ансамблі й комплекси, історичні центри, квартали, площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, садово-паркові комплекси, фонові забудова.

До земель лісового фонду належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані й використовуються для потреб лісового господарства.

До земель водного фонду належать землі, зайняті:

- 1) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами;
- 2) прибережними захисними смугами уздовж морів, річок та навколо водойм;
- 3) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;
- 4) береговими смугами водних шляхів.

Землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визнаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності.

3. Права й форми власності на землю

Право власності на землю — це право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній і державній власності. Суб'єкти права власності на землю:

- 1) громадяни і юридичні особи — на землі приватної власності;
- 2) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, — на землі комунальної власності;
- 3) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, - на землі державної власності.

Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі:

- 1) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- 2) безоплатної передачі із земель державної та комунальної власності;
- 3) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування тощо.

Юридичні особи (засновані громадянами України або юридичними особами України) можуть набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі:

- 1) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- 2) внесення земельних ділянок її засновниками до статутного фонду;
- 3) прийняття спадщини;
- 4) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Територіальні громади набувають землю в комунальну власність у разі:

- 1) передачі їм земель державної власності;
- 2) примусового відчуження земельних ділянок у власників за мотивами суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- 3) прийняття спадщини;

4) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

5) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Держава набуває права власності на землю у разі:

1) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

2) придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

3) прийняття спадщини;

4) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами;

5) конфіскації земельної ділянки.

Окрім права власності Земельний кодекс передбачає право користування, оренди, сервітуту та інші права відносно землі.

Право постійного користування земельною ділянкою — це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку.

Право оренди земельної ділянки — відповідно до нової редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оренду землі» від 2 жовтня 2003 року — це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності.

Оренда землі ґрунтується на відповідному договорі.

За оренду землі сплачується орендна плата.

Право земельного сервітуту — це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками). При цьому встановлюються такі земельні сервітути:

1) право проходу й проїзду на велосипеді;

2) право проїзду на транспортному засобі наявним шляхом;

3) право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій тощо.

4. Приватизація землі

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами і державою виключно відповідно до закону (Ст. 14 Конституції України). Одним із способів набуття права приватної власності на землю є її приватизація. Приватизація землі в Україні регулюється нормативно-правовими актами, до яких належить Земельний кодекс України, який був прийнятий 25 жовтня 2001 р. і введений в дію з 1 січня 2002 р., інші закони, Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. „Про приватизацію земельних ділянок” та деякі інші нормативно-правові документи. Відповідно до норм Земельного кодексу України громадяни України (ст. 25,32—42) мають право на одержання у власність земельних ділянок для:

1) ведення селянського (фермерського) господарства;

2) ведення особистого підсобного господарства;

3) будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка);

4) садівництва;

5) дачного і гаражного будівництва.

Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі:

1) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

2) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності;

3) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;

4) прийняття спадщини;

5) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян проводиться у разі:

- 1) приватизації земельних ділянок, що перебувають у користуванні громадян;
- 2) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій;
- 3) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації.

Приватизація земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій здійснюється працівниками цих підприємств, установ та організацій, а також пенсіонерами з числа таких працівників. Кожному із суб'єктів, які приватизують названі земельні ділянки, визначаються їх земельні частки (паї). Рішення про це приймають органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, за клопотанням працівників цих підприємств, установ та організацій. Землі таким суб'єктам у приватну власність передаються безоплатно. Площа земель, що приватизується, становить різницю між загальною площею земель, що перебували у постійному користуванні сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, і площею земель, які залишаються у державній чи комунальній власності (лісовий, водний, резервний фонди). За бажанням особи, яка приватизує ділянку, земельна частка (пай) може бути виділена в натурі (на місцевості). При обчисленні розміру земельної частки (паю) враховуються сільськогосподарські угіддя, які перебували у постійному користуванні державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ і організацій, за винятком земель, що залишаються в державній і комунальній власності. Загальний розмір обчисленої для приватизації площі сільськогосподарських угідь поділяється на кількість працівників цих підприємств і пенсіонерів з їх числа. Вартість і розміри земельних часток (паїв) працівників і пенсіонерів в умовних кадастрових гектарах є рівними.

Громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності в таких розмірах:

1) для ведення фермерського господарства — в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано кілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній у цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району;

2) для ведення особистого селянського господарства — не більше 2,0 га;

3) для ведення садівництва — не більше 0,12 га;

4) для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах — не більше 0,25 га, в селищах — не більше 0,15 га, в містах — не більше 0,10 га;

5) для індивідуального дачного будівництва — не більше 0,10 га;

6) для будівництва індивідуальних гаражів — не більше 0,01 га.

На період до 1 січня 2010 року - громадяни і юридичні особи можуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 га. Ця площа може бути збільшена у разі успадкування земельних ділянок за законом.

Громадяни України мають право продавати або іншими способами відчужувати земельні ділянки без зміни їх цільового призначення. Земельні ділянки для ведення сільськогосподарського (фермерського) господарства не можуть продаватися громадянами (власниками) до 1 січня 2005 року.

Договір купівлі-продажу або інші способи відчужування земельної ділянки посвідчуються в нотаріальному порядку і реєструються у сільській, селищній, міській раді, на території якої розташована земельна ділянка.

Продаж земельної ділянки проводиться за ціною, встановленою угодою сторін, але ця ціна не може бути меншою за нормативну ціну землі. Ціна земельної ділянки за договором

купівлі-продажу є підставою для сплати державного мита, а також для розрахунків при заставі земельної ділянки.

Відповідно до Земельного кодексу України право на землю мають і приватні несіельськогосподарські підприємства, установи та організації. Вони можуть набувати у власність землі сільськогосподарського та іншого призначення для ведення підсобного господарства.

Земельним кодексом України встановлюється певний порядок приватизації земельних ділянок. Так, громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки, яка перебуває в його користуванні, подає заяву до відповідної районної, Київської чи Севастопольської міської державної адміністрації або сільської, селищної, міської Ради за місцезнаходженням земельної ділянки. При цьому рішення органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування щодо приватизації земельних ділянок приймається у місячний строк на підставі технічних матеріалів і документів, що підтверджують розмір земельної ділянки.

Приватизація в Україні здійснюється у трьох основних напрямках: майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельних ділянок. Порядок проведення приватизації регулюється чинним законодавством.

Існує ряд прогалин у чинному приватизаційному законодавстві, які слід усувати шляхом здійснення правотворчої діяльності держави та її органів. У зв'язку з прийняттям Земельного кодексу України необхідно прийняти низку законів щодо встановлення механізму реалізації основних положень Кодексу. Удосконалення законодавства і практики приватизаційних відносин сприятиме утворенню права приватної власності та створенню ефективної структури громадянського суспільства і розвинутих ринкових відносин.

5.Відповідальність за порушення земельного законодавства

Угоди, укладені з порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, дарування, застави, обміну земельних ділянок, визнаються недійсними за рішенням суду.

Громадяни і юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства за такі порушення:

- 1) укладення угод з порушенням земельного законодавства;
- 2) самовільне зайняття земельних ділянок;
- 3) псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами;
- 4) розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель;
- 5) невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням;
- 6) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- 7) знищення межових знаків;
- 8) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри й кількість земельних ділянок;
- 9) непроведення рекультивациі порушених земель;
- 10) знищення або пошкодження протиерозійних і гідротехнічних споруд, захисних насаджень;
- 11) невиконання умов знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту;
- 12) самовільне відхилення від проектів землеустрою;
- 13) ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них;
- 14) порушення строків розгляду заяв щодо відведення земельних ділянок.

Самовільно зайняті земельні ділянки підлягають поверненню власникам землі або землекористувачам без відшкодування витрат, понесених за час незаконного користування ними. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок проводиться за рішенням суду.

Лекція № 14. Основи аграрного права України

1. Предмет аграрного права України

В умовах переходу до ринкової економіки в Україні виникла потреба в розробці й здійсненні великої сукупності правових, організаційних, економічних, наукових, соціальних та інших заходів з метою забезпечення такого розвитку аграрної сфери економіки, який би повністю відповідав потребам країни, забезпечував її продовольчу безпеку.

Аграрні перетворення стали, таким чином, реальною необхідністю. Ці перетворення потребують відповідного правового забезпечення, нормативного регулювання у сфері суспільних відносин, пов'язаних з виробництвом, переробкою і реалізацією сільськогосподарської продукції. Здійснення аграрної політики, а також аграрної і земельної реформ в Україні є необхідним і важливим фактором в установленні економічного порядку в суспільстві. Це викликає потребу в перегляді і удосконаленні права та законодавства України в цілому і аграрного зокрема.

У процесі виробничо-господарської та іншої діяльності різноманітних (як за формою власності, так і за організаційно-правовою формою) сільськогосподарських товаровиробників виникає комплекс складних, взаємопов'язаних майнових, земельних, господарських, трудових, організаційно-управлінських та інших відносин. Вони не становлять органічної єдності, але специфіка виробничо-господарської діяльності в агропромисловому секторі обумовлює необхідність їх об'єднання в одну систему.

Відносини в сільськогосподарському виробництві для зручності регулювання можна згрупувати, однак вони є відносинами господарськими.

Предметом аграрного права є такі відносини, що являють собою комплекс земельних, майнових, трудових і організаційно-управлінських відносин, які ґрунтуються на приватній, державній, комунальній власності і виникають у сфері сільського господарства і пов'язаних з ними інших відносин сільськогосподарських підприємств та їх об'єднань, а також діяльності селянських і особистих підсобних господарств.

Суспільні відносини, які є предметом аграрного права, мають комплексний характер і, як правило, тією чи іншою мірою пов'язані з земельними відносинами, без яких сільськогосподарське виробництво фактично неможливе, земельні відносини слід виділити із системи аграрних відносин. У сільському господарстві, а саме в аграрному секторі земля є основним засобом виробництва, на відміну від інших сфер виробництва, де вона є просто територіальним простором для розміщення основних фондів і підприємств у цілому.

Аграрне право як спеціалізована галузь права покликана врегулювати пов'язані між собою земельні, майнові, господарські, трудові й організаційно-управлінські відносини, що складаються між суб'єктами в аграрному секторі, а також між юридичними і фізичними особами. Нормами аграрного права регламентується коло і зміст тих прав і обов'язків, що становлять правовий статус сільськогосподарських кооперативів, селянських (фермерських) господарств, акціонерних та інших господарських товариств, агрофірм та агрокомбінатів, орендних підприємств, членів цих формувань тощо.

2. Методи аграрного права

Оскільки предмет аграрного права становлять не однорідні, а цілий комплекс зв'язаних між собою характером виробництва різних правовідносин, то слід говорити не про єдиний метод правового регулювання різноманітність методів. Стосовно тих чи інших суспільних відносин, які виникають в умовах сільськогосподарського виробництва, застосовується і метод їх правового регулювання.

У випадках, коли між суб'єктами господарювання в аграрному секторі виникають правовідносини власності, для їх регулювання застосовуються прийоми, засоби і способи цивільного методу правового регулювання — рівноправності сторін. Метод земельного законодавства застосовується у випадках регулювання земельних правовідносин в аграрно-промисловому комплексі. Управлінсько-організаційним відносинам, які є складовою частиною предмета аграрного права, властивий характер переважно методів господарського права.

3. Принципи аграрного права

В умовах переходу до ринкової економіки основними принципами права є:
його верховенство;
рівноправність суб'єктів господарювання в суспільних відносинах;
юридична рівність усіх форм власності;
нерозривний зв'язок прав і обов'язків;
поєднання переконання і примусу;
розширення демократії і гласності.

Ці правові принципи визначаються характером економіки, господарювання в умовах ринкових відносин, тому вони мають загальний характер і притаманні праву України в цілому. Разом з тим специфіка сільськогосподарського виробництва, а також суспільних відносин в аграрному секторі визначає і характерні принципи, притаманні аграрному праву.

Принципи аграрного права — це провідні ідеї, основоположні засади, наукові положення, відображені в нормах цієї галузі права, які в комплексі регулюють аграрні відносини.

Основними принципами правового регулювання аграрних відносин в сучасних умовах є:

рівність учасників аграрно-правових відносин;
свобода аграрного підприємництва і добровільність вибору форм та напрямків господарської діяльності;
органічний зв'язок трудової діяльності з природно-кліматичними умовами виробництва;
пріоритетність розвитку аграрно-промислового комплексу;
демократизація системи управління агропромисловим комплексом;
всєбічна охорона і зміцнення всіх форм власності і різноманітних організаційно-правових форм сільськогосподарських товаровиробників, що на них базуються;
господарська самостійність і відповідальність суб'єктів сільськогосподарської діяльності і праці;
невтручання державних органів у виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських товаровиробників.

4. Система аграрного права

Система аграрного права являє собою сукупність логічно і послідовно розміщеного нормативного матеріалу за правовими інститутами, норми яких у комплексі закріплюють основні принципи, форми і порядок сільськогосподарської діяльності юридичних і фізичних осіб, регулюють відносини, що виникають між ними, між ними і державою в процесі обробки землі, виробництва, переробки і реалізації продукції сільського господарства.

Аграрне право як система норм регулює комплекс різноманітних суспільних відносин, що складаються у процесі організації сільськогосподарського виробництва. У цій внутрішньо узгодженій системі правові норми, блоки і елементи розміщені в ієрархічній послідовності. Правові інститути, їх елементи і блоки визначають права та обов'язки підприємств (незалежно від форм власності) з виробництва сільськогосподарської продукції, інститут членства, засновництва, самоврядування, регламентують відносини вступу і виходу із сільськогосподарських кооперативів, акціонерних товариств, орендних та інших підприємств і організацій аграрного сектора, правовий режим основних, оборотних та інших фондів суб'єктів аграрних відносин.

5. Поняття та особливості аграрних правовідносин, їх елементи

Складність, багатогранність і своєрідність аграрних правовідносин обумовлюються особливостями виробництва в аграрному секторі, пов'язаними передусім з обробкою землі як основного засобу виробництва, вирощуванням, переробкою і реалізацією сільськогосподарської продукції, використанням у процесі виробництва живих організмів, його сезонністю, умовами проживання і праці в сільській місцевості та іншими факторами.

Їх специфіка і особливості обумовлюються й суб'єктним складом, його різноманітністю і формами власності, на яких базується діяльність виробників сільськогосподарської продукції.

Ще однією ознакою своєрідності аграрних правовідносин є те, що вони в одній і тій же галузі можуть мати як горизонтальний, так і вертикальний характер на відміну від традиційних галузей права: цивільного й адміністративного.

Аграрні правовідносини — це вид суспільних відносин, що врегульовані нормами аграрного права і суміжних з ним галузей права в комплексі, які складаються між суб'єктами в аграрному секторі, об'єднаними одним інтересом щодо виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції та сировини.

Суб'єктами або учасниками аграрних правовідносин є юридичні особи, підприємства й організації, фізичні особи, громадяни-підприємці і громадяни, які не займаються підприємницькою діяльністю, тобто виробники сільськогосподарської продукції, які володіють відповідною правоздатністю і є суб'єктами аграрних правовідносин. Це — сільськогосподарські підприємства всіх видів і їх об'єднання, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, державні підприємства, селянські (фермерські) господарства та їх об'єднання, приватні (приватно-орендні) підприємства, підприємства переробки сільськогосподарської продукції, інші суб'єкти господарювання, засновані на приватній власності, а також фізичні особи — підприємці, просто фізичні особи, які на правах членства чи засновництва вступають, як правило, у внутрішні правовідносини як між собою, так і з юридичними особами.

Специфіка аграрних відносин полягає в тому, що основним об'єктом відносно інших об'єктів є земля (спеціальний об'єкт) з її неповторними якостями.

Земля як найважливіший об'єкт аграрних правовідносин відіграє винятково важливу роль у сільськогосподарському виробництві. Вона є головним засобом виробництва сільськогосподарської продукції і базисом будь-якої діяльності, в тому числі селян, чие життя пов'язане з землею як у виробництві, так і в побуті. Саме тому майже всі правовідносини в аграрному секторі прямо чи побічно залежать від правовідносин, що виникають між суб'єктами стосовно землі як основного засобу виробництва.

Об'єктами аграрних правовідносин, окрім землі, можуть бути і такі природні ресурси, як ліси, води, загальнопоширені корисні копалини тощо, характер і межі використання яких визначаються спеціальним законодавством.

Важливу роль серед об'єктів аграрних правовідносин відіграють і живі організми — тварини. Тваринництво — одна з основних галузей сільськогосподарського виробництва, тому відносини в цій сфері є важливою складовою частиною аграрних правовідносин.

Структуру аграрних правовідносин складає зв'язок суб'єктивних прав і обов'язків, які становлять зміст правовідносин. Розглядаючи аграрні правовідносини як єдність матеріального змісту і правової форми, можна виділити такі зв'язки елементів правовідносин:

- 1) зв'язок прав і обов'язків як закріпленої нормою моделі, що повинна обумовлювати реальну поведінку;
- 2) реальний зв'язок учасників правовідносин, який повинен відповідати моделі поведінки, закріпленої у відповідній нормі;
- 3) зв'язок реальної поведінки і моделі, яка знаходить своє вираження у здійсненні прав і виконанні обов'язків.

6. Поняття суб'єктів аграрного права та їх класифікація

Перехід до ринкової економіки в Україні позначений економічними перетвореннями, реформуванням законодавчої та виконавчої влади, необхідністю перебудови аграрного сектора на основі формування приватної та колективної власності, розвитку підприємництва, рівноправністю різних форм ведення сільськогосподарського виробництва. Здійснення цих перетворень, а також у цілому аграрної реформи викликає необхідність формування відповідних виробників сільськогосподарської продукції (продуктів харчування, сировини, рослинного і тваринного продовольства). Такими виробниками є аграрні підприємці, в

основному нові їх види і типи, які раніше практиці господарювання в аграрному секторі були невідомі. Це — приватні виробничі формування, селянські (фермерські) господарства, орендні підприємства, сільськогосподарські кооперативи, спілки селян, сільськогосподарські товариства і спільні підприємства, міжгосподарські товариства і об'єднання та ін. Вони виступають носіями суб'єктивних прав та обов'язків і наділені спеціальною правосуб'єктністю. Правосуб'єктність надає правову можливість виробникам аграрного сектора брати участь в аграрних правовідносинах, тобто бути їх суб'єктами. Аналіз основних ознак правосуб'єктності підприємців аграрно-промислового комплексу дозволяє дати таке визначення поняття учасників аграрних правовідносин — суб'єктів аграрного права. Суб'єкти аграрного права — це виробники сільськогосподарської продукції, що володіють відособленим майном, наділені спеціальною правоздатністю і дієздатністю (правосуб'єктністю), господарська діяльність яких здійснюється при використанні землі як основного засобу виробництва для забезпечення населення міста і села необхідними продуктами харчування, сировиною і продовольством рослинного і тваринного походження.

Аграрному підприємству (підприємцю) притаманні такі основні риси і принципи діяльності:

основним предметом їх діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції, усі інші види сільськогосподарської діяльності (в тому числі переробки і реалізації продукції) мають допоміжний характер;

основним засобом виробництва є передусім земля, а також інші природні ресурси.

Аграрне підприємство — це суб'єкт аграрних правовідносин, що самостійно володіє і розпоряджається відособленим майном, у комплексі якого основним засобом виробництва є природне тіло — земля, що використовується ним для виробництва сільськогосподарської продукції (предмета його діяльності), а також переробки сировини рослинного і тваринного походження, виконання інших робіт і надання послуг для задоволення потреб побутового і соціально-культурного характеру як безпосередньо своїх працівників, так і працівників сфери обслуговування.

Основна ознака суб'єктів аграрного права, як і суб'єктів інших галузей права (господарського, цивільного та ін.) — наявність відособленого майна. Правовою формою такого відособлення є самостійний баланс.

За формами власності суб'єкти аграрного права поділяються на чотири взаємозв'язані групи:

суб'єкти, засновані на приватній власності (селянські (фермерські) господарства;

суб'єкти, засновані на колективній формі власності, тобто спілки селян, сільськогосподарські виробничі кооперативи тощо, а також виробники (підприємці) корпоративного типу: акціонерні товариства, асоціації, концерни, товариства з обмеженою відповідальністю, орендні формування та інші;

засновані на державній формі власності і такі суб'єкти, як державні підприємства (науково-дослідні організації, сільськогосподарські радгоспи-технікуми та інші);

суб'єкти аграрного права, засновані на змішаній формі власності, тобто на декількох формах власності в їх поєднанні: приватної і державної, державної і колективної, приватної, державної і колективної, в тому числі з іноземним інвестором .

Лекція № 15. Основи екологічного права України

1. Екологічне право України: поняття, предмет, система

Екологія вивчає питання взаємодії людини і природи, суспільства і природи.

Екологічне право — це система правових норм і принципів, якими регулюються суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні правовідносини). Екологічні правовідносини - це складна галузь суспільних відносин, які охоплюють відносини щодо використання, відтворення і охорони різних об'єктів природи. Суб'єктами екологічних відносин є сторони, між якими вони виникають. Об'єктом екологічних відносин може бути як об'єкт природи в цілому, так і його частина.

Предметом екологічного права є нормативно врегульовані суспільні екологічні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Систему екологічного права складають екологічні норми, принципи й інститути.

Екологічні норми - це одиничні, формально-визначені, загальнообов'язкові правила поведінки, за допомогою яких регулюються суспільні відносини з приводу охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Принципи екологічного права - це головні, основоположні правила, які визначають загальну спрямованість і найсуттєвіші риси правового регулювання екологічних суспільних відносин. До найважливіших з них необхідно віднести принципи:

- переваги державної власності на землю, воду, ліси, надра та інші об'єкти природи;
- державного управління природокористуванням і охороною природи;
- поєднання раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;
- комплексного підходу до природокористування і природоохорони;
- поєднання заходів щодо стимулювання і відповідальності у справі використання та охорони природних ресурсів;
- законності в екологічних відносинах.

2. Законодавство про охорону навколишнього природного середовища

Джерела екологічного права виражають і закріплюють екологічну політику Української держави. Основним джерелом екологічного права України є Конституція України.

Сучасними нормативно-правовими актами, що безпосередньо регулюють основи організації охорони навколишнього природного середовища, є кодекси: Водний кодекс України від 6 червня 1995 р., Повітряний кодекс України від 4 травня 1993 р., закони України: «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р., «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р., «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р., «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р., «Про карантин рослин» від 30 червня 1993 р., «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 р., «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 1993 р., «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища» від 6 березня 1996 р. тощо. До того ж деякі відносини у сфері використання та охорони навколишнього природного середовища врегульовано земельним, лісовим кодексами, кодексом про надра, а також Постановою Верховної Ради України «Про затвердження Порядку обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища» від 29 жовтня 1992 р. тощо. Джерелами екологічного права є укази Президента і постанови Кабінету Міністрів України, що спрямовані на врегулювання суспільних відносин у галузі використання, відтворення і охорони природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки населення України.

3. Екологічні права і обов'язки громадян

Метою існування екологічних прав і обов'язків є забезпечення екологічної безпеки. Під нею розуміють стан навколишнього природного середовища, який забезпечує запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Гарантіями екологічної безпеки для громадян України є широкий комплекс взаємозв'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, виховних, правових та інших заходів.

Отже екологічне законодавство, по-перше, закріплює екологічні права обов'язки громадян України, по-друге, передбачає гарантії їх реалізації, по-третє, встановлює правові, соціальні, економічні та інші основи охорони навколишнього природного середовища.

Виходячи з цього, екологічне право людини і громадянина в Україні — це юридично закріплений вид і міра можливої, дозволеної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері. Екологічний обов'язок людини і громадянина в Україні — це юридично закріплений вид і міра необхідної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері.

Згідно з діючим законодавством кожний громадянин в Україні має право на:

- безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;
- участь в обговоренні проєктів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій з цих питань;
- участь у розробці й здійсненні заходів з охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;
- здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;
- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- одержання у встановленому порядку повної і достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;
- участь у проведенні екологічної експертизи;
- одержання екологічної освіти;
- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування збитків, заподіяних його здоров'ю і майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище тощо.

Усі екологічні права громадян захищаються і відновлюються в судовому порядку.

Поряд з правами згадані нормативно-правові акти передбачають і деякі обов'язки. Так, громадяни зобов'язані:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- здійснювати діяльність з додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;
- не порушувати екологічні права й законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;
- компенсувати шкоду, завдану забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

4.Права і обов'язки природокористувачів

Визнаними різновидами права природокористування є:

- право землекористування;
- право водокористування;
- право лісокористування;
- право користуватися надрами;
- право користуватися тваринним світом;
- право користування природно-заповідним фондом .

Право природокористування — це процес раціонального використання людиною природних ресурсів для задоволення різних потреб та інтересів.

Найважливішими принципами природокористування є його цільовий характер, плановість і тривалість, ліцензування, врахування надзвичайного значення в житті суспільства тощо. При цьому вирізняються такі групи природокористування, як право загального і спеціального використання землі, вод, лісів, надр, тваринного світу та інших природних ресурсів. Суб'єктами права загального користування природними ресурсами можуть бути всі громадяни для задоволення найрізноманітніших потреб та інтересів.

Похідним від загального природокористування є спеціальне використання природних ресурсів. На відміну від першого, це використання конкретних природних ресурсів здійснюється громадянами, підприємствами, установами й організаціями у випадках, коли відповідна, визначена в законодавстві, частина природних ресурсів передається їм для використання. Звичайно така передача є оплатною і такою, що визначена в часі.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» покладає на громадян і підприємства, установи й організації як на суб'єктів спеціального використання природних ресурсів, спеціальні обов'язки. Так, плата за спеціальне природокористування встановлюється на основі нормативів плати і лімітів використання природних ресурсів. Указані нормативи визначаються з урахуванням кількості та якості природних ресурсів, можливості використання, місцезнаходження, можливості переробки і зберігання відходів.

Контроль у сфері природовикористання і охорони навколишнього природного середовища здійснюється через перевірку, нагляд, обстеження, інвентаризацію та експертизи. Він може здійснюватись як уповноваженими державними органами, так і громадськими формуваннями. Державний контроль покладається на виконавчі комітети місцевих Рад, державні адміністрації, Міністерство екології та природних ресурсів України, його органи на місцях.

Громадський контроль здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища, порядок діяльності яких визначений Положенням, що затверджене Міністерством екології і природних ресурсів України.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» складається з преамбули і 16 розділів (72 статей). Він регулює відносини охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини і спрямований на утворення сприятливих умов економічного і соціального розвитку України у сфері здійснення екологічної політики, мета якої:

- збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища;

- захист життя і здоров'я людей від негативного впливу, обумовленого забрудненням навколишнього середовища;

- досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи в процесі охорони, раціонального використання і поновлення природних ресурсів;

- створення постійних правових, економічних і соціальних основ організації навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і наступних поколінь.

Лекція № 16. Основи адміністративного права України.

1. Поняття, предмет і метод адміністративного права.

Адміністративне право – це галузь права, що регулює суспільні відносини управлінського характеру, які виникають у процесі організації і здійснення органами держави виконавчої і розпорядчої діяльності, тобто в процесі державного управління.

Предметом регулювання адміністративного права є суспільні відносини, які виникають в процесі і здійснення управлінської діяльності в державі.

Державне управління в Україні – це підзаконна, юридично-владна, організуюча діяльність державних органів виконавчої влади, яка полягає в практичному виконанні законів у процесі повсякденного управління господарським, соціально-культурним і адміністративно-політичним будівництвом.

До специфічних ознак, які визначають сутність державного управління, належать:

- ☐ загальнодержавний характер;
- ☐ виконавча діяльність, що здійснюється на основі закону;
- ☐ об'єктом виконавчої діяльності є економіка, соціально-культурне й адміністративно-політичне будівництво;
- ☐ організуючий зміст державного управління;
- ☐ безперервність і постійність;
- ☐ розпорядчий характер.

Основні методи державного управління:

1) *метод переконання* – це система виховних, роз'яснювальних та заохочувальних заходів, спрямованих на формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання владних приписів.

2) *метод примусу* – це психологічний, фізичний або матеріальний вплив на певні особи з метою змусити їх виконувати владні приписи.

В Україні, яка йде шляхом створення громадянського суспільства та будівництва демократичної держави, пріоритет в державному управлінні надається методу переконання.

Систему джерел адміністративного права складають:

- ☐ Конституція України;
- ☐ Кодекс України про адміністративні правопорушення;
- ☐ Закони України “Про об'єднання громадян”, “Про державну службу”, “Про місцеве самоврядування в Україні” та ін.;
- ☐ Постанови Верховної ради України;
- ☐ Укази і розпорядження Президента України;
- ☐ Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України;
- ☐ Нормативні акти виконавчих органів влади та органів місцевого самоврядування.

Адміністративно-правові відносини можна визначити як відносини:

- ☐ між вищими і підпорядкованими їм органами державного управління;
- ☐ між органами державного управління і відомчими державними підприємствами, установами і організаціями;
- ☐ між органами державного управління і недержавними підприємствами, організаціями;
- ☐ між органами державного управління і громадянами.

2. Загальна характеристика Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Кодекс України про адміністративні правопорушення затверджений 7.12.1984 р., введений в дію з 1.06.1985р.; охоплює 5 розділів. 33 глави, 330 статей.

Основні завдання Кодексу України про адміністративні правопорушення:

1) охорона суспільно-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб;

- 2) охорона суспільного (конституційного) ладу України;
- 3) охорона всіх форм власності;
- 4) охорона встановленого порядку управління, державного і громадського порядку;
- 5) зміцнення законності;
- 6) запобігання протиправним діям;
- 7) виховання громадян нашої держави у дусі точного і неухильного додержання Конституції та законів України, поваги до прав, честі і гідності громадян інших держав, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

Суспільні відносини, що склалися в Україні за час її незалежності потребують прийняття нового адміністративного кодексу.

12.3. Поняття і види адміністративних проступків

Адміністративне правопорушення (проступок) – протиправна, суспільно-небезпечна винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Ознаки адміністративного правопорушення:

- ☐ *протиправність дії або бездіяльності* (тобто діяння, заборонене законом, оскільки може завдати шкоди інтересам особи, матеріальним речам, а також загрожувати безпекою);
- ☐ *винна дія або бездіяльність* (є адміністративним правопорушенням тоді, коли встановлено вину особи у його вчиненні, а також доведено причинний зв'язок між такими діяннями (дією або бездіяльністю) і шкідливими наслідками, якщо такі настали);
- ☐ *караність дії або бездіяльності* (за вчинення адміністративного правопорушення до особи можуть бути застосовані заходи державного примусу);
- ☐ *суспільна небезпечність дії або бездіяльності* (не є універсальною ознакою всіх без винятку адміністративних правопорушень, багатьом із них вона не властива).

Перелік видів адміністративних проступків містить Особлива частина кодексу про адміністративні правопорушення.

До них належать:

- ☐ *гл.5* В галузі охорони праці і здоров'я населення;
- ☐ *гл.6* Посягання на власність;
- ☐ *гл.7* В галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури;
- ☐ *гл.8* В промисловості, будівництві та в галузі використання електричної і теплової енергії;
- ☐ *гл.9* У сільському господарстві; порушення ветеринарно-санітарних правил;
- ☐ *гл.10* На транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку;
- ☐ *гл.11* В галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою;
- ☐ *гл.12* В галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницької діяльності;
- ☐ *гл.13* В галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації;
- ☐ *гл.14* Посягання на громадський порядок і громадську безпеку;
- ☐ *гл.15* Посягання на встановлений порядок управління.

Адміністративне правопорушення переростає у *злочин*, якщо:

- 1) адміністративний проступок набув ознак складу злочину;
- 2) адміністративне правопорушення вчинене вдруге.

12.4. Склад адміністративного правопорушення.

Адміністративне правопорушення має свою юридичну *модель (склад)* – передбачені у законі об’єктивні і суб’єктивні ознаки, які у своїй сукупності характеризують певне діяння як адміністративне правопорушення.

Склад адміністративного правопорушення становлять:

- ☐ суб’єкт (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які досягли 16 років, осудні особи; посадові особи);
- ☐ об’єкт (суспільні відносини, які складаються у сфері адміністративно-організаційної діяльності і порядку управління; людина, її здоров’я, честь і гідність; власність; права і свободи громадян).
- ☐ суб’єктивна сторона (вина у формі умислу або необережності);
- ☐ об’єктивна сторона (причинно-наслідковий зв’язок між дією і шкідливими наслідками).

Адміністративне правопорушення визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила:

- усвідомлювала протиправний характер, шкідливі наслідки своєї дії чи бездіяльності;
- передбачала її;
- бажала її шкідливих наслідків;
- свідомо допускала настання шкідливих наслідків.

Адміністративне правопорушення визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила:

- передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення;
- не передбачала можливості настання шкідливих наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачати.

12.5. Поняття і види адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності громадян і посадових осіб, що полягає у застосуванні до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, заходів державного примусу.

Адміністративній відповідальності підлягають:

- ☐ *особи, які досягли 16-річного віку* (застосовуються заходи впливу);
- ☐ *посадові особи* (несуть відповідальність за адміністративні правопорушення, пов’язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку, управління, державного і громадського порядку, природи, здоров’я населення та інших правил, забезпечення виконання яких призводить до їх посадових обов’язків);
- ☐ *військовослужбовці, а також особи рядового і начальницького складів органів внутрішніх справ* (несуть відповідальність за адміністративні правопорушення відповідно до дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну. До цих осіб не може бути застосовано штраф, виправні роботи і адміністративний арешт);
- ☐ *іноземні громадяни і особи без громадянства* (підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України).

Не підлягають адміністративній відповідальності особи, які діяли:

- ☐ у стані крайньої необхідності;
- ☐ у стані необхідної оборони;
- ☐ у стані неосудності.

До підстав адміністративної відповідальності належать:

- 1) склад адміністративного правопорушення;
- 2) наявність актів адміністративного законодавства;
- 3) набрання чинності актом застосування норм адміністративного права (наприклад, прийняття судом постанови в адміністративній справі).

До органів адміністративної юрисдикції належать:

- адміністративні суди;

- органи внутрішніх справ;
- транспорту;
- рибохорони;
- лісового господарства;
- адміністративні комісії місцевих державних адміністрацій;
- виконавчі комітети селищних і сільських рад.

12.6. Види адміністративних стягнень.

Адміністративне стягнення – необхідний правовий наслідок порушення (невиконання) адміністративних заборон, що полягає в осуді поведінки порушника і обмеженні його особистих благ, матеріальних та інших правових інтересів, в чому виражається оцінка вчиненого діяння.

За вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі *адміністративні стягнення*:

□ *попередження* – письмове офіційне застереження громадянина про скоєне ним правопорушення. Постанова виконується органом (посадовою особою), який її виніс, шляхом оголошення постанови порушнику;

□ *штраф* – це грошове стягнення на користь держави, що накладається судом згідно із чинним законодавством. розмір штрафу встановлюється залежно від тяжкості вчиненого правопорушення з врахуванням майнового стану винного. Штраф має бути сплачений порушником не пізніше, як через 15 днів з дня вручення йому постанови про накладання штрафу, а в разі оскарження або опротестування такої постанови – не пізніше, як через 15 днів із дня повідомлення про залишення скарги або протесту без змін.

У разі несплати порушником штрафу у строк, постанова про накладення штрафу надсилається для відрахування суми штрафу в примусовому порядку з його заробітної плати чи іншого заробітку, пенсії або стипендії.

У разі відсутності самостійного заробітку осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративне правопорушення, штраф стягується з батьків або осіб, які їх замінюють.

При стягненні штрафу на місці вчинення адміністративного правопорушення порушникові видається квитанція встановленого зразка, яка є документом суворой фінансової звітності.

□ *Оплатне вилучення предмета* (предмет, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення вилучається у правопорушника. а йому повертається матеріальна компенсація).

□ *Конфіскація предмета, або грошей* (конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення).

□ *Позбавлення спеціального права* – позбавлення спеціального права, наданого конкретному громадянину (право керування транспортними засобами, права полювання), застосовується на строк до 3-х років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом.

□ *Виправні роботи* – застосовуються на строк до 2-х місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до 20 % її заробітку в дохід держави. Виправні роботи призначаються районним (міським) судом (суддею).

□ *Арешт* – застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до 15 діб. Призначається районним (міським) судом (суддею), виконуються негайно після винесення постанови.

Адміністративний арешт (не застосовується до вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до 12 років, до осіб, які не досягли 18 років, до інвалідів I і II груп).

12.7. Адміністративна відповідальність неповнолітніх.

Щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративне правопорушення, можуть застосовуватися *заходи адміністративного впливу*, а саме:

- ☐ зобов'язання публічно, або в іншій формі, попросити вибачення у потерпілого;
- ☐ застереження;
- ☐ догана, або сувора догана;
- ☐ передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання;
- ☐ в ряді випадків неповнолітні від 16 до 18 років підлягають адміністративній відповідальності на загальних засадах.

Законом передбачені також *заходи адміністративного примусу*, а саме:

- ☐ попереджувальні (перевірка документів, заборона випуску на лінію несправного автотранспорту);
- ☐ заходи адміністративного припинення (затримання правопорушника, огляд і вилучення речей);
- ☐ примусове лікування;
- ☐ безпосередній фізичний вплив (застосування спеціальних засобів, зброї);
- ☐ заходи адміністративного стягнення.

Закон визначає органи, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення. *До них належать:*

- ☐ адміністративні комісії при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів;
- ☐ районні суди;
- ☐ органи внутрішніх справ, державні інспекції тощо.

Лекція № 17. Основи кримінального права України

1. Поняття і система кримінального законодавства України. Загальна характеристика Кримінального кодексу України

Кримінальне законодавство — це система встановлених кримінальних законів, які визначають основи і принципи кримінальної відповідальності, встановлюють, які саме суспільно небезпечні діяння є злочинами і яке покарання може бути застосоване до особи, що його скоїла.

Основними джерелами кримінального права є Кримінальний кодекс України, який набув чинності з 01.09.2001 року

Загальна частина Кримінального кодексу містить загальні норми, межі дії кримінального законодавства у просторі й часі, найпринциповіші норми загального значення, які визначають підстави кримінальної відповідальності, питання осудності й неосудності, тлумачать поняття злочину, форми вини, види й форми співучасті, називають види покарання за злочин і правила їх призначення, регулюють інститути, що пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності та покарання, особливості кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх.

Особлива частина визначає кримінальну відповідальність із зазначенням видів і меж, в яких вона призначається за конкретні злочини. Норми Загальної частини розкриваються на базі Особливої частини.

Кримінальний кодекс України діє відносно певного кола осіб, у певних просторових та часових межах. Так, згідно зі ст. 4 КК України злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час учинення цього діяння. Часом учинення злочину визнається час учинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Закон про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має *зворотну дію* у часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі.

У відповідності до ст. 6 КК України особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України, а також, якщо його виконавець або хоча б один зі співучасників діяв на території України.

Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.

Ст. 7 КК України визначено, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Згідно зі ст. 8 КК України, іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, несуть в Україні відповідальність у випадках, передбачених міжнародними договорами, або якщо вони вчинили особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Разом з тим, ст. 25 Конституції України встановлює, що громадянин України не може бути виданий іноземній державі. Це правило поширюється і на ті випадки, коли іноземна держава хоче покарати українського громадянина за вчинений на її території злочин. Видача

з цією самою метою іноземців чи осіб без громадянства може мати місце, якщо вона передбачена відповідними міжнародними договорами.

2. Поняття і ознаки злочину. Склад злочину

Злочин є певною протиправною поведінкою особи, що має об'єктивні і суб'єктивні ознаки. Поведінці притаманні мотивація і цілеспрямованість, що є проявом волі і свідомості людини.

Поняття злочину законодавчо сформульовано у ст.11 КК України: *“Злочином є передбачене Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину”*. Для з'ясування питання, чи є вчинене діяння злочином, необхідно чітко визначити ознаки злочину.

Основні ознаки злочину.

1. *Суспільна небезпечність діяння* – це оцінкова категорія, що характеризується певними діями або бездіяльністю, завдає шкоди чи створює загрозу заподіяння такої шкоди об'єктам, які охороняються законом. Суспільна небезпечність виражає зовнішній зміст злочину.

Кримінальний кодекс України передбачає, що не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально й має ознаки будь-якого передбаченого цим кодексом діяння, але через неістотність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти значної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

2. *Винність* є важливою ознакою, що виражає внутрішній зміст злочину. Ця ознака чітко відбиває принцип суб'єктивного ставлення – відповідальність і карність тільки за наявності вини. Винність означає, що злочинним діянням вважається таке, що вчинене свідомо, тобто винно (умисно чи з необережності). Без доведеності вини відсутній злочин. Діяння може бути суспільно небезпечним, але якщо не доведено факту винності, воно не є злочином.

3. *Кримінальна протиправність* – це формальна ознака злочину, яка означає, що тільки те діяння, яке прямо визначене кримінальним законом як злочин, можна вважати злочином. Кримінальний кодекс України містить вичерпний перелік злочинів, за які законом передбачено кримінальну відповідальність.

4. *Карність* - погроза застосування покарання за злочин, що міститься у кримінально-правових санкціях. Протиправне діяння буде карним, якщо воно суспільно небезпечне і визначається кримінальним законом як злочин.

Тільки сукупність зазначених чотирьох ознак характеризує діяння, вчинене суб'єктом злочину, як злочин.

Злочини поділяються на види за ступенем тяжкості. До них належать:

- *Злочини невеликої тяжкості*, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк щонайбільше двох років або інше, більш м'яке. Наприклад, ст. 299 КК України за жорстоке поводження з тваринами, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також у разі нацькування тварин одна на одну, вчиненого з хуліганських чи корисливих мотивів, передбачено покарання у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців.

- *Злочини середньої тяжкості*, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк щонайбільше п'ять років. Наприклад, за хуліганство, вчинене групою осіб (ст. 296 КК України), встановлено покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до чотирьох років.

- *Тяжкі злочини*, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк щонайбільше десять років. Наприклад, грабіж, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або заподіянням значної шкоди потерпілому, карається позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років (ст. 186 КК України).

- *Особливо тяжкі злочини*, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі. До цієї групи злочинів належить

умисне вбивство, вчинене з корисливих, хуліганських мотивів, на замовлення, з особливою жорстокістю, яке карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі (ст. 115 ч. 2 КК України).

Склад злочину – це сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які визначають суспільно-небезпечне діяння як злочин.

Елементи складу злочину:

1. *Об'єкт* злочину – те, на що спрямований злочин: власність, майнові та немайнові права, свободи і обов'язки громадян;

2. *Суб'єкт* злочину – фізична осудна особа, яка вчинила злочин (нею можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що досягли 16, в окремих випадках – 14 років);

3. *Об'єктивна сторона* злочину – зовнішня форма злочинної діяльності, яка піддається спостереженню, оцінці.

Включає:

а) суспільно небезпечне діяння;

б) злочинний наслідок діяння;

в) причинний зв'язок між ними;

г) спосіб вчинення діяння;

д) місце, час, знаряддя і засоби вчинення злочину.

4. *Суб'єктивна сторона злочину*: вина – наявність у особи психічного ставлення до дії або бездіяльності у формі умислу або необережності.

Форми вини:

☐ *умисел*: прямий; непряний;

☐ *необережність*: злочинна недбалість; злочинна самовпевненість.

Мета злочину – це прагнення особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, досягти його злочинного результату.

Мотив злочину – це внутрішні процеси, що відображаються у свідомості особи і спонукають її вчинити злочин.

13.3. Обставини, що виключають суспільну небезпечність діяння

Кримінальний кодекс України визначає обставини, що виключають суспільну небезпечність і протиправність діяння, а саме:

☐ *Необхідна оборона* (дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони).

☐ *Уявна оборона* (дії, пов'язанні з заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання).

☐ *Затримання особи, що вчинила злочин* (дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи);

☐ *Крайня необхідність* (заподіяння шкоди інтересам, що охороняються законом у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності).

☐ *Фізичний або психічний примус* (дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду інтересам, що охороняються законом, вчинена під безпосереднім впливом фізичного та психічного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками);

□ *Виконання наказу або розпорядження* (дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду інтересам, що охороняються законом, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження).

□ *Діяння, пов'язане з ризиком* (тобто дія або бездіяльність, яка заподіяла шкоду інтересам, що охороняються законом, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети).

□ *Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації* (вимушене заподіяння шкоди інтересам, що охороняються законом, особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності).

13.4. Стадії вчинення злочину

Стадії вчинення злочину – це певні етапи підготовки і здійснення навмисного злочину, які різняться за характером дій на кожному етапі. Існують три стадії вчинення злочину: готування до злочину; замах на злочин; завершений злочин (ст. 13 КК України).

Готування до злочину – це підшукування або пристосування засобів чи знарядь або інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Підшукування – це придбання, пошук, виявлення різних засобів або знарядь вчинення злочину.

Пристосування – ці діяння, які змінюють форму певних засобів і знарядь з метою надання їм якості засобів чи знарядь злочинів, їх відповідний ремонт тощо.

Інше умисне створення умов для вчинення злочину – це пошук співучасників, розробка плану злочину, вивчення місця вчинення злочину тощо. Готування до злочину підлягає під кримінальну відповідальність (ст. 14 КК України).

Замах на злочин – це умисна дія, безпосередньо спрямована на вчинення злочину, але не доведена до кінця через обставини, що не залежали від волі винного. Наприклад, винний стріляв у потерпілого з метою вбити його і схибив.

Замах на злочин підпадає під кримінальну відповідальність (ст. 15 КК України).

Завершеним злочин вважається тоді, коли завершено діяння, яке має всі вказані в законі ознаки складу злочину (об'єктивні й суб'єктивні).

Добровільна відмова від доведення злочину до кінця – це добровільне й остаточне припинення особою з власної волі приготування до злочину або замаху на злочин (попередньої злочинної діяльності), якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ст. 17 КК України).

Добровільна відмова від злочину – це обставина, через яку особа звільняється від кримінальної відповідальності. Але особа, що добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише тоді, коли фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. Наприклад, особа А. намагається вбити особу Б., шляхом підпалення будинку, але коли будівля загорілася, А. отямилася і почала гасити пожежу. Дах провалився й особа Б. отримала середньої тяжкості тілесні ушкодження. Особа А. звільняється від кримінальної відповідальності за вбивство, але нестиме відповідальність за заподіяння середньої тяжкості тілесні ушкодження.

13.5. Співучасть у вчиненні злочину

Співучасть у злочині є умисна спільна участь кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК України).

У кримінальному праві розрізняють такі форми співучасті.

1. *Співучасть без попередньої домовленості* виявляється тоді, коли діяльність одного співучасника приєднується до діяльності інших у процесі скоєння злочину.

2. *Співучасть за попередньою домовленістю* існує в елементарній формі й у формі організованої групи. У першому випадку укладається звичайна угода про скоєння одного злочину.

3. *Організована група* – це стійка група, яка здійснює певні злочини.

4. *Злочинна організація* – особливо стійка організована група осіб з розподілом ролей (наприклад банда).

За співучастю у вчиненні злочину розрізняють таких осіб:

- *Виконавець* (ч. 2 ст. 27 КК України) – це особа, яка безпосередньо вчинила злочин, тобто виконала повністю або частково об'єктивний аспект злочину. Без виконавця немає співучасті.

- *Організатор* (ч. 3 ст. 27 КК України) – це особа, яка керувала, організовувала вчинення злочину і спрямовувала злочинну діяльність співучасників.

- *Підбурювач* – це особа, яка схилила до вчинення злочину погрозою, підкупом, примусом, умовляннями або в інший спосіб (ч. 4 ст. 27 КК України).

- *Пособник* – це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочинних дій виконавцем (ч. 5 ст. 27 КК України).

13.6. Поняття неосудності

Суб'єктом злочину є осудна фізична особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Кримінальний кодекс України дає характеристику осудності, обмеженій осудності, неосудності.

Осудність – психічна властивість особи усвідомлювати фактичний зміст вчиненого нею діяння та керуватись такою усвідомленістю.

Обмежена осудність – осудна особа, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність); яка не могла повною мірою керувати своїми діями (бездіяльність) підлягає кримінальній відповідальності (ч.1 ст.20), але суд може врахувати це при визначенні покарання або застосовувати примусові заходи медичного характеру.

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно-небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України, перебувала у стані неосудності.

Неосудність – нездатність особи, яка вчинила злочин, усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпечність свого діяння або керувати ним внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу душевної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану (ч.2 ст.19 Кримінального кодексу).

Критерії неосудності:

- медичний;
- юридичний;

Ознаки медичного критерію:

- хронічна душевна хвороба (епілепсія, шизофренія, прогресуючий параліч);
- тимчасовий розлад психічної діяльності (гарячка, реактивний стан в наслідок тяжкого душевного потрясіння);
- слабоумство (олігофренія, дебільність, ідіотія);
- інший хворий стан (психопатія, неврози)

Ознаки юридичного критерію:

- нездатність особи усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність свого діяння (інтелектуальний момент);
- нездатність особи керувати своїми діями або бездіяльністю (вольовий момент)

Тільки сукупність одного юридичного та одного медичного критеріїв є підставою для визнання особи неосудною.

Стан алкогольного сп'яніння, вживання наркотичних або інших одурманюючих речовин не звільняє від кримінальної відповідальності (ст.21 Кримінального кодексу).

13.7. Види кримінальних покарань

Кримінальне покарання — це особливий захід державного примусу, що застосовується судом від імені держави до особи, винної у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Застосовуючи кримінальне покарання, держава переслідує наступні цілі:

- ☐ настання негативних наслідків для винного (кара);
- ☐ виправлення і перевиховання засудженого;
- ☐ запобігання вчиненню засудженим нових злочинів (спеціальне попередження);
- ☐ запобігання вчиненню злочинів іншими особами (загальне попередження).

Кримінальне покарання характеризується тим, що воно:

- ☐ призначається тільки за вироком суду і відповідно до закону;
- ☐ призначається лише до від імені держави і в інтересах всього суспільства, а отже має публічний характер;
- ☐ має особистий, персоніфікований характер і не може розповсюджуватися на інших осіб;
- ☐ полягає у тому, що засуджений зазнає кари за вчинений злочин, тобто певних втрат і страждань, передбачених кримінальним і виправно-трудовим законом;
- ☐ має спеціальну мету і тягне судимість;
- ☐ не має на меті завдати фізичних страждань засудженій особі або принижувати її гідність;
- ☐ являє собою справедливий акт правосуддя.

Кримінальний кодекс передбачає 12 видів покарань, які поділяються на основні, додаткові та змішані, що можна прослідкувати по таблиці:

Види кримінальних покарань:

<i>Основні:</i>	<i>Додаткові:</i>	<i>Змішані:</i>
☐ громадські роботи; ☐ виправні роботи; ☐ службові обмеження для військовослужбовців; ☐ арешт; ☐ обмеження волі; ☐ тримання в дисциплінарному батальйоні; ☐ позбавлення волі на певний строк; ☐ довічне ув'язнення.	☐ позбавлення військового, спеціального рангу, чину, кваліфікаційної категорії чи класу; ☐ конфіскація майна.	(можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання): ☐ штраф; ☐ позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Види основних покарань:

1. *Громадські роботи* полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і відбуваються не більш як чотири години на день. Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

2. *Покарання у формі виправних робіт* встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли 16-річного віку, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, суддів,

прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

3. Покарання у формі *службового обмеження* застосовується до засуджених *військовослужбовців*, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від 6 місяців до 2 років у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше 2 років призначити службове обмеження на той самий строк.

4. Покарання у формі *арешту* полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Військовослужбовці відбувають арешт на гауптвахті. Арешт не застосовується до осіб віком до 16 років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до 7 років.

5. Покарання у формі *обмеження волі* полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Обмеження волі встановлюється на строк від 1 до 5 років. Обмеження волі не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 14 років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до інвалідів першої і другої груп.

6. _____ Покарання у формі *тримання в дисциплінарному батальйоні* призначається *військовослужбовцям* строкової служби на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених КК України, а також, якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше 2 років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у вигляді позбавлення волі.

7. Покарання у вигляді *позбавлення волі на певний строк* полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи. Позбавлення волі встановлюється на строк від 1 до 15 років.

8. *Довічне позбавлення волі* встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК України, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент винесення вироку.

9. Засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути *позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу*.

10. Покарання у формі *конфіскації майна* полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються.

11. *Штраф* - це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і межах, установлених в Особливій частині КК України. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах від тридцяти до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо статтями КК України не передбачено вищого розміру штрафу. Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті Особливої частини КК України. У разі неможливості сплати штрафу суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але на строк не більше двох років.

12. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років.

13.8. Обставини, які пом'якшують покарання

Закон враховує обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання за вчинений злочин. Так, згідно зі ст. 66 КК України, *обставинами, які пом'якшують покарання*, визнаються:

- а) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;
- б) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- в) вчинення злочину неповнолітнім;
- г) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;
- д) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- е) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- ж) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;
- з) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;
- и) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з учиненням злочину у випадках, передбачених КК України.

При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, інші обставини, не зазначені вище.

13.9. Обставинами, які обтяжують покарання

Ними є:

- а) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- б) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;
- в) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;
- г) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- д) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- е) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;
- ж) вчинення злочину щодо вагітної жінки, коли винний знав про її стан;
- з) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- и) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- к) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- л) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- м) вчинення злочину загально небезпечним способом;
- н) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Перелік цих обставин є вичерпним і не може бути змінений або доповнений при призначенні покарання.

13.10. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх

Неповнолітні несуть кримінальну відповідальність на тих самих засадах, що й дорослі злочинці. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Особи, які вчинили злочин у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності за окремі види злочинів, а саме: за умисне вбивство, посягання на життя громадського чи державного діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортними засобами, хуліганство.

Згідно зі ст. 97 КК України, неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру. Зазначені примусові заходи виховного характеру суд застосовує і до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки злочину.

Згідно зі ст. 105 КК України, неповнолітній, який учинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладання на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків для його перевиховання, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування у цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

До неповнолітнього може бути застосовано одночасно кілька примусових заходів виховного характеру. Тривалість заходів виховного характеру встановлюється судом, який їх призначає. Суд може також визнати за необхідне призначати неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

Відповідно до ст. 98 КК України, до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні покарання:

- штраф (в межах 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян);
- громадські роботи (30-120 годин, не більше 2-х годин на день);
- виправні роботи (від 2-х місяців до одного року);
- арешт (15-45 діб);
- позбавлення волі на певний строк (до 10 років, в окремих випадках – до 15 років).

До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

До осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до 18-ти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину. Умовно-дострокове звільнення від

відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення.

13.11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти безпеки руху на залізничному транспорті.

Під *транспортним злочином* слід розуміти передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на безпеку руху та експлуатації всіх видів механічного транспорту, а також магістрального трубопровідного транспорту.

Ст.276 Кримінального кодексу України визначає злочини проти правил безпеки руху або експлуатації залізничного транспорту, яке може проявлятися у:

- 1) перевищенні швидкості руху;
- 2) неувважності при проведенні маневрових робіт;
- 3) у проїзді на сигнал світлофора, що забороняє рух

Порушення правил експлуатації транспорту полягає у:

- 1) недотриманні габаритів;
- 2) порушенні порядку укладання вантажів та їхнього закріплення;
- 3) недотриманні вимог щодо технічного стану засобів транспорту, окремих його

механізмів

Ст. 277 Кримінального кодексу України передбачається відповідальність за пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів.

Аварією (ч.1 ст.277) є сход рухомого складу з рейок, пошкодження транспортних засобів, їх зіткнення. Як наслідок, зривається рух транспорту по залізниці, затримується доставка вантажів і пасажирів.

Ст.278 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність за угон або захоплення залізничного рухомого складу.

Захоплення – протиправне заволодіння транспортними засобами будь-якою особою із застосуванням насильства чи погроз для здійснення поїздки на ньому, зміни напрямку руху.

Ст. 280 Кримінального кодексу України – примушування працівника транспорту до невиконання службових обов'язків: особи, яка управляє транспортним засобом, забезпечує безпеку руху.

Одним із злочинів, передбачених ст.. 283 Кримінального кодексу України, є самовільне без нагальної потреби, зупинення поїзда (без екстремальної ситуації).

Екстремальна ситуація може виникнути:

- а) при пожежі;
- б) під час стихійного лиха;
- в) при виникненні загрози для життя і здоров'я;
- г) при несправностях рухомого складу, що загрожують безпеці руху залізничного

транспорту

Зупинка поїзда може здійснюватися:

- а) стоп-краном;
- б) шляхом роз'єднування повітряної гальмової магістралі;
- в) подача сигналів зупинки, переключення зеленого сигналу світлофора на червоний;
- г) включення автоблокування, а також за допомогою ручного гальма

Кримінальним кодексом України передбачаються різні види покарань за *злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту*:

- угон або захоплення залізничного рухомого складу (позбавлення волі від 3-х до 6 років);

- незаконне заволодіння транспортним засобом (штраф 1000-1200 неоподатковуваних мінімумів або 5 років позбавлення волі)

Лекція №18. Розгляд цивільних, адміністративних і кримінальних справ в Україні

1. Цивільне судочинство в Україні

Цивільне судочинство визначає порядок розгляду справ із спорів, що виникають з цивільних, сімейних, трудових правовідносин, адміністративно-правових відносин, і справ особливого провадження. Завданнями цивільного судочинства є охорона прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом усебічного розгляду і вирішення цивільних справ у повній відповідності з чинним законодавством.

Цивільне судочинство здійснюється в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України, затвердженим 18 липня 1963 р. Згідно з цим Кодексом будь-яка зацікавлена особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом порушеного чи оспорюваного права та охоронюваного законом інтересу.

Суд приступає до розгляду цивільної справи в таких випадках:

- 1) за заявою особи, що звертається за захистом свого права;
- 2) за заявою прокурора;
- 3) за заявою органів державного управління, профспілок, підприємств, установ, організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій або окремих громадян у випадках, коли за законом вони можуть звертатися до суду за захистом прав і інтересів інших осіб;
- 4) за заявою органів Антимонопольного комітету України з питань, які за законодавчими актами стосуються їх компетенції. .

Судам підвідомчі такі цивільні справи:

- 1) справи зі спорів, що виникають з цивільних, сімейних, трудових правовідносин, якщо хоча б однією зі сторін у спорі є громадянин, за винятком випадків, коли вирішення таких спорів віднесено законом до ведення інших органів;

2) справи, що виникають з адміністративно-правових відносин, а саме: за скаргами на неправильності в списках виборців та списках громадян, що мають право брати участь у референдумі, за скаргами на рішення виборчих комісій, за заявами про дострокове припинення повноважень народного депутата України, за скаргами на дії органів і посадових осіб у зв'язку з накладанням адміністративних стягнень, за скаргами громадян на рішення, дії чи бездіяльність державних органів, юридичних або посадових осіб у сфері управлінської діяльності, за заявами прокурора про визнання правового акта незаконним, про стягнення з громадян податкової недоїмки;

3) справи особливого провадження: про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним, про визнання громадянина безвісти зниклим або оголошення його померлим, про встановлення неправильності запису в актах цивільного стану, про встановлення фактів, що мають юридичне значення, про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника.

Зі справ позовного провадження до суду подаються позовні заяви, зі справ, що виникають з адміністративно-правових відносин, і справ особливого провадження - скарги і заяви. При об'єднанні декількох зв'язаних між собою вимог, з яких одні підвідомчі загальному суду, а інші - господарському суду, усі вимоги підлягають розгляду в суді загальної юрисдикції.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач, якими можуть бути громадяни, підприємства, установи, організації, їх об'єднання, громадські організації, які мають права юридичної особи.

Громадяни можуть вести свої справи в суді особисто або через своїх представників. Особиста участь у справі громадянина не позбавляє його мати з цієї справи представника. Справи юридичних осіб ведуть у суді їх органи, що діють у межах повноважень, наданих законом, статутом чи положенням, або їх представники.

Позови подаються до суду за місцем проживання відповідача. Позови до підприємств, інших організацій, які мають права юридичної особи, подаються за місцем знаходження їх органа управління.

Про кожне судове засідання чи проведення окремої судової дії, зроблене поза засіданням, складається протокол.

Рішення суду повинне бути законним і обґрунтованим. Причому, суд обґрунтовує рішення лише на тих доказах, що були досліджені в судовому засіданні. Доказами з цивільної справи є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Рішення складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частини.

У вступній частині вказуються час і місце складання рішення, найменування суду, склад суду, прізвище секретаря судового засідання, прізвище прокурора, який бере участь у справі, найменування сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

Описова частина повинна містити в собі вказівки на вимоги позивача, заперечення відповідача і пояснення інших осіб, які беруть участь у справі.

У мотивувальній частині рішення повинні бути наведені обставини справи, встановлені судом, докази, на яких засновані висновки суду, докази, з яких суд відхиляє ті чи інші з них, а також закони, якими керувався суд.

Резолютивна частина рішення повинна містити в собі висновок суду про задоволення позову або про відмову в позові цілком чи у його частині, вказівку на розподіл судових витрат, строк і порядок оскарження рішення.

2. Поняття адміністративної відповідальності та її підстави

Фактичною підставою для притягнення до адміністративної відповідальності є скоєне правопорушення, яке тягне за собою адміністративне стягнення.

Згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення, адміністративним правопорушенням (проступком) визнається винна (умисна, або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на державний чи громадський порядок, суспільну власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Складом адміністративного правопорушення є передбачена нормами права сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких ті чи інші діяння можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення. Він містить у собі: об'єкт, суб'єкт, об'єктивну і суб'єктивну сторони.

Об'єктом адміністративного правопорушення є сукупність суспільних відносин, що охороняються адміністративним правом, а також регулюються нормами трудового, господарського, цивільного, земельного, фінансового права, за порушення яких накладаються адміністративні стягнення.

Суб'єктами адміністративних правопорушень виступають громадяни або посадові особи. Адміністративній відповідальності підлягають особи, яким на момент здійснення правопорушення виповнилося 16 років.

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення знаходить прояв у дії чи бездіяльності, що заборонені адміністративним правом. У багатьох випадках вона залежить від місця, часу, обставин і способу здійснення провини, а також від причинного зв'язку між діянням і шкідливими наслідками від його здійснення.

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення охоплює вину, мотив і мету правопорушника.

Тільки за наявності складу адміністративного правопорушення особа, що його вчинила, може бути притягнута до адміністративної відповідальності.

Під адміністративною відповідальністю розуміють застосування уповноваженим органом чи посадовою особою адміністративного покарання до особи, яка вчинила правопорушення, яке за своїм характером не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Адміністративне покарання є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в межах дотримання законів та інших нормативно-правових актів, підтримки встановленого правопорядку, а

також попередження нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

За вчинення правопорушень до порушників можуть застосовуватися наступні види адміністративних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) штраф;
- 3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- 5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);
- 6) виправні роботи;
- 7) адміністративний арешт.

Крім того, законодавством України може бути передбачено адміністративне вигнання за межі держави іноземних громадян і особи без громадянства за провину, що грубо порушує суспільний порядок.

Слід зауважити, що оплатне вилучення та конфіскація предметів можуть застосовуватись як основні, так і додаткові адміністративні стягнення. За одне і теж адміністративне правопорушення може бути накладене основне або основне і додаткове стягнення.

Особливі заходи впливу, що застосовуються до повнолітніх осіб. За вчинення адміністративних правопорушень до осіб віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані наступні заходи впливу:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана або сувора догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Наявність у системі адміністративних стягнень різних за характером і ступенем тяжкості санкцій дає можливість враховувати суспільну небезпеку правопорушення і особистість правопорушника.

3. Провадження у справах про адміністративні правопорушення

Завданнями провадження у справах про адміністративні правопорушення є: своєчасне, всебічне, повне й об'єктивне з'ясування обставин кожної справи, вирішення її в точній відповідності із законодавством, забезпечення виконання винесеної постанови, а також виявлення причин і умов, що сприяють здійсненню адміністративних правопорушень та їх попередження.

Система органів, які розглядають справи про адміністративні правопорушення, визначена Кодексом України про адміністративні правопорушення. До неї відносяться:

адміністративні комісії при виконавчих органах районних, міських, селищних і сільських Рад;

місцеві адміністративні суди;

уповноважені на те посадові особи органів внутрішніх справ, фінансових органів, органів державної контрольно-ревізійної служби України, органів Антимонопольного комітету та інші органи, уповноважені даним Кодексом.

Порушення справи про адміністративне правопорушення починається після вчинення адміністративного проступку, про що складається протокол, який є єдиною підставою для розгляду адміністративної справи.

У протоколі про адміністративне правопорушення вказуються: дата і місце його складання, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол, відомості про

особистість порушника, місце, час вчинення і сутність адміністративного правопорушення, нормативний акт, що передбачає відповідальність за це правопорушення, прізвища, адреси свідків і потерпілих, пояснення порушника, інші відомості, необхідні для вирішення справи. Протокол підписує особа, яка його склала і особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також потерпілий і свідки, якщо вони є. У разі відмови правопорушника від підпису в протоколі в ньому робиться про це запис.

При складанні протоколу порушнику роз'яснюються його права та обов'язки, про що зазначається в протоколі. Протокол відсилається органу чи посадовій особі, які уповноважені розглядати справу про подібне правопорушення.

Якщо протокол неможливо скласти на місці вчинення правопорушення, працівник органу внутрішніх справ може доставити порушника в міліцію. У випадках, прямо передбачених чинним законодавством, з метою припинення правопорушень, коли вичерпані інші заходи впливу, для встановлення особи, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ допускаються: адміністративна затримка особи, огляд та вилучення речей і документів.

Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання, при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, оскаржити постановку справи.

Доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами.

Справа про адміністративне порушення розглядається в присутності особи, що притягується до адміністративної відповідальності. Якщо ця особа відсутня, справа може бути розглянута тільки в тих випадках, коли є дані про своєчасне її повідомлення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення органом (посадовою особою), правочинним розглядати дану справу, у п'ятнадцятиденний строк з дня одержання протоколу. Орган (посадова особа) при розгляді справи зобов'язаний з'ясувати: чи було вчинене правопорушення, чи винна дана особа в його вчиненні, чи підлягає вона адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, а також з'ясувати інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Розглянувши справу про адміністративне правопорушення, орган (посадова особа) виносить постанову зі справи, яка повинна містити: найменування органу, який виніс постанову, відомості про особу, щодо якої розглядалася справа, викладення обставин, установлених при розгляді справи, посилання на нормативний акт, що передбачає відповідальність за дане правопорушення, прийнятий за рішення справи. Щодо розглянутої справи може бути винесена одна з наступних постанов:

- 1) про накладення адміністративного стягнення;
- 2) про застосування заходів впливу;
- 3) про закриття справи.

Постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої вона була винесена. Постанову зі справи може бути оскаржено як особою, щодо якої її винесено, так і потерпілим. Скаргу на постанову зі справи про адміністративне правопорушення може бути подано протягом десяти днів від дня винесення постанови.

Постанова про накладення адміністративного стягнення є обов'язковою для виконання державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами.

Контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови про накладення адміністративного стягнення здійснює орган (посадова особа), який виніс постанову.

4. Кримінальне судочинство в Україні

Кримінальне судочинство являє собою діяльність органів дізнання, слідчого, прокурора, судді й суду з порушення, розслідування і судового розгляду кримінальних справ, а також з вирішення суддею питань, пов'язаних з виконанням вироку.

Завданнями кримінального судочинства є охорона прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, а жодного невинного не було покарано.

Порядок здійснення кримінального судочинства визначається Кримінально-процесуальним кодексом України, затвердженим 28 грудня 1960 р. Кримінально-процесуальний кодекс являє собою закріплену в законі модель діяльності органів попереднього слідства, дізнання, прокуратури і суду з реагування на будь-які заяви і повідомлення про злочини, встановлення об'єктивної істини, захисту прав, свобод і законних інтересів людини, відновлення справедливості, забезпечення правильного застосування закону і правильного вирішення початого процесуального провадження.

Кримінальний процес починається з моменту появи приводу для порушення кримінальної справи (офіційної заяви або повідомлення про злочин) і складається із шести основних і двох виняткових стадій.

Основними стадіями кримінального процесу є:

- порушення кримінальної справи;
- попереднє розслідування;
- видання обвинуваченого до суду;
- судовий розгляд;
- касаційне провадження;
- виконання вироку.

Винятковими стадіями кримінального процесу є стадії, в яких здійснюється перегляд справ, за якими вирок суду уже відбувся і набув законної сили (провадження в порядку нагляду, провадження за нововиявленими обставинами).

Кримінальний процес треба відрізнити від оперативно-розшукової діяльності.

Основним завданням оперативно-розшукової діяльності є збір інформації для з'ясування намірів окремих осіб, запобігання і припинення злочинів. Кримінальний процес акцентує свою увагу на розкритті злочинів і здійсненні правосуддя.

Притягнення до кримінальної відповідальності здійснюється в строго передбаченій процесуальній формі. Ніхто не може бути притягнутий як обвинувачуваний інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом.

Процесуальна форма - це відповідні змісту і принципам кримінального процесу, передбачені законом умови, послідовність і порядок діяльності учасників процесу, спосіб реалізації ними своїх прав, свобод та обов'язків, процедура здійснення окремих дій і прийняття рішень, а також засоби їх документування, покликані забезпечити виконання завдань кримінального процесу. Процесуальна форма створює детально врегульований, строго обов'язковий, стабільний і правовий режим, що захищається державою, провадження з кримінальних справ, покликаний забезпечити істину, свободу та справедливість.

Система процесуальних гарантій прав і свобод людини включає такі елементи:

- юридичне закріплення самих прав і свобод;
- неприпустимість звуження існуючих прав і свобод як за обсягом, так і за змістом;
- роз'яснення учасникам процесу їх прав і порядку їх реалізації;
- утримання від порушень цих прав з боку осіб, які ведуть процес;
- сприяння з боку слідчого, прокурора і суду в реалізації прав і свобод іншими учасниками процесу;
- відновлення порушених законних прав і свобод людини.

Обвинувачуваний - це особа, по відношенню до якої у встановленому законом порядку винесена постанова про залучення в якості обвинувачуваного. Відповідно до статті 11 "Загальної декларації прав людини", "кожна людина, яка звинувачується у здійсненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду". Це право обвинувачуваного називається презумпцією невинності.

Окремі моменти судового провадження чітко регламентовані Кримінально-процесуальним кодексом України, а саме:

- підстави й принципи кримінального провадження;
- підсудність - категорії кримінальних справ, що мають право розглядати певні види судів України;
- статус учасників процесу (обвинувачуваного, підозрюваного, захисника, потерпілого, слідчого, прокурора, судді та ін.), їхні права й обов'язки;
- предмет доказу, види і порядок надання доказів;
- форми і порядок заповнення протоколів, що складаються у процесі провадження у кримінальній справі;
- підстави і порядок порушення кримінальної справи;
- повноваження органів дізнання і порядок його провадження;
- слідчі дії кримінальних прав і порядок провадження попереднього слідства;
- порядок притягнення обвинувачуваного і порядок отримання його показань;
- порядок проведення та оформлення результатів допитів;
- порядок призначення і проведення експертизи;
- підстави і порядок закінчення попереднього слідства та оформлення його результатів;
- порядок здійснення прокурорського нагляду за органами дізнання і попереднього наслідку;
- порядок оскарження дій слідчого і прокурора;
- процедуру провадження справ у суді першої інстанції;
- процедуру провадження справ у касаційних і наглядових інстанціях;
- порядок виконання вироку, ухвали і постанови суду;
- вжиття примусових заходів медичного характеру тощо.

У такий спосіб чітка процесуальна регламентація кримінального судочинства сприяє реалізації ідеї правової держави в сфері правосуддя, виступає гарантією захисту прав і свобод людини.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
2. Мирошниченко В., Каменский Д. Правознавство. Навчальний посібник К.:Центр навчальної літератури, 2018. -288с.
3. Дрожжина С.В. , Шульженко І.В., Одіцова О.О.Правознавство: практикум. Навчальний посібник для ВНЗ (рекомендовано МОН України) - К.:Юрінком Інтер, 2017. - 326 с.
4. Молдован В.В. Правознавство. Навчальний посібник рекомендовано МОН України, ЦУЛ, 2018. -184с.
5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III від 07.12.1984 № 8073-X
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV
11. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII
12. Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР
13. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VII
14. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-XII
15. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст.502.
16. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст.429
17. Чижмарь К.І., Лавринович О.В. Конституція України. Науково-практичний коментар _- К.:Право, 2018. -290 с.
18. Дзера О.В. Правознавство. Підручник -К.:Юрінком Інтер, 2017. -324 с.
19. С. Кравчук, Алла Герц Правознавство. Підручник К.:Кондор, 2018. -280 с.
20. Чепуренко Я.О.Інформаційний простір України: Словник-довідник законодавчих термінів: довідково-навчальне видання Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. К. : Освіта України,2008. – 544 с.
21. Алмаші І.М., Алмаші М.М., Белюга А.В. Конституційне право України. Підручник. Видання 9-е, перероблене та доповнене - Видавничий дім "Гельветика", 2018. -462с.

Основи права [Текст]: курс лекцій для здобувачів освітньо-професійного ступеня фаховий молодший бакалавр 19 Архітектура і будівництво спеціальності 192 Будівництво і цивільна інженерія денної форми навчання/ уклад. Р.М. Мельник – Любешів: ВСП «Любешівський технічний фаховий коледж Луцького НТУ», 2022. – 144 с.

.

Комп'ютерний набір і верстка : Р.М. Мельник
Редактор: М.І.Богуш

Підп. до друку _____ 2022 р. Формат А4.
Папір офіс. Гарн.Таймс. Умов.друк.арк. 3,5
Обл.вид.арк. 3,4. Тираж 15 прим. Зам. 417

Редакційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – РВВ ЛНТУ